

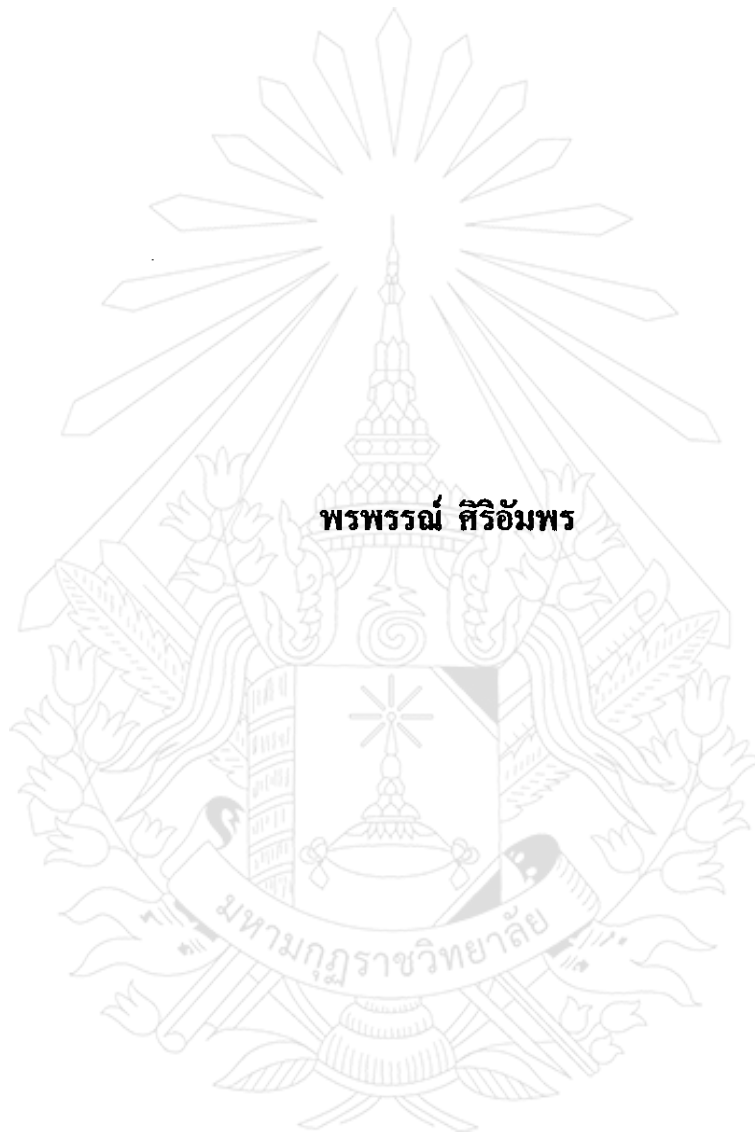

สารศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่แนวคิดเรื่อง "อินทรทวาร"
ในพุทธศาสนาเถรวาท

ดร.พรชัย ศรีอมพท

ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2550

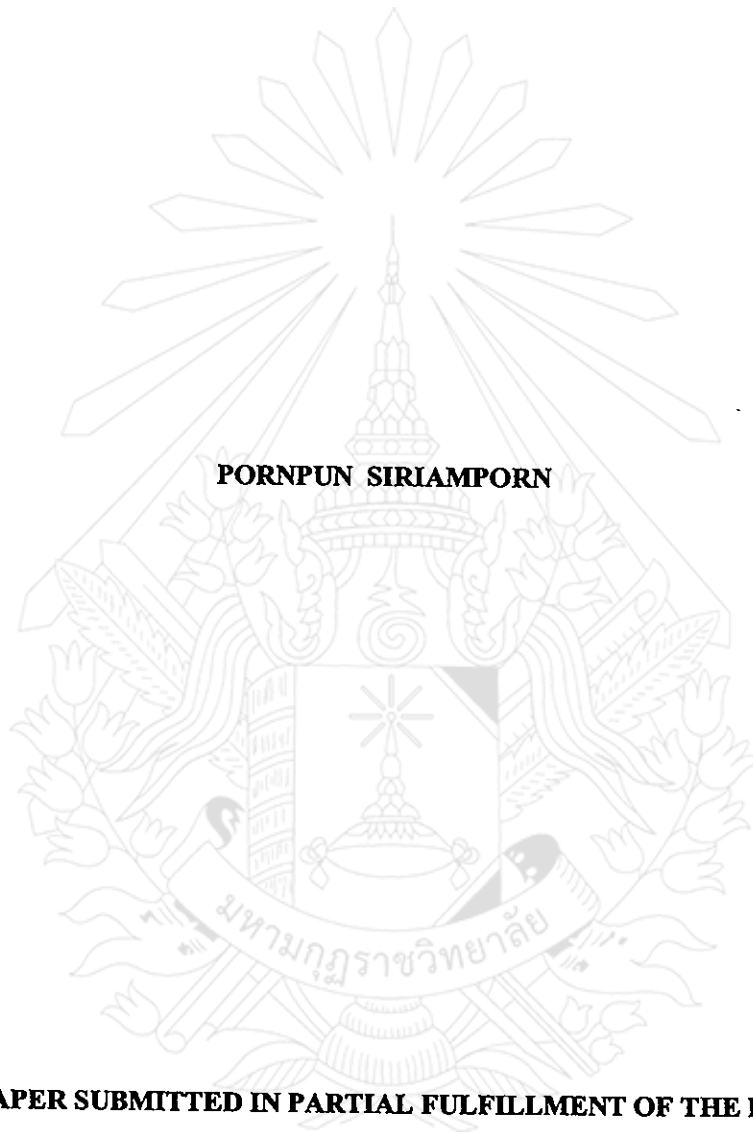
การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อंत्रภาวะ”
ในพุทธศาสนานิกายธรรมวาท

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2550

B 9285

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF “ANTARABHĀVA”
IN SARVĀSTIVĀDA BUDDHISM**

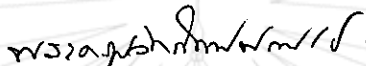

PORNPUN SIRIAMPORN

**A THEMATIC PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2550 (2007)**

หัวข้อสารนิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อंत्रภาวะ”
ในพุทธศาสนานิกายธรรมวาท
ชื่อนักศึกษา : พรพรรณ ทิรธัมพร
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : คร. พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ศ. เกียรติคุณ แสง จันทร์งาม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับสารนิพนธ์นี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัณห์พัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสัณห์พัฒน์วิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(คร. พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศ. เกียรติคุณ แสง จันทร์งาม)

..... กรรมการ
(ผศ. พิเศษ คร. สุกิจ ชัยมุสิก)

..... กรรมการ
(ผศ. เขียน วันทนียตระกูล)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : An Analytical Study of the Concept of "Antarabhāva"

in Sarvāstivāda Buddhism

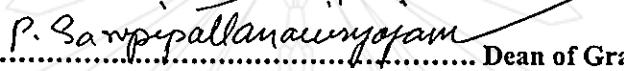
Student's Name : Miss Pornpun Siriamporn

Department : Buddhism and Philosophy

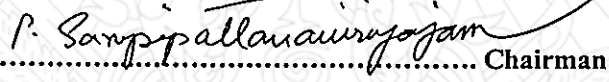
Advisor : Dr. Phisit Kotsupho

Co-Advisor : Prof. Emeritus Saeng Chandngarm

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

..... Dean of Graduate School
(Phrakrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thematic Committee

..... Chairman
(Phrakrupaladsampipattanaviriyajarn)

..... Advisor
(Dr. Phisit Kotsupho)

..... Co-Advisor
(Prof. Emeritus Saeng Chandngarm)

..... Member
(Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik)

..... Member
(Asst. Prof. Kien Wantaneeayathragool)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

หัวข้อสารนิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”
 ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท
 ชื่อนักศึกษา : พรพรรณ สิริอัมพร
 สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
 อาจารย์ที่ปรึกษา : คร. พิธิภูษ์ โคตรสุโพธิ์
 อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ศ. เกียรติคุณ แสง จันทร์งาม
 ปีการศึกษา : 2549

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาท การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดีและเอกสารตำราที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาพบว่า อันตรภาวะ คือ ภาวะที่อยู่ระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ ภาวะนี้ หมายถึง สัตว์ที่มีนามรูปครบ เป็นรูปละเอียด เกิดขึ้นเมื่อสัตว์ถึงแก่ความตายแล้วผุดเกิดขึ้นทันที (โอปปาติกะ) สัตว์นี้รอคอยที่จะไปเกิดใหม่ ซึ่งขึ้นอยู่กับกรรม ที่จะนำไปเกิดในชาติใหม่

นิกายสรวาสติวาทยอมรับแนวคิดนี้ ด้วยเหตุผลสำคัญที่ว่า การนำอันตรภาวะมาอธิบายการ เกิดของสัตว์ในวงจรปฏิภังขสมุปบาท ทำให้มีความชัดเจนและถูกต้องมากกว่าการอธิบายตามแนวของ นิกายเถรวาท ซึ่งนิกายเถรวาทไม่ยอมรับแนวคิดเรื่องอันตรภาวะทุกประเด็น ถือว่าเป็นการเข้าใจ หลักธรรมผิด อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ได้ถ่ายทอดจากนิกายสรวาสติวาทไปสู่พุทธศาสนamahayan หลายนิกาย และเผยแพร่ไปในหลายประเทศ แนวคิดนี้ได้ถูกผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่น เกิดเป็นความเชื่อในการทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้ตาย ด้วยเชื่อว่า อันตรภาวะจะได้รับกุศลนี้จะ ได้ไปเกิดในสุคติภพ ปัจจุบันแนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาท ยังปรากฏเป็นทฤษฎี พื้นฐานในพุทธศาสนานิกายสุขาวจีและนิกายตันตระ สิ่งที่น่าสนใจ คือ แนวคิดเรื่องอันตรภาวะกำลัง ได้รับความสนใจในวงการจิตแพทย์ของชาวตะวันตกอย่างมาก เพราะผลการวิจัยบุคคลที่ระลึกชาติได้ พบว่าหลายคนมีประสบการณ์ตรงกันว่า เมื่อเขาตายแล้วไปเกิดเป็นอันตรภาวะหรือกายทิพย์ ก่อนที่จะ ไปเกิดใหม่อีกครั้ง ผลการวิจัยดังกล่าวเท่ากับยืนยันการมีอยู่ของอันตรภาวะ

Thematic Title : An Analytical Study of the Concept of “Antarabhāva”

In Sarvāstivāda Buddhism.

Student’s Name : Miss Pornpun Siriamporn

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Dr. Phisit Kotsupho

Co-Advisor : Prof. Emeritus Saeng Chandngarm

Academic Year : B.E. 2549 (2006)

ABSTRACT

The main objective of this research is to analytically study the concept of Antarabhāva in the Sarvāstivāda School of Buddhism. It is a qualitative research based on the data derived from the primary source of the Tripitaka and the secondary source of the Commentaries and related document and texts.

From the study it has been found out that Antarabhāva was conceived as an intermediate being equipped with subtle body and mind. This kind of being spontaneously arises (Opapātika) and exists during the period between death and rebirth. It remains there till the time of its rebirth in a plane of existence appropriate to its Karma.

The concept of intermediate being was conceived by the Sarvāstivāda to give a clearer and more systematic explanation of the rebirth process in the Dependent Origination (Paticcasamuppāda) than that of the Theravāda School which has altogether rejected the concept of Antarabhāva which in its opinion, is based on the sarvāstivādins’ misunderstanding of the Buddha’s teachings.

The concept of Antarabhāva has, however, been accepted by various sects of Mahāyāna Buddhism in different countries. It became intermingled with local beliefs and practices giving birth to the rite of dedicating merit to the deceased in the hope that the intermediate being, having received the merit, will be reborn in the realm of weal. The concept of Antarabhāva today has become the basic teaching of the Pure Land School (Sukhāvātī) and Tantra Buddhism. It is interesting to note that the psychiatry of the West has become more and more interested in the subject of Antarabhāva because the investigation of the people who claimed to have recalled their previous lives has shown that many of them reported their memories of their intermediate existence as subtle bodies before their births.

กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จของสารนิพนธ์เล่มนี้ ด้วยความกรุณาจากหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อาจารย์ทุกท่านที่ได้ให้ความรู้ รวมทั้งคณะผู้ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ทำให้ ผู้วิจัยได้มีโอกาส ศึกษา และได้เข้าใจในพระพุทธศาสนา ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้สอนสารนิพนธ์ทุกท่าน ได้แก่ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ ประธานกรรมการสอบสารนิพนธ์, ศ. เกียรติคุณ แสงจันทร์งาม และดร. พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์ อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ กรรมการในการสอบครั้งนี้ ได้แก่ ผศ. พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก, ผศ. เขียน วันทนียตระกูล ผู้วิจัยขอขอบคุณ รศ. ดร. สุวิทย์ รุ่งวิสัย, ผศ. วราคม ทีสุกะ, ดร. วิโรจน์ อินทนนท์, ดร. สมหวัง แก้วสุฟองและดร. โยชิโ อิมิกามิ

นอกจากนี้ยังมีอาจารย์และบุคคลหลายท่านที่ได้ช่วยเหลือให้ความรู้และคำแนะนำที่อยู่เบื้องหลัง ได้แก่ พระคร. ชยสร สมบุญโญ, พระปลัดบุญธรรม บุญธรรม โม นุคลากรอีกกลุ่มหนึ่งที่ต้องขอบคุณ คือ เจ้าหน้าที่ในสำนักงาน และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กำลังใจให้ทำงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณครอบครัว Conneely, ครอบครัวบุญมณีและครอบครัวโพธิ์ทอง ที่ให้ความสนับสนุนการศึกษาครั้งนี้ ขอบคุณแอนนา เกิดอินทร์ เพื่อนที่ให้ความช่วยเหลือตลอดเวลา คุณชนมน เทพสุด ผู้มีอิทธิพลเอื้อเฟื้อช่วยให้คำแนะนำรายละเอียดในการจัดรูปเล่ม คุณวาสนา รัตนนุกรมให้ความช่วยเหลือเทคนิคการจัดพิมพ์ คุณปิยะ บุญวิเศษ ที่มีน้ำใจจัดหาอุปกรณ์โต๊ะคอมพิวเตอร์ รวมทั้งเพื่อนร่วมสถาบันที่ได้มีเวลาที่มีส่วนร่วม

ผู้วิจัยหวังว่าข้อมูลการศึกษาครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์ในการวิจัยเชิงอภิปรายสำหรับผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาและปรัชญา ด้วยความรู้สึที่ดีและขอบคุณ

พรพรรณ ศิริอัมพร

สารบัญคำย่อ

ในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2525 และส่วนที่อ้างอิง ในอรรถกถาจากพระสูตรและอรรถกถาแปล (ภาษาไทย) ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2527 ซึ่งอักษรย่อ และความหมายของอักษรย่อที่ใช้ในงานวิจัยมีดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ม.	สุตตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ม.ม.	สุตตนฺตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก
ส.นิ.	สุตตนฺตปิฎก สํขุคฺคนิกาย นิทานวคฺค
อง.ติก.	สุตตนฺตปิฎก อังกุคฺคตรนิกาย คิกนิปาต
ขุ.ข.	สุตตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก	
ขุ.ข.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมคฺค โขติกา ขุทฺทกปาฐกฺกถา

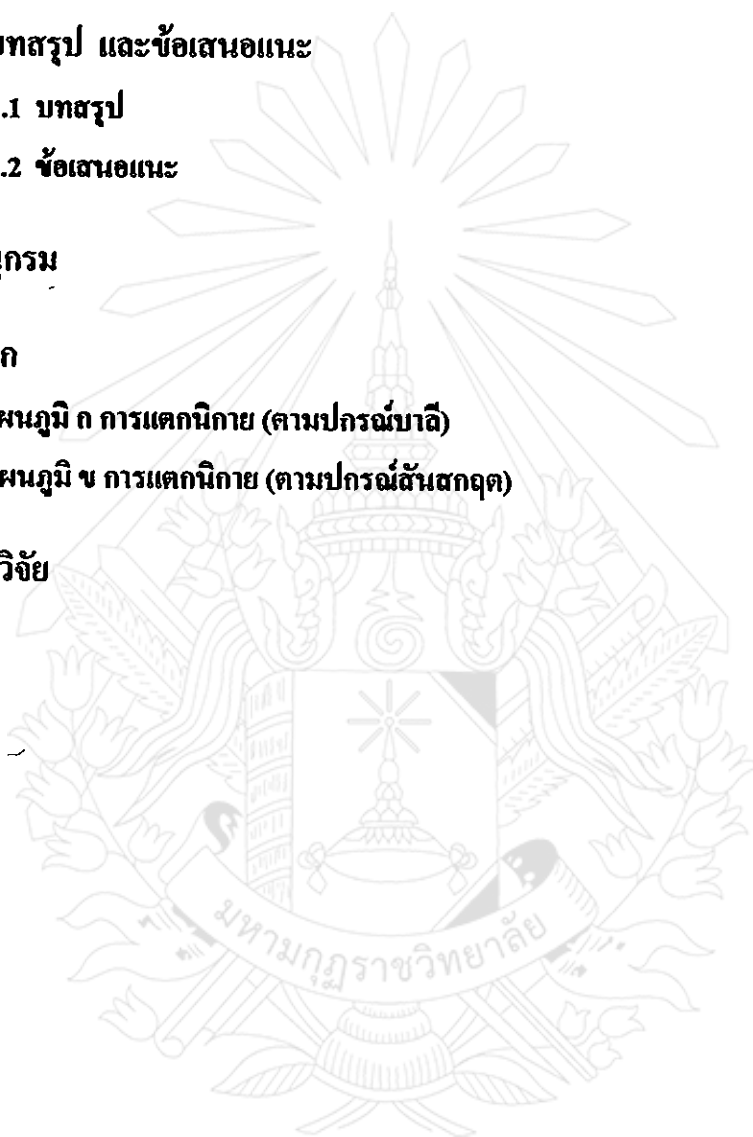
การใช้หมายเลขเพื่ออ้างอิงในสารนิพนธ์นี้ ในส่วนที่เป็นการอ้างอิง จากพระสุตตันตปิฎก หมายเลข แสดงถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ม.ม. 12/452/275. หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก สืบค้นจากพระไตรปิฎกเล่มที่ 12 ข้อ 452 หน้า 275 เป็นต้น

การใช้คำย่อ ในส่วนที่เป็นการอ้างอิงจากอรรถกถา หมายเลข แสดงถึง เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ข.อ. 39/349. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ปรมคคฺค โขติกา ขุทฺทกปาฐกฺกถา เล่มที่ 39 หน้า 349

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	2
1.4 วิธีการดำเนินการวิจัย	3
1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	3
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
1.7 คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	8
บทที่ 2 แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ	9
2.1 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในนิกายเถรวาท	9
2.2 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในยุคต้นของพุทธศาสนามหายาน	22
2.3 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวจีน	25
2.4 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวญี่ปุ่น	29
2.5 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวทิเบต	32
บทที่ 3 แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท	42
3.1 พุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท	42
3.2 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท	45

บทที่ 4 ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อंत्रภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายธรรมวาท	61
4.1 แนวคิดเรื่องอंत्रภาวะของนิกายธรรมวาทกับพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ	61
4.2 การปรากฏอยู่ของแนวคิดเรื่องอंत्रภาวะของนิกายธรรมวาท	67
4.3 ผลกระทบของแนวคิดเรื่องอंत्रภาวะของนิกายธรรมวาทในปัจจุบัน	67
บทที่ 5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ	70
5.1 บทสรุป	70
5.2 ข้อเสนอแนะ	74
บรรณานุกรม	75
ภาคผนวก	79
แผนภูมิ ก การแตกนิกาย (ตามปรกรณ์บาลี)	80
แผนภูมิ ข การแตกนิกาย (ตามปรกรณ์สันสกฤต)	81
ประวัติผู้วิจัย	82

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ท่ามกลางอารยธรรมและลัทธิปรัชญามากมาย ตลอดพุทธสมัยของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาดังมั่นรุ่งเรืองคงความเป็นเอกภาพไว้ได้ ด้วยพระบารมีแห่งองค์พระศาสดาจนวาระแห่งปรินิพพาน

หลังพุทธปรินิพพานร่วมสองร้อยปี พระพุทธศาสนาในอินเดียแตกแยกเป็นนิกายใหญ่ขึ้น 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาท ฝ่ายสงฆ์ที่เคารพคติดั้งเดิมของพระเถระผู้ร่วมกันทำสังคายนาครั้งที่ 1 และนิกายสังฆิกวาทเป็นนิกายที่คณะสงฆ์หนุ่มมาก เคารพคติของเกจิอาจารย์ของตน จาก 2 นิกายนี้ยังได้มีการแตกเป็นนิกายย่อยอีกราว 18 นิกาย

นิกายสรวาสติวาท เป็นนิกายหนึ่งที่ใกล้ชิดและแตกมาจากนิกายเถรวาท ต่อมาเจริญรุ่งเรืองและมีอิทธิพลครอบงำไปในอินเดียภาคกลางและภาคเหนือ มีแคว้นมธुरา แคว้นกาศมีระ แคว้นคันธาระเป็นศูนย์กลาง ได้แผ่ขยายออกไปจากอินเดีย สู่อะเซียกลาง และจีนในเวลาต่อมา

นิกายสรวาสติวาทมีหลักธรรมใกล้เคียงกับนิกายเถรวาทมาก มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเองครบ เช่นเดียวกับนิกายเถรวาท ต่างแต่ใช้สันสกฤตเป็นภาษา คัมภีร์ หลักธรรมที่สำคัญข้อหนึ่งของสรวาสติวาท ปรากฏในคัมภีร์สันสกฤตอภิธรรมโกศศาสตร์กล่าวถึง การเกิดมีสัตว์ประเภทหนึ่งระหว่างการตายและการเกิด สัตว์หรือภาวะที่ตั้งอยู่ระหว่างภพต่อภพนี้เรียกว่า อันตรภาวะ ซึ่งจะเห็นได้เฉพาะสัตว์ที่อยู่ในจำพวกเดียวกัน และเห็นได้ด้วยทิพจักขุ อันตรภาวะนี้มีรูปอันละเอียด ประมาณแห่งอาขุของอันตรภาวะบ้างก็อยู่ได้ 7 วัน บ้างก็อยู่ได้ถึง 77 วัน แต่ส่วนมากมักจะเที่ยวหาปฏิสนธิโดยเร็วๆ ทศนะแนวคิดนี้ทางมติฝ่ายเถรวาท ไม่เห็นด้วยโดยประการทั้งปวง ทั้งสองฝ่ายมีการโต้แย้งด้วยเหตุผลตามทัศนะของตน¹

¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 339.

อย่างไรก็ดี หลังจากปี พ.ศ. 1200 นิกายสรวาสติวาทซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามแคว้นต่าง ๆ ของอินเดียและประเทศใกล้เคียงก็ค่อย ๆ เสื่อมสูญจากความนับถือของประชาชน ในที่สุดก็หายไปจนหมดสิ้นเมื่อเวลาผ่านไปไม่นานนัก²

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่านิกายสรวาสติวาทเสื่อมหายไปตามกาลเวลาแล้ว หลายคนคงไม่เคยได้ยินแม้แต่ชื่อนิกายนี้เลย แต่เป็นที่น่าสนใจว่า ทศนะแนวคิดเรื่องอันตรภาวะยังถูกกล่าวถึงอยู่ในสังคมปัจจุบัน เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2544 มีการเสวนาเรื่อง“ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่” ณ ห้องประชุมจุมภฏพันธุ์ทิพย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมจัดโดยเครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย ศูนย์การศึกษาพัฒนาสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และรายการขบคิดด้วยคน บางตอนของการเสวนามีการกล่าวถึง อันตรภาวะ โดยใช้คำว่า อันตรภพ ผู้ร่วมเสวนาคนหนึ่ง คือ สุทธิรักษ์ ศิวรักษ์ กล่าวว่า“เมื่อตายไปแล้วเราไปอยู่ในอันตรภพ ภาษาธิเบตใช้คำว่า บาร์โด ก่อนจะไปเกิด เราสามารถส่งกระแสจิตควบคุมสัตว์ที่อยู่ในอันตรภพ เวลาที่เข้าใจว่าเมืองไทยไม่เข้าใจประเด็นนี้เลย”³

การเรียนรู้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง นี่ก็เป็นที่มาของการศึกษาแนวคิดเรื่องอันตรภาวะซึ่งเป็นของนิกายสรวาสติวาท สิ่งที่ยธิบายภาวะหลังการตายแล้วเกิด โดยนักปราชญ์สมัยอินเดียโบราณ ที่แสดงให้เห็นทศนะว่าแท้จริงหมายความว่าอย่างไร และพุทธศาสนานิกายเถรวาทมีความเข้าใจอย่างไร เพื่อความเข้าใจอันถูกต้องและเป็นประโยชน์กับพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาครั้งนี้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

² ศ. จำลอง หะริณสูตร, ธรรมะในผู้สูงอายุ แสงสว่างนำทางชีวิตสู่สุคติ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2535), หน้า 44.

³ พระไพศาล วิสาโล และคนอื่น ๆ, ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย, 2546), หน้า 21.

1.3.1 ขอบเขตด้านข้อมูล

1. ข้อมูลปฐมภูมิ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก การวิจัยครั้งนี้ ยึดพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นหลัก
2. ข้อมูลทุติยภูมิ คือ ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกาและตำราต่าง ๆ

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. แนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ
2. แนวคิดเรื่องอันตรภาวะกับมติโต้แย้งของพุทธศาสนานิกายเถรวาท
3. แนวคิดเรื่องอันตรภาวะในนิกายสรวาสติวาท ที่มีอยู่ในตำรา เอกสารวิชาการต่าง ๆ

1.4 วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งมีวิธีวิจัยดังนี้

1.4.1 ขั้นรวบรวมข้อมูล

1. ดำรวจข้อมูลเอกสารหลัก ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี
2. ดำรวจข้อมูลเอกสารรอง ได้แก่ วรรณคดีเฉพาะคัมภีร์กถาวัตถุของพระอภิธรรม, วรรณคดีปรมัตตโชติกา รวมทั้งตำรา, วิทยานิพนธ์ และเอกสารวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาคภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

1.4.2 ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลที่ได้จาก 1.4.1 มาทำการจัดประเภท เพื่อองค์ความรู้เรื่องอันตรภาวะตามความเหมาะสมของการวิจัย
2. ศึกษาข้อมูลที่ได้ด้วยการวิเคราะห์ อธิบาย และให้ความหมายตามข้อมูลที่ได้ข้างต้น
3. ศึกษาวิเคราะห์ เชื่อมโยงข้อมูลแล้วอธิบายให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1.4.3 ขั้นนำเสนอผลงานวิจัย

จัดทำรายงานการวิเคราะห์เชิงพรรณนา แล้วเสนอต่อมหาวิทยาลัยดำเนินการต่อไป

1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พิน คอกบัวได้รับผลงานดีเด่น สาขามนุษยศาสตร์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยทำการศึกษาค้นคว้าอย่างคนที่ระลึกชาติได้ทั้งหมด 17 คน ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ การศึกษาพบว่า มีคนที่ระลึกชาติได้บางคนสามารถจำประสบการณ์ ระหว่างความตายและการเกิดใหม่ได้อย่างชัดเจน 1 ในตัวอย่างที่น่าสนใจ ได้แก่ กรณีของพระเทพสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมปุน โน) นามสกุลเดิมเมืองไทย ท่านเล่าถึงชาติก่อน ชื่อ นายเล็ง บิดาชื่อนายวา มารดาชื่อนางมา เกิดที่จังหวัดสุรินทร์เช่นเดียวกับชาติปัจจุบัน ท่านเจ็บป่วยแล้วเสียชีวิต ในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2451

อายุได้ 55 ปี ก่อนท่านเสียชีวิตทราบว่าน้องสาวชื่อ นางเหรียญ ซึ่งสนิทกันมาก คลอคนุครคนที่ 11 ที่บ้านกระทม ต. นาบัว อ. เมือง จ. สุรินทร์ อยากรู้ไปเยี่ยมแต่คนเจ็บหนักอยู่ นายเล็งอ่อนเพลียมาก ทำสมาธิแล้ว มีความรู้สึกว่ากลับไป มารู้สึกอีกครั้งว่า ไม่ได้เจ็บป่วย พูจากกับใครก็ไม่มีใครได้ยิน ตนเองเห็นญาติพี่น้องจัดงานฌาปนกิจศพให้คนจนเสร็จพิธี ตนอยากจะไปเยี่ยมน้องสาว ปรากฏว่า ไปปรากฏที่บ้านน้องสาวทันที ทั้งที่อยู่ห่างกันมาก นายเล็งเห็นน้องสาวกำลังนอนอยู่กับลูก แต่ครั้งนี้ น้องสาวกลับมองเห็นนายเล็ง และพูดว่าอย่ามารบกวนเลย คนรู้สึกเสียใจมากที่น้องสาวไม่ต้อนรับ แต่ขออุหน้ำหลานสักครั้ง จึงชะเง้อมองจนพอใจ แล้วหมุนควั่นหลังเพื่อจะกลับ รู้สึกว่า ร่างกายหมุนเหมือนลูกช่าง แล้วหมดความรู้สึกไป มารู้สึกอีกทีเมื่ออยู่ในร่างเด็กที่กำลังพลิกคว่ำ พลิกหงาย แต่พูจายังไม่ได้ เมื่อโคขื่นจึงเล่าความจริงในอดีต มีการพิสูจน์หลักฐาน พยานบุคคล สถานที่และเวลา ผลถูกต้องทุกอย่าง ในชาติปัจจุบัน นายโชติ บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบท ในเวลาต่อมาท่านได้เป็นเจ้าอาวาส วัดชีราลงกรณ์ อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ท่านอยู่จำพรรษาและมรณภาพที่วัดนี้ เมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2517⁴

เรื่องราวประสบการณ์นี้ สอดคล้องกับงานเขียนของ อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ ซึ่งกล่าวถึง เหตุการณ์ของผู้ที่ระลึกชาติได้ มักจะรู้สึกว่าเป็นมนุษย์อยู่ มีเครื่องแต่งกายชุดที่คนนุ่งเป็น ครั้งสุดท้ายก่อนมรณะ แล้วที่ขวแสวงหาที่เกิด จนไปเกิดในครรภ์มารดา หรือบางกรณี ก็เลยเข้าร่าง เด็กนั้นเลขก็มี (วิญญาณเด็กซึ่งดับไป คือ คายไปแล้วก่อนนั้น เลขชิงสวมร่างทันที) เหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้มหิขของสรวาสติวาทมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ หรือว่าวิญญาณผู้แสวงหาการเกิดนั้น แท้จริงได้มีการ เกิดแล้ว มิใช่ว่ามีภพในระหว่างความตายกับความเกิด อาจารย์เสถียรฝากให้นักธรรมพิจารณาด้วย⁵

วิทยานิพนธ์ของ พระมหาเริงสรวง คาสไชสง กล่าวถึง วิญญาณตามนัยปฏิจจนูปบาทในการเกิดข้ามภพข้ามชาติว่า “โดยสภาวะแล้ว จิตของคนและสัตว์เมื่อดับแล้ว จิตก็เกิดใหม่ทันที (ได้ชีวิตใหม่) ไม่มีอะไรมาคั่น”

ชีวิตใหม่หรือ โอปปาดิกะ ที่ได้หลังจากตาย เพราะปฏิสนธิวิญญาณเป็นปัจจัยนี้ เป็นชีวิตที่สมบูรณ์แบบ กล่าวคือ มีร่างกายที่มีอวัยวะครบถ้วน ถอดแบบไปจากคนตาย ซึ่งเป็นเจ้าของร่างเดิม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ก็ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะได้รับเชื้อจากปฏิสนธิวิญญาณ

⁴ รศ. พัน คอกบัว, รายงานการวิจัย การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), หน้า 239-242.

⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, อ่างแล้ว, หน้า 342.

โอปปาติกะ คือ การเกิดขึ้นหลังจากตายในโลกมนุษย์ การเกิดชนิดนี้ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ย่อมมีลักษณะเดียวกัน คือ เกิดโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ เพราะทุกอย่างสร้างขึ้น จากวิญญาณตนเอง การที่โอปปาติกะเข้ามาในครรภ์ของมารดานั้น เข้ามาในรูปวิญญาณ วิญญาณนั้น คือ ภวังควิญญาณ ที่จุดจากร่างที่เป็น โอปปาติกะ ฉะนั้น โลกของโอปปาติกะกับโลกมนุษย์จึงสัมพันธ์กันตลอดเวลา⁶

วิทยานิพนธ์ของ ัญญา วาสินทน์ เรื่อง ความหมายของความตาย : การตีความตามพุทธปรัชญา ได้เขียนถึงกระบวนการเกิดใหม่ 2 ทักษะ คือ

1. ฝ่ายพระอภิธรรมสอนว่า ในขณะที่จะตายนั้น จิตดวงสุดท้ายจะดับลงนี้เรียกว่า“จุติจิต” จิตดวงใหม่ก็จะเกิดขึ้นทันทีในภพใหม่ ท่านเรียกว่า“ปฏิสนธิจิต”ทักษะนี้ท่านไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างจุติจิตในภพเดิม กับปฏิสนธิในภพใหม่ ชีวิตทั้ง 2 ภพ นี้แยกขาดจากกัน ไม่มีอะไรเป็นตัวเชื่อม ซึ่งขัดแย้งกับการที่พระอภิธรรมอธิบายว่า กระแสจิตเกิดดับติดต่อกัน ไปไม่ขาดสาย พระอภิธรรมยังไม่ให้ความกระจ่างเรื่องนี้

2. ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก มีพระสูตรบางแห่งแสดงหลักฐานที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรับรองว่า เมื่อมีกณดาขลง มีปฏิสนธิวิญญาณเป็นคัว ไปเกิด ในที่แห่งหนึ่งพระองค์ทรงตรัสว่า

“ดูก่อนมหาบพิตร จิตของผู้ใดผู้หนึ่งที่อบรมแล้วด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา มาเป็นเวลานาน ภายนี้ของผู้้นั้น มีรูปประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นมาด้วยข้าวสุก และขนมสด มีความไม่เที่ยง ต้องขัดสี นวดเพ้น และจะต้องแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา พวกกา แร้ง เหี้ยขวิด สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก หรือสัตว์นานาชนิด ย่อมก่อกินภายนี้ ส่วนจิตของผู้้นั้น ที่อบรมแล้ว ด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา มาเป็นเวลานาน ย่อมเป็นสิ่งไปในเบื้องบน เป็นสิ่งถึงภูมิอันวิเศษ เปรียบเหมือนบุรุษลงไปยังห้วงน้ำลึก แล้วทิ้งทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน สิ่งใดที่มีอยู่ในหม้อนั้น จะเป็นก้อนกรวดหรือกระเบื้องก็ตาม สิ่งนั้นจะจมลง สิ่งใดเป็นเนยใสหรือน้ำมัน สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งลอยขึ้นเบื้องบน เป็นสิ่งถึงภูมิวิเศษ...”

ในมหาคัมภีร์สังขยสูตร พระพุทธองค์ทรงเรียกกลุ่มพลังงานจิตนี้ว่า“กันธัพพะ” (คนธรรพ์) เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเกิดเป็นมนุษย์ “กันธัพพะ”เป็นศัพท์ที่มีหลายความหมาย ในยุคนี้ ความหมายหนึ่ง หมายถึงเทวดานักดนตรีซึ่งไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับของการเกิดเป็นมนุษย์⁷

⁶ พระมหาเวียงสรวง คาย ไชยสง, “แนวคิดเรื่องวิญญาณในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 2545, 147 หน้า.

⁷ ัญญา วาสินทน์, “ความหมายของความตาย : การตีความตามพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 2541, 118 หน้า.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ทรงนิพนธ์และฝากคำถาม ให้คิดว่า ในช่องว่างระหว่างจุดจิตและปฏิสนธิ นั้น วาตะของฝ่ายเธรวาท ได้แสดงเพียงว่า ปฏิสนธิ นั้นเกิดติดต่อกันนั้น ครบปัจจัย ก็ว่าเป็นปัจจัยที่เกิดสืบต่อกันเป็นลำดับไปทีเดียว คือ เมื่อจุดจิตดับ ปฏิสนธิ จิตก็เกิดขึ้นสืบต่อกันไป แต่ในระหว่างนั้น ภาวะจิตซึ่งเป็นตัวขึ้นพื้นที่สิ้นสุดเป็นอันขาดตอนไป เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเป็นผู้ไปปฏิสนธิ เป็นปฏิสนธิจิตขึ้นใหม่? ข้อนี้ท่านเวียนไม่ได้อธิบาย วาตะอีกฝ่ายหนึ่งว่า มีช่องว่างอยู่ในระหว่าง คือ เป็นอันตระ เป็นช่องว่างในระหว่าง เรียกว่า อันตรภาวะ ภาวะที่มีอยู่ระหว่างจุดจิตและปฏิสนธิจิตในภพใหม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เกิดช่องว่าง ให้สันนิษฐานกันไป เป็นปัญหาให้ตอบกันเอง⁸

แสง จันทร์งาม เขียนเรื่องทัศนคติการตายแล้วเกิดใหม่ ในทัศนะของฮินดูนั้น มีก่อนสมัยพุทธกาล โดยมีสัตว์ชนิดหนึ่งเชื่อมระหว่าง 2 ภพ ทฤษฏีนี้เชื่อว่า เมื่อคนตายลงจะยังไม่เกิดทันทีแต่จะไปเกิดเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีร่างเป็นทิพย์และมีความรู้สึกนึกคิดเหมือนมนุษย์ สัตว์ชนิดนี้จะไปอยู่ในอีกภพหนึ่ง ซึ่งอยู่ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้าเรียกว่า“อันตรภพ” สัตว์ในอันตรภพที่จะมาเกิดเป็นมนุษย์ จะคอยแสวงหาที่เกิดในครรภ์มารดาทันทีเมื่อได้จังหวะ ระยะเวลาที่รอคอยอาจจะ 7 วันหรือมากกว่านั้น สัตว์ที่รอคอยการเกิดนี้เรียกว่า“คันธัพพะ” (สันสกฤต เรียกว่า คันธวะ)⁹

โจแอล แอล วิคตัน นักจิตแพทย์ชาวแคนาดา ผู้เชี่ยวชาญในการสะกดจิต ที่เรียกว่า การถอยจิตสำนึกสู่ความทรงจำของจิตไร้สำนึก (Regression hypnosis) เพื่อการระลึกความจำของอดีตซึ่งอาจถอยไปถึงชาติก่อน ๆ มีเป้าหมายเพื่อการบำบัดโรคทางจิต นายแพทย์ผู้นี้ได้พบภาวะระหว่างภพ โดยบังเอิญระหว่างการสะกดจิตคนไข้คนหนึ่ง หลังจากนั้นเขาได้ศึกษาปรากฏการณ์นี้กับคนไข้อีกหลายคนใช้เวลาร่วม 10 ปี แล้วบันทึกและเขียนหนังสือเรื่อง Life Between Life จากข้อมูลการวิจัยจริง เขาพบว่า ชีวิตระหว่างภพเป็นจิตที่รอคอยจะมาเกิด จิตนี้จะอยู่ในสภาพความสำนึกที่มีสติละเอียดอ่อนมาก และจะระลึกถึงการกระทำทั้งฝ่ายดีและชั่วอย่างชัดเจน ชีวิตระหว่างภพมีค่าในการศึกษาและการบำบัด เป็นแหล่งปัญญาที่สำคัญ คนไข้ที่ถูกสะกดจิตจะบอกเหมือนกันว่า ภาวะ

⁸ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 322.

⁹ ศ. แสง จันทร์งาม, ตายแล้วเกิด (ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท), (กรุงเทพมหานคร : พรศิวกาการพิมพ์, 2535), หน้า 50-51.

ระหว่างภพ เป็นภาวะที่ร่างกายไม่ใช่สังขารเลือดเนื้อ มีปรากฏแสงสว่าง ไม่สามารถอธิบายสภาวะนี้ได้ เพราะต่างจากที่เคยพบในโลกนี้ และเกิดในเวลาสั้นมาก¹⁰

อาจอง ชุมสาย เขียนบทความไว้ว่า มีนักวิทยาศาสตร์ในประเทศฮอลแลนด์กับประเทศอังกฤษพบว่า มนุษย์เรามีกายแห่งพลังงาน มีรูปร่างเหมือนกับร่างกายเรา แต่ใหญ่กว่าร่างกายเราน้อยแล้ว เรายังมีแสงสว่างเป็นพลังงานอยู่รอบ ๆ ตัวเรา เป็นรัศมีแผ่ออกจากร่างกาย เมื่อร่างกายเราตายไป พลังงานบางส่วนยังอยู่ ในส่วนที่ลักษณะคล้ายร่างกายเราเรียกว่า กายทิพย์ หรือ โอปปาติกะ หรือจะเรียกว่าวิญญาณก็แล้วแต่ เป็นกายที่มีความถี่สูงกว่า ละเอียดยิ่งกว่าตาของคนธรรมดาจึงมองไม่เห็น คนที่จิตใจสูงจะมีความถี่สูง คนที่จิตใจต่ำจะมีความถี่ต่ำ เมื่อเราตายไปแล้ว เราแยกตัว โดยอัตโนมัติ คนที่เป็นนักบุญจิตใจสูง ความถี่สูงก็จะไปอยู่กับคนที่มีความถี่สูงด้วยกัน คุยกันได้คิดต่อกันได้¹¹

คัมภีร์มรณศาสตร์แห่งธิเบต เป็นคัมภีร์หนึ่งของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่ศึกษาค้นคว้าเรื่องความตาย “บาร์โค” ตามความเข้าใจพื้นฐาน หมายถึงสถานภาพระหว่างการตายและการเกิด คัมภีร์นี้กล่าวไว้ ตอนหนึ่งว่า ภายหลังจากตายไปแล้ว ในวันที่ 4 บุคคลนั้นจะรู้สึกตัวตื่นขึ้นสู่แสงสว่าง คนก็จะรู้ว่าร่างกายอยู่ในสภาพที่จับต้องไม่ได้ จะเกิดนิมิตต่าง ๆ มากมายทางจิต เกี่ยวกับตถาคตทั้ง 5 และภพภูมิทั้ง 6 ของสังสารวัฏ ภาวะนี้เป็นมุมมองแห่งตัวคนที่กำลังจะเคลื่อนไปสู่ภูมิใหม่ นิมิตต่าง ๆ อาจมองเป็นพลังงานอันปกติ ช่วงเวลาวิฤติ คือ การไปเกิดใหม่ตามคติต่าง ๆ คัมภีร์กล่าวถึง การเกิดเป็นมนุษย์ไว้ว่า ถ้าท่านเห็นภาพสะท้อนของชายหญิงที่สังวาสกันปรากฏขึ้นอย่าได้มีความปรารถนามุ่งเข้าไปเด็ดขาด ถ้าท่านจะถือกำเนิดเป็นชาย ท่านจะปรากฏเป็นชายโดยทันที หากจะเกิดเป็นหญิงก็จะปรากฏเช่นกันทันที หลังจากนั้น ท่านจะเป็นสุขเมื่อท่านเข้าไปผสมกับเชื้ออสุจิและไข่ของมารดา แล้วท่านจะหมดสติไปเกิดในครรภ์มารดา นี่คือการเข้าสู่การเวียนในสังสารวัฏ การฝึกฝนจิตและเชื่อในคำสอนของอาจารย์จะพาท่านพ้นวัฏนี้ เข้าสู่พุทธภาวะหรือดินแดนสุขาวดีได้¹²

¹⁰ ดร.โจแอล แอล วิคตัน และโจ ฟิชเชอร์, *ชีวิตระหว่างภพ*, แปลโดย อรทัย เจริญชาติ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2543), หน้า 20-42.

¹¹ ดร. อาจอง ชุมสาย, “ตายแล้วไปไหน”, *พุทธศาสตร์ ฉบับก้าวหน้า*, ปีที่ 35 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2535), หน้า 22-23.

¹² เชอเกียม ตรุงปะ รินโปเช, *คัมภีร์มรณศาสตร์แห่งธิเบต ข้อความเปิดเผยเรื่องเร้นลับของความตาย*, แปลโดย อนุสรณ์ ติปยานนท์, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทม์สทอง, 2543), หน้า 14-107.

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รู้ความหมายของแนวความคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งในนิกายสรวาสติวาท
2. ได้เห็นแนวคิดที่คล้ายคลึงกันและข้อโต้แย้งของพุทธศาสนานิกายเถรวาท

1.7 คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

สรวาสติวาท (Sarvāstivāda) [สะ-ระ-วาส-ติ-วา-ทะ] เป็นชื่อในภาษาสันสกฤต หมายถึง นิกายหนึ่งที่แตกมาจากนิกายเถรวาทในยุคต้นของพระพุทธศาสนา (ตรงกับภาษาบาลี คือ นิกายสัพพัตติกวาท)

สรวาสติวาทิน (Sarvāstivādin) หมายถึง บุคคลที่ศรัทธาและเชื่อในคำสอนของนิกายสรวาสติวาท

อันตรภาวะ (Antarabhāva, Intermediate being) หมายถึง ภาวะของสัตว์หรือบุคคลระหว่างการตายกับการเข้าปฏิสนธิในภพใหม่

อันตรภพ (Intermediate existence) หมายถึง ภพหรือสถานที่ ในระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ (ภพเก่ากับภพใหม่)

เนื่องจากคำว่า อันตรภาวะเป็นศัพท์ในภาษาสันสกฤตและบาลี พบว่าในตำราภาษาอังกฤษมีการเขียนต่างกันออกไป การอ่านจึงออกเสียงต่างกันไปบ้างเล็กน้อย การวิจัยนี้ยึดความหมายและการออกเสียงตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ดังนี้

อันตร [อันตะระ-] หมายถึง ช่อง ระหว่าง ภายใน (บาลี, สันสกฤต)

อันตรา [อันตะรา] หมายถึง ระหว่าง (บาลี)

ภาวะ [พาอะ] หมายถึง ความมี ความเป็น ความปรากฏ

ภพ [พบ] หมายถึง โลก แผ่นดิน วัสดุสงสาร ในงานวิจัยนี้ รวมถึงที่อยู่ของสัตว์

บทที่ 2

แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

จากการศึกษาพบว่า นิกายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนานั้น สาเหตุหนึ่งมาจากทัศนะที่แตกต่างในการอธิบายหลักธรรม อันตรภาวะเป็นแนวคิดหนึ่งของนิกายสรวาสติวาท ที่นำมาอธิบายการเกิดของสัตว์ ที่ต่างไปจากแนวของนิกายเถรวาทดั้งเดิม ด้วยความเชื่อที่ว่า เมื่อสัตว์ตายลงก่อนที่จะไปเกิดใหม่ จะเกิดเป็นสัตว์ที่มีชั้น 5 ครอบบริบูรณ์ มีรูปละเอียด แสงสว่างที่เกิด มีอายุมากน้อยขึ้นอยู่กับองค์ประกอบการเกิดใหม่ สัตว์นี้อยู่ในระหว่างการตายกับการเกิดใหม่เรียกว่า“อันตรภาวะ” ที่อยู่ของสัตว์นี้เรียกว่า“อันตรภพ” การอธิบายเช่นนี้ได้รับความสนใจจากเหล่านักปราชญ์ในอินเดียยุคนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ควรนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ทั่วไป ก่อนเข้าสู่ นิกายสรวาสติวาท (รายละเอียดในบทที่ 3) ดังหัวข้อต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในนิกายเถรวาท
- 2.2 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในยุคคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท
- 2.3 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวจีน
- 2.4 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวญี่ปุ่น
- 2.5 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวทิเบต

2.1 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในนิกายเถรวาท

จากการศึกษา พบหลักฐานในนิกายเถรวาทกล่าวถึง อันตรภาวะครั้งแรก ในการสังคายนาครั้งที่ 3 ภายหลังจากพุทธปรินิพพาน 234 ปี หรือ 235 ปี กระทำที่โอศการาม กรุงปาฏลิบุตร ในประเทศอินเดีย โดย พระโมคคัลลีบุตร ศิสสะเถระเป็นประธาน มีพระสงฆ์ประชุมกัน 1,000 รูป ทำอยู่ 9 เดือนจึงเสร็จ ด้วยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อชำระสอบสวนกำจัดพวกเคียดริษย์ หรือนักบวชที่ปลอมปนเข้ามาบวชในคณะสงฆ์แล้วแสดงลักษณะของตนเอง การสังคายนาในครั้งนี้ พระโมคคัลลีบุตร ศิสสะเถระได้แต่งคัมภีร์ถาวด์ถุ เป็นคัมภีร์พระอภิธรรม โดยมีพระพุทธพจน์เป็นบทตั้ง แล้วแต่งขยายออกไป “ถาวด์ถุ” เป็นเรื่องคำถามคำตอบ เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ และของนิกายเถรวาทที่ถือว่าเป็นคำสอนดั้งเดิมที่ถูกต้อง มีคำถามคำตอบอย่างละ 219 ข้อ

เรื่องอันตรภาวะเป็นข้อที่ 75 ชื่อว่า อันตรภาวะกถา (เรื่องภพที่กั้นในระหว่าง) มีดังนี้

ถาม : ภพที่กั้นในระหว่างมีอยู่หรือไม่

ตอบ : ใช่

ถาม : เป็นกามภพ หรือเป็นรูปภพ หรือเป็นอรุภพ

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

นิกายเถรวาทเป็นฝ่ายถาม ผู้ที่เชื่อในอันตรภาวะเป็นฝ่ายตอบ คือ นิกายบุพพเสถียร และสัมมัตติยะที่เชื่อว่า มีอันตรภาวะอยู่ด้วย ฝ่ายนิกายเถรวาทนำโดยพระโมคคัลลีย์บุตร ติสสะเถระ ปฏิเสธเรื่องทุกอย่างเกี่ยวกับอันตรภพ และอันตรภาวะที่รอถือปฏิสนธิ 7 วัน หรือเกินกว่านั้นว่า เป็นการเข้าใจผิดในการตีความหมายของพระพุทธองค์¹

ไวพจน์ของอันตรภาวะอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

นิกายเถรวาทปฏิเสธแนวคิดของนิกายสรวาสติวาท ที่กล่าวว่า อันตรภาวะมีอยู่เพราะตีความศัพท์ในพระพุทธพจน์ 5 ศัพท์ ที่เป็นไวพจน์ของกันและกัน คือ 1. คันธัพพะ (ผู้มีกลิ่นเป็นอาหาร, สัตว์ผู้มาเกิด), 2. สัมภเวสี (ผู้แสวงหาที่เกิด), 3. อันตราปรินิพพาซี (เข้าสู่อันตรภาวะแล้วจึงนิพพาน), 4. มโนมย (กายที่เกิดจากจิตอย่างเดียว), 5. อภินิรวฤตติ (ผู้มุ่งไปสู่การเกิด)

1. คันธัพพะอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

ในยุคอินเดียโบราณก่อนสมัยพระพุทธเจ้า ศัพท์ว่า“คันธัพพะ”เป็นภาษาพื้นเมืองที่มีใช้กันอยู่แล้วทั่วไป ในอภิธานนปทีปิกาสุจิ แปลโดยพยัญชนะ หมายถึง บริโภคกลิ่น อ่อนไหวในสวรรค์ ด้วยอำนาจการขับร้อง การฟ้อน เป็นต้น แปลตามอรรถได้หลายความหมาย ความหมายหนึ่งหมายถึง สัตว์ผู้มาเกิดในท้องมารดา (คตฺรูปคตฺต) มีหลักฐานปรากฏในอัสสลาขนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับอัสสลาขนมาณฑิ เรื่องอสิตเทวลณฺษี ได้ถามคันธัพพปัญหาเกี่ยวกับพราหมณ์ 7 คนว่า การก้าวลงแห่งสัตว์ในครรภ์ (การตั้งครรภ์) เป็นอย่างไร พราหมณ์ณฺษีตอบว่า 1. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 2. มารดามีฤดู (อรรถาธิบายว่ามารดาอยู่ในสมัยที่จะตั้งครรภ์ได้) 3. มีสัตว์มาเกิดในครรภ์ (หมายถึง คันธัพพะ หรือเรียกอีกอย่างว่า คนครรภ์) เรื่องอสิตเทวลณฺษีนี้ พระพุทธองค์ตรัสเป็นเรื่อง

¹ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 711-712.

ภูคาบุพพุท คือ มีแล้วในปางก่อน คำตอบของพราหมณ์ฤๅมิตอนนี้ ตรงกับพระพุทธพจน์ ในมหาคัมภีร์
สังขยสูตร ซึ่งครัสถึงเหตุ 3 อย่างที่ประสมกัน เป็นเหตุให้มีกาเกิดในครรรค์²

“คำว่ากันธัพพะ (Gandhabba) เป็นศัพท์เก่าในยุคพระเวท (Vedic Period, 1,000 ปี ถึง 100
ปี ก่อนพุทธกาล) มีหลายความหมาย มีความหมายหนึ่ง หมายถึง เทพในสวรรค์ บางครั้งในพระเวท
หมายถึง เมฆ แต่ในพระเวทไม่เคยนำศัพท์ กันธัพพะ มาอ้างในทฤษฎีการเกิด”³

ยุคต่อมา คือ ยุคมหากาพย์ (Epic Period, 100 ปี ก่อนพุทธกาลถึง พ.ศ. 700) ยุคนี้เป็นยุคที่
พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์อย่างมาก

ยุคระบบทั้ง 6 (Period of the Six Systems ตั้งแต่ พ.ศ. 700 เรื่อยมา) เป็นยุคที่เกิดขึ้นของ
ปรัชญาทั้ง 6 ได้แก่ นยายะ ไวเศมิกะ สางขยะ โยคะ มีมามสาและเวทานตะ ยุคนี้ได้พัฒนาเป็น
ศาสนาฮินดู บางตำราเรียกยุคนี้ว่า ยุคอุปนิษัท และบางตำรายึดความคิดทางปรัชญาของฮินดูเป็น
หลักแบ่งเป็น ยุคพระเวท ยุคพราหมณะ และยุคฮินดู⁴

การจัดยุคตามระบบที่แสดงมานี้ ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดเรื่อง กันธัพพะที่หมายถึง อันตรภาวะ
เป็นแนวคิดของพราหมณ์ ที่มีมาก่อนสมัยพระพุทธองค์ราว 100 ปี ส่วนในสมัยพระพุทธองค์ ท่าน
นำทฤษฎีการเกิดนี้มาใช้ แต่ท่านอธิบายในความหมายของพระองค์ ที่ต่างจากความหมายที่พวก
พราหมณ์ใช้กัน

การเกิดในครรรค์ ที่พระพุทธองค์ครัสในมหาคัมภีร์สังขยสูตรมีดังนี้“1. มาคาปิคาโร สนุปิคา
คา โหนติ มารคาปิคาอยู่ร่วมกัน, 2. มาคา อตุณี โหติ มารคาอยู่ในวัยมีฤดู, 3. กนุทพุโท ปจจุปฏฐิต
โหติ คนธรรพ์ปรากฏ (สัตว์มาเกิด)”⁵

กันธัพพะ กันธัพโท และคนธรรพ์ในที่นี้มีความหมายเดียวกัน หมายถึง สัตว์ผู้มาเกิดใน
ครรรค์ การศึกษาพบว่า มีหลักฐานเรื่องการเกิดในครรรค์มารคา ในมหานิทานสูตร พระพุทธองค์ทรง
อธิบายไว้ชัดเจน จากบทสนทนากับพระอานนทดังนี้

² สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, สัมมาทิฏฐิตามพระเอราธิบายของท่านพระ
ศาโรนุตรเอระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 256.

³ Alex Wayman, *Buddhist Insight*, (India : Motilal Banarsidass Publisher, 1990), Vol.
V II, p. 258.

⁴ สุนทร ฅ รังษี, *ปรัชญาฮินดู ประวัติและลัทธิ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 3.

⁵ ม. นุ. 12/452/275.

พระพุทธองค์ : “ดูก่อนอานนท์ ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา นามรูป จักพึงปรากฏขึ้นในครรภ์มารดาได้หรือไม่”

พระอานนท์ : “ไม่ได้เลยพระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ : “ถ้าวิญญาณหยั่งลงสู่ครรภ์มารดา แล้วจักออกไปเสีย นามรูป จักพึงบังเกิดขึ้นมาเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้หรือหนอ”

พระอานนท์ : “ไม่ได้เลยพระเจ้าข้า”⁶

ปัจจัยสำคัญในการเกิด พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า“คันธัพพะ”และบางครั้งใช้คำว่า“วิญญาณ” ดังปรากฏในคัมภีร์อุตฺตฺระ พระพุทธองค์ตรัสว่า“วิญญาณเป็นอาหาร เพื่อให้มีการเกิดในภพต่อไป” (วิญญาณาหาโร อายสี ปุณฺพุกวานิปุทฺตฺคฺคฺยา)⁷

ในภวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดง วิญญาณเป็นเหมือนเมล็ดพืชในการเกิดใหม่ มีคัมภีร์ (เชื้อในการเกิด) เป็นยางเหนียว กรรมเป็นเนื้อนา (คตฺถิจะ ไปเกิด) อธิบายจากพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

“ดูก่อน อานนท์ ในเมื่อกรรมที่อำนาจผลในกามธาตุ... รูปธาตุ... อรูปธาตุ จักไม่มีแล้ว ไชรี กามภพ รูปภพ อรูปภพ จะพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่พึงปรากฏเลย”

“ดูก่อน อานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่า เป็นนา วิญญาณชื่อว่า เป็นพืช คัมภีร์เป็นยางเหนียว ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดใหม่ในภพต่อไปอีก”⁸

คัมภีร์วิสุทธิธรรมค เป็นอรรถกถารุ่นหลัง แต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ เรียกวิญญาณนี้ว่า “ปฏิสนธิวิญญาณ”เป็นกลุ่มพลังงาน ที่ทำหน้าที่ เชื่อมระหว่าง 2 ชาติ และคันธัพพะ (สัตว์มาเกิด) หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณ เป็นจิตดวงแรก ที่เกิดในชาติใหม่ เป็นส่วนที่เป็นนามสืบต่อมาจากชาติก่อนโดยนำเอา บุญ บาป กรรม กิเลสติดมาด้วย สันนิษฐานว่าท่านแต่งคัมภีร์นี้ในพุทธศตวรรษที่ 10

นี่คือการอธิบายตามอรรถกถาในรุ่นหลัง และยังพบว่าคำว่า“ปฏิสนธิวิญญาณ”เป็นศัพท์ที่ใช้กันในคัมภีร์ระดับอรรถกถา ในพระสูตรยุคแรก ๆ ยังไม่มีคำว่าปฏิสนธิวิญญาณ ท่านใช้คำว่า ส่วคฺตฺนิกวิญญาณ (อ้างอิงใน อเนญชสปปายสูตรคัม. ม. อุ 12/66/49 ฉบับ มจร.)⁹

⁶ ที. ม. 10/60/43.

⁷ ส. นิ. 16/32/9.

⁸ อจ. ติก. 20/517/166.

⁹ พระมหาสมชาย ฤศลจิตฺโต, พระพุทธศาสนา : นิยายสรวาสติวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 6.

จากข้อมูลพบว่า“คันธัพพะ”ที่อธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท ในพระสูตรยุคแรกและ
 อรรถกถายุคต่อมานั้น หมายถึงวิญญาณ คือ สัตว์ผู้ไปเกิดใหม่ เป็นสิ่งที่อธิบายยากกว่า คันธัพพะ
 นี้มีลักษณะเช่นไร เพราะในพระบาลีไม่ปรากฏคำอธิบายที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน แต่ทราบว่าเป็น
 นามธรรมอย่างหนึ่ง ที่สามารถเดินทางได้เพราะคำว่า ก้าวลง หรือหยั่งลงสู่ครรภ์นั้น เป็นอาการที่
 เคลื่อนไหว และเชื่อมต่อระหว่างชาติเก่ากับชาติใหม่ แต่ไม่ปรากฏว่ามีกรกล่าวถึงสัตว์อันตรายภาวะ
 ตามทฤษฎีของนิกายสรวาสติวาทแต่อย่างใด

2. สัมภเวสีอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

สัมภเวสีในความหมายของนิกายเถรวาท มีอธิบายในอรรถกถาปรมัตถ์ โชติกา ดังนี้
 สัมภเวสี หมายถึง ชื่อของ พระเสขะ และปุณฺชนทั้งหลายที่กำลังแสวงหาที่
 เกิด แม้ในอนาคตเพราะภวสังโยชน์ยังไม่สิ้น อีกอย่างหนึ่ง บรรดากำเนิดทั้ง 4 เหล่า
 สัตว์ที่เป็นอัมพาตเกิดในไข่ และชลาพุชะเกิดในครรภ์ ยังไม่ทำลายเปลือกฟองไข่
 และรอกออกมาตราบใด ตราบนั้นเรียกว่า สัมภเวสี ที่ทำลายเปลือกฟองไข่และรอก
 แล้วออกมาข้างนอกชื่อว่าภูตะ เหล่าสัตว์ที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะ ชื่อว่า
 สัมภเวสีในขณะที่ปฐมจิต ตั้งแต่ขณะทุติยจิต ไปชื่อว่าภูตะ หรือสัตว์ทั้งหลาย เกิดโดย
 อิริยาบถใด ยังไม่เปลี่ยนอิริยาบถเป็นอื่นไป จากอิริยาบถใดนั้นตราบนั้นยังชื่อว่า
 สัมภเวสี นอกจากนั้น ไปชื่อว่า ภูตะ¹⁰

สรุปได้ว่า สัมภเวสี หมายถึง

1. พระเสขะ และปุณฺชน ซึ่งยังต้องเกิดใหม่อีกต่อไป เพราะยังข้องอยู่กับกิเลส
2. สัตว์ในอัมพาต และชลาพุชะกำเนิด ที่ยังไม่กะเทาะเปลือกไข่ และยังไม่ออกจากครรภ์
3. สัตว์ในสังเสทชะ และโอปปาติกะในขณะที่จิตแรก
4. สัตว์ที่อยู่ในอิริยาบถแรกขณะเกิด

สัมภเวสี ในความหมายของนิกายเถรวาท จึงไม่ได้หมายถึงขั้น 5 ของอันตรายภาวะที่
 ล่องลอยหาที่เกิดใหม่แต่อย่างใดตามที่ศนะของนิกายสรวาสติวาท กล่าวอีกอย่างว่า สัมภเวสี
 หมายถึง ผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ นับตั้งแต่พระอนาคามีลงมาถึงสัตว์ในอบายภูมิทั้งหมด

¹⁰ พ. พ. อ. 39/349.

3. อังตราปรินิพพายีอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

นิกายเถรวาทปฏิเสธทัศนะของนิกายสรวาสติวาทที่อ้างพระพุทธพจน์ว่า อังตราปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ที่ต้องผ่านการเป็นอังตราภาวะก่อน แล้วจึงนิพพานทันที นิกายเถรวาทมีการอธิบาย เรื่องอังตราปรินิพพายีซึ่งเป็นคุณสมบัติ ของพระอนาคามี ผู้บรรลุนาคามีผลแล้ว ไม่กลับมาเกิดใหม่อีก มี 5 ระดับ ดังต่อไปนี้

1. อังตราปรินิพพายี หมายถึง ผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในพรหมโลกสุทธาวาส ชั้นใดชั้นหนึ่ง แล้วอายุไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพาน
2. อุปหัจจปรินิพพายี หมายถึง ผู้จนจะถึงจึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว จนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน
3. อสังขารปรินิพพายี หมายถึง ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือ ปรินิพพานง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก
4. สสังขารปรินิพพายี หมายถึง ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง คือ ต้องใช้ความเพียรมาก
5. อุตธังโสโคกนิกฺขคามิ หมายถึง ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิกฺขภพ คือ เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว จะเกิดเลื่อนค่อขึ้นไปจนถึงอกนิกฺขภพ แล้วจึงปรินิพพาน¹¹

นิกายเถรวาทได้แย้งว่า นิกายสรวาสติวาทตีความหมายของ อังตราปรินิพพายีผิด ศัพท์ว่า “อังตรา” แปลว่า ระหว่างนั้น หมายถึงพระอนาคามี เข้าสู่พระนิพพานในระหว่างที่อยู่ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสโดยอายุไม่ถึงกึ่ง ดังนั้นจึงไม่มีอังตราภาวะใด ๆ ทั้งสิ้น

4. มโนมยอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

นิกายเถรวาท ปฏิเสธแนวคิดของนิกายสรวาสติวาทที่ว่า อังตราภาวะหมายถึง มโนมย (กายที่เกิดจากจิตอย่างเดียว) ตามพระบาลีของนิกายเถรวาทอธิบายดังนี้

“มโนมย” มีหลักฐานในฝ่ายพระบาลี กล่าวถึง ผลของอำนาจสมาบัติไว้หลายแห่ง ผู้ที่ปฏิบัติจิตจนถึงฌานชั้นที่ 4 สามารถสร้างกายละเอียด ซึ่งมีลักษณะเหมือนกายเนื้อทุกประการ ผิดแต่ว่า กายเนื้อประกอบด้วยวัตถุธาตุ ในขณะที่กายละเอียดเกิดจากอำนาจจิต เรียกอีกอย่างว่า “มโนมยรูป” เป็นร่างทิพย์ที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ไม่มีความเจ็บป่วย มีฤทธิ์ ไม่ใช่อังตราภาวะแต่อย่างใด

¹¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 92.

5. อภินิรวฤตติ (ผู้มุ่งไปสู่การเกิด) อธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

นิกายเถรวาทเชื่อว่า การเกิดของสัตว์นั้น เพราะเข้าสู่วงจรปฏิภวจสมุปบาท กระบวนการแห่งชีวิต ที่เริ่มจากอวิชชาที่เป็นปฐมเหตุ ตามด้วยสังขาร วิญญาณ นามรูป อายคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ คราบโคที่สัตว์ยังมีอวิชชาทำให้เกิดกิเลส ย่อมทำให้วงจรสังสารวัฏหมุนไป การเกิดแล้วตายก็ด้วยเหตุนี้ ไม่มีความเกี่ยวข้องกับอันตรภาวะใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนี้นิกายเถรวาทยังถือว่า เมื่อสัตว์ถึงแก่ความตายจะต้องไปเกิดใหม่ทันที ในภพใดภพหนึ่งใน 3 ภพนี้ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ

ปฏิภวจสมุปบาทอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

ปฏิภวจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงการเกิดดับของทุกข์ ปฏิภวจสมุปบาท แปลว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยซึ่งอาศัยกัน มีบาลีวิเคราะห์ว่า ปจฺจยสามคฺคิ ปฏิจฺจ สมฺ กนฺตฺวา ผลานมฺปฺปาโท เอกสมฺมาติ ปฏิจฺจสมฺปฺปาโท ปจฺจ โยฯ ปัจจัยที่ชื่อว่าปฏิภวจสมุปบาท เพราะอรรถว่า เป็นแดนที่ผลทั้งหลายต่างก็อาศัย คือ ทั้งพึ่งเสมอกัน ซึ่งความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยเกิดขึ้นๆ ตัวอย่างในพระบาลี ที่ทรงคริสต์เกี่ยวกับปฏิภวจสมุปบาท ในวิภังคสูตร มีดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิภวจสมุปบาทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายคนะ เพราะสฬายคนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ๆ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ชรามรณะเป็นไฉน ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟืนหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา ก็มรณะเป็นไฉน ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความอันตรธาน มฤตยู ความตาย กาลกิริยา ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ ชราและมรณะดังพรรณนามาจะนี้เรียกว่า ชราและมรณะๆ

ก็ชาติเป็นไฉน ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลง เกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายคนะครบในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชาติๆ

ก็ภพเป็น โฉน ภพ 3 เหล่านี้คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้เรียกว่าภพๆ ก็อุปาทาน เป็น โฉน อุปาทาน 4 เหล่านี้คือ กามอุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สัตถ์คตูปาทาน อัคควาทูปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทานๆ ก็คัมภีร์ เป็น โฉน คัมภีร์ 6 หมวดเหล่านี้คือ รูปคัมภีร์ สัททคัมภีร์ คันธคัมภีร์ รสคัมภีร์ โสภณคัมภีร์ อหัมคัมภีร์ นี้เรียกว่า คัมภีร์ๆ ก็เวทนาเป็น โฉน เวทนา 6 หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสคสัมผัสสชาเวทนา นานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาๆ ก็ผัสสะเป็น โฉน ผัสสะ 6 หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัส โสคสัมผัส นานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่าผัสสะๆ ก็สหายคนะเป็น โฉน สหายคนะ 6 คือ คา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่า สหายคนะๆ

ก็นามรูปเป็น โฉน เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่า นามมหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่านามและรูปๆ ดังพรรณนามาจะนี้ เรียกว่า นามรูปๆ ก็วิญญาณ เป็น โฉน วิญญาณ 6 หมวดเหล่านี้คือ จักขุวิญญาณ โสควิญญาณ นานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณๆ ก็สังขารเป็น โฉน สังขาร 3 เหล่านี้คือ กายสังขาร วจิตสังขาร จิตสังขาร นี้เรียกว่าสังขารๆ ก็อวิชชาเป็น โฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในทางที่จะให้ถึงทางดับทุกข์ นี้เรียกว่า อวิชชาๆ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ก็เพราะอวิชชาอันแหละดับด้วยการส่ำรอก โดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้¹²

นี่คือปฏิจสงมุขปาฐคามพระบาลี ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิ พระพุทธองค์ตรัสไว้ชัดเจนในปัจจัยทั้ง 12 นี้ว่า เป็นสิ่งที่อาศัยกันและกัน จึงเกิดมีขึ้น ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงมีด้วยประการนี้

ปัจจุบันมีทัศนะในการอธิบายปฏิจสงมุขปาฐคามที่มีปรากฏ 2 นัย คือ ตามแบบพระสูตร เรียกว่า สุตคัมภีร์ และแบบพระอภิธรรมเรียกว่า อภิธรรมภาษณีย์ ในแบบพระสูตรเป็นการอธิบายกองทุกข์ การเกิดแก่เจ็บตายทั่วไป เช่น คำว่าชาติ คือ ความเกิด ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายคนะของสัตว์ แต่ในพระอภิธรรมเริ่มว่า อกุศลจิต เกิดขึ้นในสมัชช ในสมัชชนั้นสังขารเกิด

¹² ส. น. 16/4-18/2-5.

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย... พอมาถึงชาติ อธิบายว่า ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งธรรมเหล่านั้น อันใดนี้เรียกว่าชาติ เพราะมีภพเป็นปัจจัย การอธิบายตามอภิธรรมนั้นมีการขยายออกไป

สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ท่านทรงแสดงทัศนะไว้ว่า การอธิบายปฏิจสงมุขปาฐะที่แบ่งเป็น 3 กาล คือ อดีตเหตุ ได้แก่ อวิชา และสังขาร, ปัจจุบันภพ ได้แก่ วิญญาณนามรูป อายคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทานและภพ, อนาคค ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เมื่อพิจารณา พระอรหันต์ ท่านละอวิชา สังขารได้ ท่านละได้ในปัจจุบันนี้ แล้วตลอดทั้งสายจนถึงชรามรณะฯ ท่านก็ละในปัจจุบันนี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ปฏิจสงมุขปาฐะ ไม่ใช่แบ่งเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคค อย่างที่สอนกันในปัจจุบันนี้¹³

พระพุทธทาสภิกขุ แสดงทัศนะเหมือนกับสมเด็จพระสังฆราช ที่ไม่เห็นด้วยกับการแบ่งเป็น 3 ภพ (กร่อม 3 ชาติ) ท่านเขียนไว้ว่า การอธิบายเช่นนี้มีปรากฏหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ที่แสดงกร่อม 3 ชาติ และมีปฏิสนธิวิญญาณอยู่ในต้นสายปฏิจสงมุขปาฐะ การอธิบายเช่นนี้ผิดหลักพระบาลี และเป็นสัตสศทฤษฎีกลายเป็นอินดูหรือพราหมณ์ไป ในการอธิบายปฏิจสงมุขปาฐะต้องยึดพระบาลีเป็นหลัก หมายอธิบายตามพุทธประสงค์ คือ การแสดงให้ทราบว่า ทุกข์เกิดมาได้อย่างไร และจะดับอย่างไร โดยละเอียด ที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน ปฏิจสงมุขปาฐะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในจิตใจของคนเราในชีวิตประจำวัน แม้แต่ในช่วงขณะเดียว การเกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไปเป็นสาย ติดต่อกันไป ไม่มีอะไรมาคั่น ตั้งแต่อวิชาจนถึงชรามรณะ ปฏิจสงมุขปาฐะเป็นเรื่องปฏิบัติได้จริงในชีวิตปัจจุบัน โดยการมีสติควบคุมไม่ให้เกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ฯ¹⁴

นอกจากนี้พบว่ามีอีกหลายทัศนะในการอธิบายปฏิจสงมุขปาฐะ โดยภาพรวมพบว่าการอธิบายปฏิจสงมุขปาฐะ เป็นเรื่องที่ยากแก่ความเข้าใจจึงมีการตีความแตกต่างกัน มีการนำวจนะนี้มาใช้อธิบายการเกิดของสัตว์ การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ และการดับทุกข์ในชีวิต มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันดังได้กล่าวมานี้

¹³ ผศ. จำนง คันธิก, สารัตถะแห่งพระอภิธรรมปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพสแอนด์กราฟฟิคจำกัด, 2546), หน้า 163-164.

¹⁴ พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจสงมุขปาฐะจากพระโอรุ, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2545), หน้า 76-85.

การเกิดอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

การเกิดของสัตว์ทั้งหลาย มีปรากฏในพระสูตร ดังพระพุทธพจน์ ในคัมภีร์ธรรมบท ขุททกนิกาย ดังต่อไปนี้

กพุกเมเก อุปปชชนติ นiry ปาปกมฺมิโน

สกุคฺ สุกฺติโน ชนฺติ ปรีนินฺพพฺพติ อนาสวา

ความว่า สัตว์บางพวกย่อมเกิดในครรภ์ พวกที่ทำกรรมชั่วไว้ไปนรก พวกที่ทำกรรมดีไว้ไปสวรรค์ ส่วนท่านที่หมดกิเลสแล้ว ทั้งหลายย่อมปรินิพพาน¹⁵

พระพุทธพจน์นี้ยืนยันว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี การเกิดนั้นขึ้นอยู่กับกรรม ถ้าหมดกิเลสแล้วจึงนิพพาน ไม่ต้องเกิดใหม่อีก ทั้งนิกายเถรวาทและนิกายสรวาสติวาทมีความเห็นตรงกันในเรื่องนี้ สำหรับการเกิดมี 4 แบบ คือ อัมชชะกะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิด ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

ดูกรสารีบุตร ก็อัมชชะกะกำเนิดเป็น โฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเกิดโดยชำแรกเปลือกฟองไข่ออกมา เราเรียกสัตว์ที่เกิดในลักษณะนี้ว่า อัมชชะกะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิดเป็น โฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเกิดโดยกลอดออกจากมดลูก เราเรียกสัตว์ที่เกิดในลักษณะนี้ว่า ชลาพุชะกำเนิด สังเสทชะกำเนิดเป็น โฉน สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเกิดในปลาเน่า ในซากศพเน่า ในขนมมบูด หรือในน้ำคร่ำ ในหลุมโสโครก เราเรียกสัตว์ที่เกิดในลักษณะนี้ว่า สังเสทชะกำเนิด ดูกรสารีบุตร โอปปาติกะกำเนิดเป็น โฉน เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก เปรตบางจำพวก สัตว์คิงคาวนี้เราเรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด ดูกรสารีบุตร กำเนิดมี 4 ประการดังนี้¹⁶

พระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า โอปปาติกะเป็นสัตว์ที่เกิดขึ้นแล้วมีภพ คือ กามภพและรูปภพ ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวกและเปรตบางจำพวก พิจารณาจากพระพุทธพจน์ที่แสดงนี้ อันตรภาวะ คือ สัตว์ในจำพวกที่มีการเกิดแบบโอปปาติกะ เป็นชาติใหม่แล้วที่มีกามภพและรูปภพเป็นที่อยู่อาศัยสำเร็จแล้ว แต่ในพระพุทธพจน์ไม่ปรากฏอันตรภาวะใด ๆ ทั้งสิ้น

¹⁵ พุ. ธ. 25/19/31.

¹⁶ ม. มุ. 12/170/149.

พุทธศาสนิกชนท่านหนึ่งที่มีทัศนคติคล้าย เรื่องอัมครภาวะ ในนิกายสรวาสตีวาท คืออาจารย์พร รัตนสุวรรณ ที่เชื่อว่า ความจริงตามหลักพระพุทธศาสนา ถือว่าเมื่อร่างกายแตกดับ วิญญาณยังมีอยู่เพราะกิเลสยังไม่สิ้น วิญญาณเป็นพลังงานที่เป็นนามธรรม จะสร้างชีวิตใหม่เกิดและสมบุรณ์ทันที (โอปปาติกะกำเนิด) หลังจากที่ตายเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น หมายความว่า พอชีวิตดับ วิญญาณจุติ แล้ววิญญาณจะปฏิสนธิทันที ระยะห่างเพียงขณะจิตเดียว โอปปาติกะเป็นชีวิตศูนย์กลางของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าคนหรือสัตว์ก่อนที่จะเข้าท้องแม่ ต้องเป็นโอปปาติกะก่อนทั้งสิ้น ถ้าหากคนตายที่บ้านแล้วยังไม่ไปเกิดที่อื่น กรณีนี้รูปร่างที่เกิดใหม่จะเหมือนเดิมทุกอย่าง รวมทั้งสว मुखเดิมก่อนตาย ภายทิพย์นี้ยังเข้าใจว่า ตัวเองยังไม่ตาย และมีอุปนิสัยเหมือนเดิมทุกอย่าง¹⁷

การเกิดอธิบายตามแนวพระอภิธรรมของนิกายเถรวาท

กัมภีร์พระอภิธรรมของนิกายเถรวาท มีคำอธิบายการตายและการเกิด ไว้อย่างละเอียดว่า เมื่อสัตว์ใกล้จะตาย จิตมีกำลังอ่อน จิตจะมีมรณาสันนวิถิเกิดขึ้น เมื่อสุดมรณาสันนวิถิแล้ว ต่อจากนั้นจิตเกิดขึ้น 1 ขณะเท่านั้น เรียกว่า“สัตว์ถึงแก่ความตาย”ในทันทีที่จิตดับลง ปฏิสนธิจิตเกิดต่อเนื่องโดยไม่มีจิตอื่นมาคั่นในระหว่างนี้เลย ที่กล่าวมานี้หมายถึงจิตของสัตว์ทั่วไป แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์ เมื่อจุติจิตหรือจิตดวงสุดท้ายดับลง แล้วจึงเข้าสู่นิพพาน ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงนิพนธ์เรื่องจิตที่อธิบาย ตามแนวพระอภิธรรมไว้น่าสนใจว่า เมื่อจุติจิตดับจะเกิดปฏิสนธิจิตทันทีในภพใหม่ การเกิดติดต่อกันไปนั้นแต่ภวังคจิต ที่เป็นตัวขึ้นพินนั้นขาดกระแตกกันไป เกิดมีช่องว่างระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิต ตรงนี้ไม่มีการอธิบายในพระอภิธรรม จึงเกิดมีแนวคิดบางทัศนะว่า ช่องว่างในระหว่างนี้ เรียกว่า อัมคระ และเรียกภาวะนี้ว่า อัมครภาวะ ภาวะที่มีอยู่ระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิต¹⁸

ในพระอภิธรรมอธิบายธรรมชาติของจิตว่า จิตมีการเกิดดับรวดเร็วมากและมีความต่อเนื่องเป็นสายติดต่อกันไป จิตนั้นมีภวังคจิตเป็นจิตที่รักษารูปร่างแห่งภพของสัตว์ เมื่อมีวิถิจิตเกิดขึ้น จิตนั้นขึ้นรับอารมณ์แล้ว ตกลงสู่ภวังคจิตเช่นนี้เรื่อยไปในชีวิต แต่ในการเกิด เมื่อจุติจิตดับเกิดเป็นปฏิสนธิจิต ไม่มีการกล่าวว่าการตกสู่ภวังคจิต มีการกล่าวถึงภวังคจิตอีกครั้ง เมื่อปฏิสนธิจิตดับลงแล้วตกสู่ภวังคจิตของภพใหม่ รักษารูปร่างแห่งภพชาติใหม่ต่อไปจนตาย นี้แสดงว่าระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิต ไม่มีภวังคจิตเชื่อม ทำให้เกิดทัศนะว่าพระอภิธรรมมีความขัดแย้งในการอธิบายเรื่องนี้ เพราะกล่าวว่าจิตมีการเกิดดับเป็นสายไม่ขาด แต่ระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิตไม่มีอะไรเชื่อมกัน

¹⁷พร รัตนสุวรรณ, วิญญาณคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2515), หน้า 43-50.

¹⁸ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย), หน้า 322.

ในส่วนของมรณาสันนินิถิน อารมณ์ที่รับมาเป็นอารมณ์ที่เกิดจาก นิमितอย่างใดอย่างหนึ่งของกรรม กรรมนิमितหรือ กตนิमित เมื่อสุดมรณาสันนินิถิน แล้วจุติจิตเกิดขึ้นมีอารมณ์ที่รับไว้ก็สืบต่อกันไป เมื่อจุติจิตดับลง ปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นก็สืบต่ออารมณ์นี้ไว้ แล้วเมื่อปฏิสนธิจิตดับลงตกเป็นภวังคจิตก็รับอารมณ์นี้สืบต่อไปทั้งชีวิต ถ้าพิจารณาหน้าที่ของ จุติจิต ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตนั้นตามพระอภิธรรมกล่าวว่า เป็นจิตประเภทเดียวกัน แต่ทำหน้าที่ต่างกัน จิตที่ทำหน้าที่จุติ ภวังค์และปฏิสนธินี้เป็นวิบาก คือ เป็นผลกรรม ดังนั้นจึงไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะเป็นบุญหรือบาปได้ ในส่วนของคติที่จะไปเกิดใหม่นั้น พบว่าอารมณ์สุดท้ายที่ปรากฏอย่างใดอย่างหนึ่งของกรรม กรรมนิमितหรือ กตนิमित เป็นสิ่งที่บอกคติที่จะไปเกิดว่าเป็นสุคติ หรือทุคติ สำหรับสัตว์ในอันตรภวะนั้นในรายละเอียดคบค่อไปข้อมูลพบว่า อันตรภวະขณะปฏิสนธิ นั้น จิตมีอวิชชา ประกอบด้วยกิเลสอย่างน้อย 1 อย่างหรือมากกว่า เช่น ราคะ, โทสะหรือโมหะ ฯลฯ ซึ่งต่างจากการอธิบายปฏิสนธิจิตของพระอภิธรรมตามแนวของนิกายเถรวาท

แนวคิดเรื่องอันตรภวະนี้ เป็นของนิกายสรวาสติวาท นิกายที่คงยึดหลักกรรมส่วนใหญ่ของนิกายเถรวาท อาจกล่าวได้ว่านิกายนี้พิจารณาหลักกรรมอย่างละเอียดมากทุกชั้นตอน และแนวคิดนี้เกิดขึ้นก่อนมีการตั้งคัมภีร์อภิธรรมของนิกายเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยพบข้อมูลในคัมภีร์กถาว่า ไม่ยอมรับการมีอยู่ของอันตรภวະ เพราะถือว่าเป็นการตีความที่ผิด แต่ไม่พบการชี้แจงเหตุผลในการอธิบายเรื่องนี้อย่างละเอียดมากนัก

คติแห่งการเกิดอธิบายตามแนวของนิกายเถรวาท

พระพุทธองค์ทรงแสดงคติ หมายถึง ที่ไปหรือทางดำเนินหลังจากที่สัตว์ตายแล้ว สำหรับผู้ที่ยังอยู่ในสังสารวัฏ มีปรากฏในพระสูตรชื่อ มหาสีหนาทสูตร ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

“ดูกรสารีบุตร คติมี 5 ประการเหล่านี้ 5 ประการเป็น โฉน คือ นรก กำเนิดเครื่องาน เปตวิสัย มนุษย์ เทวดา ดูกรสารีบุตร เราย่อมรู้จักซึ่งนรก ทางที่ยังสัตว์ให้เข้าถึงนรก ...”¹⁹

พระพุทธพจน์นี้ แสดงคติแห่งการเกิดของสัตว์มีอยู่ 5 คติ มีทุกติอยู่ 3 คติ คือ นรก กำเนิดเครื่องาน เปตวิสัย และสุคติมีอยู่ 2 คติ คือ มนุษย์และเทวดา (รวมพรหมด้วย) เรียงตามความทุกข์ที่มากที่สุดเริ่มต้นจากนรก นี่คือนิคมที่ปรากฏในพระบาลีเอกสารชั้นต้น ที่ไม่มีคำอธิบายเรื่องอสุรกายเรื่องอสุรกายที่พบนั้น มีปรากฏในระดับบรรพตถาและมีมากในภิกขา มีเรื่องอสุรกายในบางตอนของพุทธทศนิกายกล่าวถึง ทุกติ 4 อย่าง คือ นรก กำเนิดเครื่องาน เปตวิสัย และอสุรกาย แต่ถ้าจัดตามคติได้ คือ นรก กำเนิดเครื่องาน เปตวิสัย (รวมอสุรกายไว้ด้วย) ดังนั้นคติแห่งการเกิดแบ่งตามภูมิที่อยู่ของสัตว์ และลักษณะทุกติหรือสุคติจึงแบ่งได้ดังกล่าวมานี้

¹⁹ ม. นุ. 12/170/147.

ภูมิ แปลว่า ชั้นหรือที่อยู่ของสัตว์, ภพ แปลว่า ที่เกิด ที่อยู่ ที่เวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ ดังนั้นภูมิหรือภพจึงมีความหมายเดียวกัน ภูมิมีอยู่ 3 ภูมิ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ

- 1.) กามภพ หมายถึง ที่อยู่ของสัตว์ผู้เสพกาม (สิ่งที่น่าใคร่ น่าพอใจ)
- 2.) รูปภพ หมายถึง ที่อยู่ของพรหมผู้ที่บรรลุนิพพาน มีรูปร่างละเอียดกว่าเทวดา
- 3.) อรุภพ หมายถึง ที่อยู่ของพรหมที่ไม่มีรูปร่าง มีแต่นามชั้น 4

ภูมิ เป็นสิ่งเดียวกับภพ แยกเป็นรายละเอียดได้ 31 ภูมิ (ชั้น) ดังนี้

1. กามภพ (กามภูมิ) มี 11 ชั้น แบ่งย่อยเป็น 3 ชั้น ได้แก่

1.1 ออบายภูมิ 4 คือ 1. นิรยะ (นรก มี 8 ขุม คือ สัตถุชีวนรก กาสสุตตนรก สังฆานนรก ไรวุณนรก มหาไรวุณนรก คาปนนรก มหาคาปนนรกและอเวจีนรก), 2. เปตวิสัย (แดนเปรต),

3. คิรีจณาน โขนิ (กำเนิดเครื่องจณาน), 4. อสุรกาย (พวกอสูร)

- 1.2 มนุษย์ภูมิ 1

1.3 เทวภูมิ 6 ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา คาวคิงส์ ยามา कुสิต นิมมานรดี ปรมนิมิตตวดี

2. รูปภพ (รูปภูมิ) มี 16 ชั้น คือ

2.1 ปฐมฌานภูมิ มี 3 ชั้น คือ พรหมปราสาทศา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา

2.2 ทุติยานภูมิ มี 3 ชั้น คือ ปริตตภาวา อัปมาณาภาวา อาภัสสรา

2.3 คติยานภูมิ มี 3 ชั้น คือ ปริตตสุภา อัปมาณสุภา สุภกิมหา

2.4 จตุตถฌานภูมิ มี 7 ชั้น คือ เวหฬผลา อสัตถุสัตถุ สุททาวาส (ได้แก่ อวิหา อตีปปา

สุทตสตา สุทตสี และอกนิฏฐา)

3. อรุภพ (อรุภูมิ) มี 4 ชั้น คือ

3.1 อากาธานัญญาตนะ

3.2 วิญญาณัญญาตนะ

3.3 อากัญญาณัญญาตนะ

3.4 เนวสัตถุญานาสัตถุญาตนะ²⁰

ทั้งหมดนี้แบ่งตามลักษณะทุกคติ (ออบายภูมิ) และสุคติ เมื่อพิจารณาภพแห่งการเกิดใหม่ตามนิกายเถรวาทนั้น สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนอยู่ใน 3 ภูมิต่างกัน คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ถ้าสัตว์นั้นยังไม่บรรลุนิพพานในพระบาลีไม่ปรากฏว่ามีอันตรายใด ๆ ดังความเชื่อของนิกายสรวาสตีวาท

²⁰ ม. นุ. 12/486/524-525.

จากข้อมูลทั้งหมดประมวลได้ว่า โดยภาพรวมของแนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ” ที่ปรากฏในนิกายเถรวาท คือ การโต้แย้ง การมีอยู่ของอันตรภาวะทุกประเด็น ว่าเป็นการเข้าใจผิดในการอธิบายหลักธรรม สิ่งที่ผู้วิจัยพบว่า เป็นประเด็นสำคัญ คือ การตีความหลักธรรมจากภาษา หรือศัพท์ในการอธิบายหลักธรรมหรือพระพุทธพจน์ เนื่องจากธรรมชาติของพระพุทธองค์เป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง และเป็นเรื่องนามธรรมที่เข้าใจได้ยาก ภาษาไม่สามารถรองรับหรืออธิบายสิ่งเหล่านี้ได้ทั้งหมด ทำให้เกิดความไม่ชัดเจน และธรรมชาติที่พระพุทธองค์ครั้นนั้นขึ้นอยู่กับบุคคล, สถานที่และปัญญาของผู้ฟัง ส่วนหนึ่งที่เป็นประเด็นสำคัญ คือ ในอินเดียสมัยนั้นมีหลายภาษา และพระพุทธองค์ทรงใช้ศัพท์ที่เป็นของพราหมณ์ ที่เข้าใจกันอยู่แล้วในยุคนั้น แต่ท่านอธิบายในความหมายที่ต่างจากแนวความเชื่อเดิมของพราหมณ์ ดังนั้นอาจทำให้เกิดความเข้าใจไปในแนวของพราหมณ์ จึงเป็นทัศนคติที่แตกแยกทางความคิดเห็นจนแตกเป็นนิกายต่าง ๆ แนวคิดเรื่องอันตรภาวะ เป็นทัศนคติหนึ่งที่มาจากประเด็นดังกล่าวนี้ด้วย

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ คงทัศนคติของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ท่านแสดงไว้ว่า พระอภิธรรมของนิกายเถรวาทยังไม่ชัดเจน ในการอธิบายระหว่างจุดติดกับปฏิสนธิจิต ทำให้เกิดช่องว่าง และนักคิดทั้งหลายที่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ให้ความสนใจในรายละเอียดเหล่านี้ เกิดเป็นความพยายามหาคำตอบ แยกเป็นความคิดมากมายดัง เช่น นิกายสรวาสติวาท (ในบทที่ 3) และนิกายอื่น ๆ เข้าใจ ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวต่อไปนี้

2.2 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในยุคต้นของพุทธศาสนามหายาน

การศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องอันตรภาวะในยุคต้นของพุทธศาสนามหายาน มีบางนิกายปฏิเสธแนวคิดเรื่อง อันตรภาวะ โดยอ้างถึงวงจรของปฏิสงสมุปบาทใน 4 ปัจจัยแรก คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณและนามรูปนั้น ถูกลำมาใช้ปฏิเสธการมีอยู่ของอันตรภาวะ เพราะว่าวิญญาณและนามรูปนั้นเกิดในชาติปัจจุบัน ยืนยันว่า วิญญาณเป็นการรับรู้ครั้งแรก (ปฐมวิญญาณ) ของชีวิตใหม่ ชีวิตต้องสืบต่อมาจากความตาย ไม่มีอันตรภาวะใด ๆ คั่นระหว่าง ชาติเก่ากับชาติใหม่²¹

บันทึกการโต้แย้งเรื่องอันตรภาวะว่า แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายที่เห็นด้วย ได้แก่ นิกายปรวาไสลหรือปุพพเสลียะ, สัมมิตยะ, วาสิปุตรียะ และมหิศาสกะ (ยุคหลัง) ทั้งหมดเห็นด้วยกับนิกายสรวาสติวาท และฝ่ายไม่เห็นด้วย ได้แก่ นิกายวิภิชยวาท, มหาสังฆิกะ, รัมมกุปคกะ และเถรวาท²²

²¹ Alex Wayman, *Buddhist Insight*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1990), Vol. VII, pp. 256-257.

²² Karl H. Potter, *Encyclopedia of Indian Philosophies*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998), Vol. VII, p. 115.

นอกจากนี้พบว่า มีทัศนะเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในนิกายต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องนี้ได้รับความนิยมในยุคนั้นอยู่มากและมีการแสดงทัศนะดังข้อมูลต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องอंतरภาวะที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายบุคคลวาท

นิกายบุคคลวาท (Pudgalavāda) เกิดในยุคต้นของพระพุทธศาสนา ได้แก่ นิกาย วาสิวปุตรียะ (วัชชีปุตติกะ), สัมมิตยะ, ชัมโมคตาริยะ (ชัมมุตตาริกะ), กัทธยานิกะและสังฆาการิยะ เชื่อว่าความมีอยู่ของบุคคล (Pudgala) มีการสืบต่อได้ นิกายนี้ได้รับแนวคิดเรื่อง“อंतरภาวะ” ว่าสัมพันธ์กับความมีอยู่ของบุคคล มีการอธิบายภาพแห่งการเกิด (Birth existence) ไว้ในคัมภีร์ชื่อ สัมมิตยนิกายคัมภีร์ในยุคต้นของพระพุทธศาสนา จารึกเป็นภาษาสันสกฤตซึ่งค้นฉบับสูญหายไปแล้ว มีแค่ฉบับแปลเป็นภาษาจีน กล่าวไว้ว่า“เมื่อบุคคลใกล้ตายในขณะจิตสุดท้าย (จุติจิต) เกิดขึ้นแล้วดับลง เมื่อนั้นอंतरภาวะจิต (Antarabhāvavacitta) จึงเกิดขึ้นแล้วปรากฏความเป็นบุคคล (Pudgala) ที่ประกอบด้วยชั้น 5 ของอंतरภาวะเป็นรูปร่างขึ้น นี่คือการละทิ้งสังขารของมนุษย์แล้วรับชั้น 5 ของอंतरภาวะ การปรากฏของจิตนี้เรียกว่า“จิตระหว่าง (Intermediate thought)”เป็นขณะเดียวกับการละทิ้งภพของมนุษย์ ในอंतरภพ เมื่อจิตอยู่ในภาวะนี้ เป็นภาวะระหว่างการตายและการเกิด ดังนั้นต้องเข้าใจว่ามันเป็นเวลาเดียวกัน ทุก ๆ สิ่งต้องเกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคลผู้ละชั้น 5 ของภพแห่งการเกิด (Birth existence) แล้วบุคคลยอมรับชั้น 5 ของอंतरภาวะ” นิกายสรวาสตีวาท, ปรวาไสละ, มหิตาสกะ (ยุคหลัง) ยอมรับความคิดนี้²³

จากการศึกษาในอรรถกถาคัมภีร์แห่งอภิธรรมโกศะ ไม่พบว่ามีการกล่าวถึงเรื่องอंतरภาวะจิต แต่พบข้อมูลในคำรอื่น กล่าวสนับสนุนว่า นิกายสรวาสตีวาท ภายหลังมีการยอมรับในเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้“ครั้งแรกนิกายสรวาสตีวาท ปฏิเสธการมีอยู่ของบุคคล เพราะมันหมายถึง อัตตา (Self) ที่มีอยู่เบื้องหลังชั้น 5 ภายหลังจึงยอมรับและนำมาอธิบายในความหมายว่า บุคคลเป็นองค์ประกอบของชั้น 5”²⁴

²³ Bhikshu Thích Thiên Châu, *The Literature of Personalists of Early Buddhism*, tr. by Sara Boin-Webb, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1999), p. 208.

²⁴ Ashok Kumar Chatterjee, *The Yogācāra Idealism*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1999), p. 2.

แนวคิดเรื่องอंतरภาวะที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายสุนยวาท

พระนาคารชุน (พุทธศตวรรษที่ 7) ผู้ถือนิกายมารชมิกะ (Madhyamika) หรือสุนยวาท ได้เขียนยกตัวอย่าง เรื่องของเปลวไฟที่ต่อจากเปลวไฟ, ภาพสะท้อนในกระจก, ดันอ่อนที่เกิดจากเมล็ดพืช ฯลฯ ว่า ทุกคนควรมีความเข้าใจที่ถูกต้องว่า “แต่ละบุคคลนั้นมีความแตกต่างกัน ดังการเกิดใหม่ (ปฏิสนธิ) การเกิดขึ้นของชั้น 5 ของบุคคลก็เช่นกัน ผู้รู้ย่อมเข้าใจว่า ไม่มีการสืบต่อของชั้น 5 จากชาติเก่า ดังนั้นจึง ไม่มีอंतरภาวะ เหมือนระหว่างเปลวไฟที่ต่อจากเปลวไฟ เปลวไฟอันใหม่ย่อมต่างจากอันเก่า”

พระนาคารชุน ได้เขียนไว้ใน มัชฌมก-การิกา (Madhyamaka-kārika) ว่า สิ่งที่เป็นขอบเขตของนิพพาน สิ่งนั้น คือ ขอบเขตของสังขาร เมื่อมัน ไม่มี ดังนั้นอंतरภาวะระหว่าง 2 สิ่งนั้นก็ย่อมไม่มีเช่นกัน นี่คือความคิดเห็นแบบอิสระของพระนาคารชุน ที่ปฏิเสธอंतरภาวะในยุคต้นของมหายาน²⁵

แนวคิดเรื่องอंतरภาวะที่ปรากฏในพุทธศาสนานิกายโยคอาจารย์

อंतरภาวะ ที่เรียกว่า มโนมย ของอภิธรรม โภคะ มีปรากฏครั้งแรกในพระสูตรชื่อ ลังกาวดารสูตร (Lankāvatāra-sūtra) คัมภีร์ที่นิกายโยคจารย์ ได้นำหลักปรัชญามาใช้

มโนมย ในนิกายเถรวาท หมายถึง กายละเอียดที่เกิดเมื่อทำสมาธิจน ได้มาน เห็น ได้ด้วยทิพจักขุ แต่ในลังกาวดารสูตร มโนมย หมายถึง ความเข้าใจแจ่มแจ้งในธรรมชาติของธรรมะ ดังนั้นจึงรวมถึง ดวงตาแห่งปัญญา (Eye of insight) และดวงตาแห่งธรรม (Eye of Dharma) ด้วย²⁶

พระอสังคะ ผู้อยู่ในนิกายสรวาสติวาทก่อนมาถือนิกายโยคจารย์ เชื่อแนวคิดเรื่องอंतरภาวะอยู่แล้วและเมื่อมาอยู่นิกายใหม่ ได้แต่งคัมภีร์โยคจารย์ภูมิ กล่าวว่า “อंतरภาวะ” เป็นศัพท์ที่ใช้หมายถึง การที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นในระหว่างความตายกับการเกิดใหม่, คันธระวะ หมายถึงการไปด้วยกลืน หรือผู้ตามกลืนและเติบโตเพราะมีกลืนเป็นอาหาร, อंतरภาวะหมายถึง มโนมยเพราะเกิดจากจิต, อंतरภาวะหมายถึง ผลที่ได้คือ อภินิรวฤตติ (Abhinirvṛtti) เพราะมุ่งไปสู่การเกิดใหม่ พระอสังคะ ได้รวมสัมภเวสีกับมโนมยไว้ในความหมายเดียวกัน คือ ผู้แสวงหาที่เกิด

พระอสังคะ เชื่อว่า อंतरภาวะ อาจ ไปเกิดใหม่เร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับความพร้อมในการเกิด ถ้าอंतरภาวะไม่ไปเกิดใหม่ภายใน 7 วัน เพราะองค์ประกอบแห่งการเกิดไม่พร้อม ชีวิตของอंतरภาวะจะมีอยู่ได้ถึง 7 รอบ ดังนั้นอายุทั้งหมดคือ 7 รอบ x 7 วัน เท่ากับ 49 วัน เป็นที่สุด ไม่เกินไปกว่านี้ ในบางครั้งบุคคลที่โชคไม่ดี เช่น แท้งหรือตายในครรภ์ ด้วยแรงกรรมอื่นที่ส่งผล มันจึงเป็นเหตุ

²⁵ Alex Wayman, *Buddhist Insight*, Op. cit., pp. 253-254.

²⁶ Ibid, p. 158.

ที่ทำให้เมล็ดพันธุ์แห่งอันตรายจะต้องเปลี่ยนตามไป พระอสังคะได้นำความคิดนี้ขยายต่อไปสู่การคิดเรื่องเวลาในการตั้งครรภ์ โดยเขาเชื่อว่า ระหว่างที่เป็นอันตรายนั้น มีอยู่ก่อนการเกิดอายคนะ ทั้ง 6 และเวลาของอายคนะที่เกิดจนครบนั้น เป็นระยะเวลาการพัฒนาของทารกในครรภ์ ซึ่งต่อมาพบว่ามีความสัมพันธ์กับทวารานติ (garbhāvakraṅti) มีปรากฏทั้งในคัมภีร์ของชิเบคและจีน ในหมวดที่ชื่อว่า อารยะ-อายุสมันนันททวารานตินิเรศ (Ārya-āyusmannandagarbhāvakraṅtīnirdeśa) พบว่าทั้ง 2 คัมภีร์นี้กล่าวตรงกันว่า การตั้งครรภ์ใช้เวลา 266 วัน ซึ่งตรงกับการแพทย์สมัยปัจจุบัน

นอกจากนี้พระอสังคะกล่าวถึงบุคคล 3 ประเภท ที่เข้าสู่ปริณิพพานในอันตรายดังนี้

1. ปริณิพพานทันที ที่เกิดเป็นอันตราย
2. ปริณิพพาน หลังจากดำรงอยู่ชั่วขณะหนึ่งของอันตราย
3. ปริณิพพาน เมื่ออันตรายสิ้นสุดลง

กรณีแรกเปรียบได้กับไฟที่ไหม้ฟาง เกิดขึ้นแล้วดับลงทันที กรณีที่ 2 เปรียบได้กับสะเก็ดไฟที่เกิดเมื่อมีการตีเหล็ก ประกายไฟเกิดขึ้นแล้วก็ดับลง กรณีที่ 3 เปรียบได้กับประกายไฟที่เกิดขึ้นแล้วตกลงสู่พื้นแล้วจึงดับ นี่คือการเปรียบเทียบความเร็วในการเข้าสู่ปริณิพพาน²⁷

2.3 แนวคิดเรื่องอันตรายที่ปรากฏในความเชื่อของชาวจีน

จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อดั้งเดิมของชาวจีนเชื่อในเทพเจ้า และเชื่อเรื่องวิญญาณว่ามีอยู่ทั่วไปทั้งบนแผ่นดินและในอากาศ คนจีนมีทัศนคติเกี่ยวกับความตายว่า คนดีเมื่อตายไปแล้วจะไปอยู่ในสวรรค์กับพระเจ้า ศาสนาดั้งเดิมของชาวจีน มาจากลัทธิขงจื้อและเต๋าที่มีอยู่ก่อนแล้วราว 500 ปีก่อน ค.ศ. ลัทธิขงจื้อไม่เชื่อในเรื่องเทพเจ้า แต่สอนให้เคารพวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อแสดงความกตัญญู ปรัชญาขงจื้อสอนว่า วิญญาณบรรพบุรุษที่ตายไปนั้น ยังคงอยู่ใกล้ ๆ กับบริเวณหลุมฝังศพ ส่วนลัทธิเต๋านั้น มีเรื่องเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย คือ เรื่องนรก สวรรค์ ซึ่งรับไปจากพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาจากอินเดียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 1 ศาสนาในประเทศจีนเกิดเป็นพระพุทธศาสนาแนวใหม่ เพราะได้จากการผสมผสานกับ ความเชื่อดั้งเดิมและอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย²⁸

พระพุทธศาสนาในประเทศจีนมีหลายนิกาย ที่ได้รับอิทธิพลจากนิกายสรวาสติวาท ดังนั้นแนวคิดเรื่องอันตรายจึงมีปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของจีน และแสดงออกเป็นความเชื่อในพิธีกรรมตามประวัติศาสตร์ ประเทศจีนมีนิกายที่ศึกษาพระอภิธรรมชื่อว่า P'i-t'an Tsung เป็นเหมือนตัวแทนของนิกายสรวาสติวาทแห่งแคว้นคันธาระ และมีอรรถาธิบาย คือ คัมภีร์วิภาซานแปลเป็นภาษาจีนใน

²⁷ Ibid, pp. 260-262.

²⁸ ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, 2545), หน้า 19-162.

ยุคแรกราว ค.ศ. 383-434 ส่วนคัมภีร์อภิธรรมโกสะของพระวสุทัพนุฎถูกแปลโดยพระปรมารตณะ (Paramārtha) ในปี ค.ศ. 563-567 ต่อมาคัมภีร์นี้ได้รับการแปลอีกครั้งในปี ค.ศ. 651-654 โดยสมณะ ยวน-ฉ่าง (Hiuen-tsang, ค.ศ. 596-664) เรียกอีกชื่อว่า พระถังซำจั๋ง จากนั้นจึงเกิดนิกายโกสะ (Kōśa School) หรือ Chū-shê Tsung ขึ้นเป็นนิกายที่เรียนอภิธรรมอย่างเข้มของจีน และต่อมาได้รวมนิกาย P'i-t'an Tsung เข้าไว้ด้วยกัน²⁹

เมื่อครั้งพระถังซำจั๋งเดินทางไปอินเดียระหว่างปี ค.ศ. 629-645 ได้ศึกษาที่มหาวิทยาลัยนา ลันทา เมื่อกลับมาจึงได้แปลคัมภีร์มากมาย รวมทั้งเผยแพร่งานนิกายสรวาสติวาทและนิกายโยคา จาร เมื่อหมดยุคของพระถังซำจั๋ง นิกายอภิธรรมโกสะในจีนได้เสื่อมลงกลายเป็นส่วนหนึ่งของ นิกายโยคาจารไป ซึ่งนิกายโยคาจารก็ได้รับแนวคิดเรื่องอันตรภาวะจากนิกายสรวาสติวาทด้วย

นิกายโยคาจารรุ่งเรืองมาตลอดจนถึงช่วงแผ่นดินราชวงศ์ถัง (คริสต์ศตวรรษที่ 6-9) และมี นิกายของพระพุทธศาสนาหายาน เช่น นิกายสุชาวดีและอีกหลายนิกายได้รับความนิยมในยุคนี้ ต่อมาเมื่อสิ้นราชวงศ์ถัง พุทธศาสนานิกายโยคาจารเสื่อมลง คัมภีร์และอรรถกถาสูญหายไปหมด แต่ยังคงเหลือพุทธศาสนานิกายสุชาวดี

นิกายสุชาวดี (Pure Land) มีชื่อในภาษาจีนว่า ชิง-ถู่ เกิดในราว ค.ศ. 400 ด้วยการผสมผสาน แนวคิดของพระนาคารชุน ในนิกายสุนยวาท และพระวสุทัพนุฎในนิกายโยคาจาร ต่อมาแพร่หลาย มายังจีน โดยพระภิกษุชาวจีนชื่อว่า สุขหยวน (Hui-Yuan, ค.ศ. 334-416) เป็นผู้สืบทอดโดยตั้งสมาคม คอกบัวขาว ขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สำหรับภาวนานามของพระพุทธเจ้าอมิตาภะ ต่อมานิกายนี้นำโดย ถัน-หลวน (T'an-Luan, ค.ศ. 476-642) ได้เผยแพร่นับหมู่ชาวจีนและมีผู้สืบทอดต่อมาจนปัจจุบันนี้ นิกาย นี้เชื่อว่า พระพุทธเจ้าอมิตาภะประทับอยู่ ณ แคนสุชาวดี หรือสวรรค์ทางทิศตะวันตก ผู้ใดที่เชื่อมั่น อย่างแท้จริง ผู้นั้นจะได้ไปเกิด ณ แคนสุชาวดี พระสาวกสำคัญคือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม)

จากการศึกษาพบว่าในประเทศจีนนั้น แม้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง แต่ต้องต่อสู้กับการ ค่อค้านของลัทธิเคิม สาเหตุความเสื่อมที่หนักที่สุดพบใน พ. ศ. 1388 (ค.ศ. 845) พระพุทธศาสนา ถูกโจมตีจากผู้นิยมลัทธิขงจื้อ มีการกวาดล้างพระพุทธศาสนาครั้งใหญ่สุด วัดถูกเผา ภิกษุ ภิกษุณี ถูกบังคับให้ลาสิกขา พระพุทธศาสนาอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถฟื้นคืนขึ้นได้อีก³⁰

²⁹ Junjirō Takakusu, *Essentials of Buddhist Philosophy*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998), pp. 61-62.

³⁰ ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, *ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น*, อ่างแล้ว, หน้า 163-193.

“ต่อมาราวปี พ.ศ. 1600 พระพุทธศาสนาเสื่อมลงโดยลำดับ มีแต่尼กายเซนและสุขาวดีเท่านั้นที่แพร่หลาย พระสงฆ์ไม่ได้อยู่ในวินัย หันมาทำอาชีพสวดกวดเด็กให้คนตาย พระพุทธศาสนาในความรู้สึกของประชานนั้น คือ พิธีกวดเด็กเท่านั้น สืบมาจนทุกวันนี้”³¹

แนวคิดเรื่องอันตรายที่ปรากฏในพิธีกวดเด็ก

เมื่อมีคนตาย ชาวจีนจะทำพิธีกวดเด็กซึ่งเป็นพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ตามแนวของพุทธศาสนาเถรวาท ในพิธีกรรมพระสงฆ์จะสวดอุทิศส่วนกุศลแก่ดวงวิญญาณผู้ตาย ขอให้อาณาเขตแห่งพระพุทธคุณจงพาดวงวิญญาณนี้ไปสู่สุคติภพ

ชาวจีน และชาวเวียดนามที่รับอารยธรรมมาจากจีนมีความเชื่อที่ว่า การทำบุญทุก ๆ 7 วัน จนครบ 7 ครั้ง แล้วจึงทำบุญใหญ่หนึ่ง หรือบางที่เรียกว่าทำบุญ 50 วัน ด้วยความเชื่อที่ว่า ภพภูมิของผู้ตายมีศาลไว้คอยชำระคดีความ เพื่อลงโทษผู้ตาย เพราะบาปที่ทำไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ซึ่งวิญญาณจะต้องผ่านศาลนั้น ๆ ไปตามลำพัง ทุก ๆ วันบุญทานที่ส่งไปให้จากเมืองมนุษย์ จะได้ใช้เป็นเสบียงระหว่างทางเพื่อวิญญาณ จะได้ไม่อดอยากจากที่ต้องโทษรุนแรงหรือรับทุกข์เวทนา

ตามความเชื่อของชาวจีนและเวียดนาม เมื่อวิญญาณผู้ตาย ผ่านการไต่สวนของศาลมาตลอดระยะเวลา 7 วัน เมื่อครบวันตายที่ 42 จะถึงศาลที่ 6 ผู้ตายจะหันมาทาบบ้าน อันเป็นครั้งแรกที่เกิดความรู้สึกว่าตนได้ตายจากโลกมนุษย์ วิญญาณจะเกิดความรู้สึกเสียใจ อาหารที่ได้รับจะกินไม่ลง คังนั้นตรงนี้ญาติผู้ตายจึงไม่นิยมใช้อาหารสุกในการเซ่นไหว้ เพราะวิญญาณจะมีเสบียงเก็บไว้หุงหาอาหารเองได้ จนกระทั่งล่วงเข้าสู่วันตาย 49 วัน วิญญาณจะมาถึงศาลที่ 7 อันเป็นศาลที่สำคัญกว่าทุกศาลที่ผ่านมา ฝ่ายญาติจึงต้องเตรียมทำบุญใหญ่ด้วยความเชื่อที่ว่า ท่านเจิมล่ออ่องหรือพญาขมราช เป็นผู้ทำหน้าที่ตัดสินในศาลชั้นนี้ว่า วิญญาณสมควรจะได้รับโทษทัณฑ์สถานใด

จากข้อความข้างต้นนี้ ผู้ตายถูกเรียกว่า“วิญญาณ” สังเกตได้ว่าภายใน 49 วันนี้ เป็นภาวะที่ยังไม่ได้ไปเกิดใหม่ จึงอยู่ระหว่าง 2 ภพ คือ ซากิเก่ากับซากิใหม่ที่ยังไม่รู้ว่าจะไปเกิดเป็นอะไร

ประเพณีทำบุญให้แก่ผู้ล่วงลับสะท้อนให้เห็นอะไรหลายอย่าง อย่างแรกเป็นการบอกให้ทราบถึงนิสัยใจคอ ที่มีความเข้าใจกันได้ดีกับเพื่อนบ้าน การรับอิทธิพลความเชื่ออะไรมาบ้าง อย่างประเพณีการทำบุญ 50 วันหรือ 100 วัน ตามหลักฐานนั้นของไทยเราไม่มี แต่มาเกิดในช่วงรัชกาลที่ 5 อันสืบเนื่องมาจากการทำพิธีกวดเด็ก ตามบันทึกที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้อธิบายไว้ในเรื่อง“คำราชนิพนธ์พระญวน”ไว้ตอนหนึ่งว่า

³¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 35-36.

การทำงเด็กที่ทำเมื่อครั้ง สมเด็จพระนางเจ้าสุภัทรา กุมารีรัตน์ นั้นเป็นต้นประเพณีที่
เกิดขึ้น และมีสืบมาจนทุกวันนี้ วิธีทำบุญหน้าศพตามประเพณีจีนและญวนนั้น ญาติผู้ตาย ทำบุญ
หน้าศพทุก ๆ วัน นับแต่วันมรณะไปจนครบ 7 วัน ครบ 50 วัน และหยุดพิธีไปจนถึง 100 วัน จึงทำ
พิธีเป็นการใหญ่ครั้งสุดท้าย³²

มีตัวอย่างแนวความคิด 49 วัน หลังความตายของนิกาชสุชาวดีในประเทศไทย ซึ่งกุลศรธรรม
มุลนิธิ ได้เขียนไว้และเผยแพร่เป็นธรรมทาน กล่าวถึง มนุษย์เมื่อตายแล้วภายใน 49 วัน หนังสือเล่ม
นี้ใช้คำว่า วิญญาณหรือกายทิพย์ของผู้ตายนั้นจะไปรายงานตัวยังยมโลก ดังนี้

7 วัน รอบที่ 1 กายทิพย์ต้องเดินผ่านคงหมาป่า ซึ่งมีฝูงหมาป่าดุร้ายเหมือนเสือขวางทางอยู่

ผู้มีบาปหนา จะเกิดความหวาดกลัวไม่กล้าเดินต่อไป ฝูงหมาป่า จะรุมกัด จนเลือดท่วมตัว
กริรร้องโหยหวนด้วยความเจ็บปวดทุกขเวทนา

ผู้ประกอบกรรมดีมา เมื่อมาถึงฝูงหมาป่า จะมีเทวดามาคุ้มครอง พวกหมาป่าได้แต่มองนิ่ง
ไม่กล้าทำร้าย จึงผ่านได้โดยปลอดภัย

7 วัน รอบที่ 2 กายทิพย์มาถึงด่านประศูมี มีเจ้าหน้าที่ผู้รักษาด่าน

ผู้มีบาปมาก จะถูกทรมานตีทิ่มแทงอย่างหนัก และยังมีเจ้ากรรมนายเวรมาทวงหนี้

ผู้ประกอบกรรมดี จะได้รับการต้อนรับให้ผ่านไปโดยดี

7 วัน รอบที่ 3 ยม โลก

ผู้ที่ทำกรรมชั่วมาก จะถูกล่ามโซ่ตรวน ไปอยู่หน้าหอกระจงส่องกรรม ภาพการทำบาปต่าง ๆ
จะปรากฏขึ้นเหมือนกับการฉายภาพยนตร์ เสร็จแล้วก็จะถูกคุมตัวไปรับการพิจารณาโทษ

ผู้ที่ประกอบกรรมดี จะได้รับการต้อนรับอย่างดี เจ้าหน้าที่พาไปท่องเที่ยววนรกขุมต่าง ๆ และดู
สภาพของญาติมิตรที่ทำบาป กำลังรอคอยการพิจารณาตัดสินความผิด

7 วัน รอบที่ 4 มาถึงภูเขาระคายเงินกระคายทอง ที่คนในเมืองมนุษย์เฝ้าส่งให้มา ตามความเชื่อว่า
ผู้ตายจะไม่ลำบากมีเงินทองใช้

7 วัน รอบที่ 5 กายทิพย์มาถึงหอ คูบ้านเดิมได้เห็นลูกหลาน คนในครอบครัวต่างไว้ทุกข์ด้วยความ
โศกเศร้า ถึงตอนนี้จึงรู้ว่าอยู่กับคนละภพ ไม่อาจกลับบ้านได้อีก ได้แต่อาลัย

7 วัน รอบที่ 6 กายทิพย์มาถึงค้ำหนักที่ 6 ยมบาลมีการตรวจบัญชี บุญบาป เพื่อตัดสินว่า จะไปเกิด
ในสุคติหรือทุคติ

³² ปนาพันธ์ นุตร์อำพันธ์, ปรากฏกรรมหลังความตาย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์
บุ๊ค, 2543), หน้า 14-15.

7 วัน รอบที่ 7 ภายทัพยาถึงค้ำหนักที่ 7 มีการตรวจสอบอีกครั้งว่า ภายทัพยาเมื่อยังมีชีวิตอยู่เคยรักษา คีลกินเจหรือ ไม่ ถ้าชอบฆ่าสัตว์ก็จะเพิ่ม โทษอีกเท่าตัว³³

จากบทความที่เขียนนี้ เป็นความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายสุชาวดี ที่เผยแพร่ใน ประเทศไทย, จีน และเวียดนาม พบว่า ภาวะที่อยู่ระหว่าง 2 ภพ นั้นตรงกับแนวคิดของพระอสังคะ ที่ว่า อายุของอันตรภาวะสูงสุดได้ไม่เกิน 49 วัน และภาวะนี้ยังไม่ได้ไปเกิดใหม่ สิ่งที่เป็นตัวกำหนด คดีแห่งการเกิดใหม่ คือ กรรม แม้รายละเอียดปลีกย่อยจะต่างกัน ไปบ้าง ในส่วนความเชื่อทางเชื้อ ชาติ วัฒนธรรมหรือการเน้นความเชื่อบางอย่างเพิ่มเติมลงไปก็ตาม โดยหลักใหญ่คล้ายกัน

2.4 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวญี่ปุ่น

จากการศึกษาพบว่า ญี่ปุ่นได้รับแนวคิดเรื่อง อันตรภาวะ ของนิกายสรวาสตีวาทจากจีน โดยชาวญี่ปุ่นที่ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศจีนกับพระถังซัมจั๋ง คิษย์คนหนึ่งชื่อว่า กิ (Ki) เรียกอีกชื่อว่า ข่วย-ชี (K'uei-chi, ค.ศ. 632-682) ได้ศึกษาพุทธศาสนานิกายสรวาสตีวาท แล้ววางรากฐาน ระบบปรัชญา เพื่อก่อตั้งนิกายอภิธรรมโกสะ หรือภาษาญี่ปุ่นเรียกว่านิกายกูชะ (Kusha School)

ต่อมาในปี ค.ศ. 658 นักบวชชาวญี่ปุ่นที่เรียนร่วมสำนักกันชื่อ ชิตสุ (Chitsu) และชิตัตสึ (Chitatsu) ได้นำระบบนี้เผยแพร่สู่ประเทศญี่ปุ่น และในปี ค.ศ. 735 แนวคิดของนิกายนี้เข้าสู่ ประเทศญี่ปุ่นอีกครั้งโดยการนำของ เก็มโบ (Gembō) ผู้เป็นลูกศิษย์ของ ฉี-เซา (Chih-chou) คิษย์รุ่น ที่ 3 ของกิ (Ki) ในภายหลังพบว่า นิกายกูชะเสื่อมลง มีบันทึกเอกสารราชการที่ปรากฏในปี ค.ศ. 793 ว่านิกายนี้ได้จดทะเบียนในนามนิกายจิตนิมฮอสโซไซเซ่ (The Idealistic Hosso School) ซึ่งเป็นพุทธ ศาสนานิกายโยคางาร³⁴

จากการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น พบรายละเอียดอีกว่า พระพุทธศาสนาถูก คัดแปลงในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 เรียวนู ชินโต (Ryobu Shinto) ได้นำคำสอนของพุทธศาสนา มาผสมผสานกับแนวคิดของตนเอง สร้างแนวคิดเรื่อง“คามิซามะ”หรือเทพเจ้าของญี่ปุ่น ถือว่าเป็น ภาคหนึ่งของพระพุทธรเจ้า จากนั้นคำสอนของพุทธศาสนาก็ถูกความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นเมืองกลืน หายไปและคิดแปลงจนผิดไปจากเดิมมาก ดังนั้นคำสอนของนิกายสรวาสตีวาทน่าจะได้รับ ผลกระทบนี้ไปด้วย

³³ ณรงค์ เสรีจินตกุล, เสี่ยงจากสุชาวดี, (กรุงเทพมหานคร : กุศลธรรมมูลนิธิ, 2538), หน้า 70-72.

³⁴ Junjirō Takakusu, *Essentials of Buddhist Philosophy*, Op. cit., pp. 61-62.

มีงานศึกษาที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องความตาย โดยนักศึกษาคือ ยานางิดะ คุนิโอะ (Yanagida Kunio) ศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับนิทานพื้นเมืองของคนญี่ปุ่น พบว่าถ้าถามคนญี่ปุ่นว่าตายแล้วไปไหน คนญี่ปุ่นจะตอบว่า โกะคุราคุ (Gokuraku-สวรรค์) คนญี่ปุ่นเลี้ยงที่จะพูดคำว่าตาย แต่จะใช้คำว่า โฮโตะคะ นิ นัตตะ (Hotoke ni natta-จากกลายเป็นพระพุทธไปแล้ว) ในทางปฏิบัติ คนญี่ปุ่นจะกลับไปยังบ้านเกิดของบรรพบุรุษ ในวันวิษุวัตเป็นวันที่กลางคืนกับกลางวันยาวเท่ากัน เพื่อทำพิธีโอบง เป็นพิธีรำลึกถึงผู้ตาย โดยแต่ละครอบครัวจะนำของกินมาเช่น ไหว้ วิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่าวิญญาณจะไปรวมกันอยู่ที่ยอดเขา โอมิเนะและภูเขาไฟฟูจิ วิญญาณจะกลับมาเยือนโลกมนุษย์บ้างตามวาระ แนวคิดร่วมสมัยเรื่องชีวิตหลังความตายของชาวญี่ปุ่น จะคล้ายความคิดที่มีอยู่เดิมของชาวญี่ปุ่นก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามา คนญี่ปุ่นเชื่อว่า หลังชีวิตจะถูกส่งผ่านถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนรุ่นหนึ่งอย่างไม่มีวันจบสิ้น เท่ากับว่าวิญญาณเป็นอมตะ

ปัจจุบันศาสนาพุทธในญี่ปุ่นแตกเป็นหลายนิกาย นิกายที่นิยมมากที่สุด คือ โจโคะ ชินชู (Jodo Shinshu) ก่อตั้งโดยชินรัน (Shinran, ค.ศ. 1173-1262) คำสอนจะเน้นวิถีได้บาปอย่างง่าย ด้วยเน็มบุตสึ (Nembutsu) หรือสวดมนต์ต่อองค์พระพุทธเจ้าอามิตาเกะ ที่อยู่ในแดนสุชาวดี ยังมีอีกนิกายหนึ่งที่นับถือองค์อามิตาเกะ ผู้ก่อตั้ง คือ โฮเน็น (Honen, ค.ศ. 1133-1212) โดยนิกายนี้เชื่อว่า คนเราไม่จำเป็นต้องทำความดี ขอเพียงมุ่งหวังที่จะได้เกิดใหม่ในแดนสุชาวดี คนธรรมดาสามารถเข้าสู่นิพพานได้ เช่นเดียวกับนักบวช นิกายนี้ได้รับความนิยมในญี่ปุ่นอย่างมาก³⁵

อันตราย (ชูอินหรือชูอุในภาษาญี่ปุ่น)

อันตราย ตรงกับภาษาญี่ปุ่น คือ ชูอิน (Chūin) หรือชูอุ (Chūu) ญี่ปุ่นมีความคิดเรื่องอันตราย ปรากฏชัดเจนในญี่ปุ่นเมื่อราว พ.ศ. 1485-1560 (ค.ศ. 942- 1017) โดยพระเกรมิน เขียนหนังสือชื่อว่า “โอโจโยมู” เพื่อแนะนำคำสอนแดนสุชาวดี อธิบายว่า โลกภายหลังความตายเรียกว่า “เมโตะ” เป็นอาณาจักรระหว่างโลกนี้กับโลกหน้า ในระหว่างการเดินทาง 49 วัน นั้นกายทิพย์จะต้องได้รับการสอบสวนจำนวน 7 ครั้ง ทุก 7 วัน แล้วจึงจะถูกตัดสินว่า กายทิพย์จะได้ไปเกิดในคติไหนใน 6 คติ ในระหว่าง 49 วันนี้ กายทิพย์จะกินแต่ควินรูปเป็นอาหาร

หลังจากเราตายไปแล้ว กายทิพย์จะเดินไปตามทางบนภูเขาอันสูงชันเรียกว่า “มิเคะ โนะยะมะ” โดยอาศัยดวงดาวบนท้องฟ้าเป็นเวลา 7 วัน ในวันที่ 7 กายทิพย์ต้องถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชารู้ชื่อ “มิน โทโอ” (พระอาจลนารถ โพธิสัตว์) แล้วกายทิพย์จะข้ามแม่น้ำชื่อว่า “ซันสุ โนะกะวะ” ถ้าเคยทำความดี กายทิพย์จะข้ามด้วยเรือ คนที่ทำบาปเล็กน้อย จะได้เดินข้ามแม่น้ำตรงส่วนที่คั้น ส่วนคน

³⁵ อาคิรา พงษ์เพชร, หน้าต่างสู่โลกกว้าง ญี่ปุ่น, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ หน้าต่างสู่โลกกว้าง, 2544), หน้า 80-82.

ที่เคยกทำบาปหนัก จะต้องเดินไปตรงน้ำลึก ที่ฝั่งแม่น้ำมียักษ์ 2 คน คือ ยักษ์หญิงแก่ชื่อว่า“คัทซุเอะบะ” และยักษ์ชายแก่ชื่อ“เคนอะโอ” ยักษ์หญิงแก่จะถอดเสื้อผ้าเราออก แล้วส่งให้ยักษ์ชายแก่ ที่อยู่บนคันไม้ชื่อว่า“อะเรียวจุ” เขาจะชั่งคุบาปของเรา ด้วยการแขวนเสื้อของเราไว้บนกิ่งไม้ วันที่ 14 ภายทศพจะต้องถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชาราชชื่อว่า“โอะโกโอ” (พระศากยพุทธะ)

วันที่ 21 ภายทศพจะถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชาราชชื่อว่า“โซตะอิโอ” (พระมัญชุศรีโพธิสัตว์) พระราชาราชจะสอบถามบาปเรื่องศีลข้อ 3 เรื่องกามสมุจฉจาร ในวันที่ 28 ภายทศพจะถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชาราชชื่อ“โกกันโอ” (พระสมันตภัทรโพธิสัตว์)

ต่อมาวันที่ 35 ถูกสอบสวนที่ ศาลของพระราชาราช ชื่อว่า“เอนมะโอ”แปลว่าพระยามัจจุราช ณ ศาลนี้มีกระงกเงาซึ่งเรียกว่า“โจสะริโนะกะงะมิ”สามารถฉายการกระทำของเราในช่วงที่มีชีวิตอยู่ วันที่ 42 ภายทศพจะถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชาราชชื่อ“เฮนโจโอ” (พระไมตรีโพธิสัตว์)

วันที่ 49 ถูกสอบสวนที่ศาลของพระราชาราชชื่อว่า“ไทสันโอ” (พระโภษะคุรุไวฑูรยประภาสพุทธะ) ที่นี้มีทางเข้า 6 ทางสำหรับแต่ละคติ พระราชาราชจะเป็นผู้บัญชาให้ภายทศพเข้าไปใน 1 ช่องทางเดียว ภายทศพจะกลัวใจมากเพราะ ไม่รู้ว่าจะได้เกิดแดนไหน ช่องที่เกิดเป็นมนุษย์คติจะเป็นทางเดียวเท่านั้นที่จะนำไปสู่แดนสุขาวดีได้ แต่การที่จะเดินช่องทางไหนนั้นแท้จริงถูกกำหนดไว้แล้ว ด้วยกรรมในอดีตของภายทศพ

ทุก 7 วัน ในระหว่างที่เป็นอันตรภาวะ (ซุอินหรือซุอุ) จนครบ 49 วันนั้น ครอบครัวยังจัดพิธีทำบุญอุทิศให้คนตายและภาวนาขอให้บาปของคนตายเป็นบาปเล็กน้อย พิธีทำบุญจะมีอีกเมื่อครบ 100 วัน 1 ปี และ 3 ปี หลังจากบุคคลนั้นตายไป³⁶

ดร. โยชิโอบิโกมิ สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเกียวโต อาจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ผู้แปลเรื่องนี้จากภาษาญี่ปุ่น ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในปัจจุบันนี้ ยังมีคนญี่ปุ่นเชื่อในแนวคิดอันตรภาวะอยู่น้อยมาก และคนญี่ปุ่นบางคนยังมีความเชื่ออีกว่าถ้าคนเราตายครบ 30 ปี จะได้ไปเกิดเป็นเทวดา ท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่าไม่สามารถชี้ชัดว่าแนวคิดนี้อยู่ในชื่อสำนักนิกายไหน เพียงแต่เป็นภาพรวมของมหายานเท่านั้น เพราะชาวญี่ปุ่นรับพระพุทธศาสนา มหายานที่มาจากเกาหลีและจีนที่มีการผสมผสานลัทธิกันมากมาย และความเชื่อของคนญี่ปุ่นในเรื่องนี้เป็นเรื่องเล่าคล้ายนิทาน หรือตำนาน โบราณซึ่งมีโอกาสจะเลื่อนหายไปกับกาลเวลา

³⁶ โยชิโอบิโกมิ, “เม โคะ คืออาณาจักรภายหลังความตาย”, ปัญญา, ปีที่ 10 ฉบับที่ 56 (สิงหาคม-กันยายน 2546): 9-10.

2.5 แนวคิดเรื่องอंत्रภาวะที่ปรากฏในความเชื่อของชาวธิเบต

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาในประเทศธิเบตเป็นแบบพุทธตันตระ ถือกำเนิดในประเทศอินเดียแถบตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นศาสนาที่ผสมผสานระหว่างลัทธิตันตระของฮินดูกับพระพุทธศาสนามหายานกลายเป็นพุทธตันตระ ณาจารย์ทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า พระไมครียนาทและพระอสังคะ แห่งนิกายโยคจารผู้แต่งคัมภีร์โยคจารภูมิศาสตร์ เป็นผู้ริเริ่มนำลัทธิตันตระของฮินดูมาใช้ร่วมกับพระพุทธศาสนา เพื่อต้องการประณีประนอมและแข่งขันกับศาสนาฮินดู เน้นเรื่อง เวทมนต์ คาถา ของขลัง การเป่าเสก ฯลฯ โดยอ้างว่าเป็นคำสอนลับของพระพุทธเจ้า เริ่มสอนกันอย่างลับ ๆ ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 มาเปิดเผยราวพุทธศตวรรษที่ 12 จึงมีการแต่งคัมภีร์ขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต ต่อมาค้นฉบับสูญหายไปหมด เหลือแต่ที่เป็นภาษาธิเบตเท่านั้น

พุทธตันตระในอินเดียแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-17 เมื่อมุสลิมเข้ามายึดครองอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 17 พุทธตันตระก็เสื่อมไปจากอินเดีย กลับไปเจริญในเนปาลและธิเบต³⁷

บันทึกบุคคลสำคัญที่นำพุทธตันตระจากอินเดียมาสู่ธิเบต“ในพ.ศ. 1290 อาจารย์ของพุทธตันตระชาวอินเดียชื่อว่า พระปฐมสมภพหรือปัทมสัมภวะ ได้รับนิมนต์ให้มาเผยแผ่ศาสนาพุทธตันตระ ท่านได้วางรากฐาน เน้นพิธีกรรมคาถาไว้ให้ชาวธิเบต”³⁸

เนื่องจากศาสนาเดิมของชาวธิเบต คือ ศาสนาบอน (Bonism) ที่เชื่อลัทธิวิญญาณนิยม เชื่อถือในเรื่องผีปีศาจจึงเข้ากันได้ดีกับพุทธตันตระจากอินเดีย เกิดการผสมผสานกับแนวคิดของชาวพื้นเมืองกลายเป็นพุทธตันตระของธิเบต ในปัจจุบันนี้เรียกอีกอย่างว่า นิกายลามะ (Lamaism) มีการเขียนคัมภีร์ใหม่เกิดขึ้นมาก จนต้องมีการจัดระบบและรวบรวมวรรณกรรมในปี พ.ศ. 1200 หลักธรรมสำคัญส่วนมากไม่มีในพระไตรปิฎกเป็นการเขียนใหม่เองเกือบทั้งสิ้น

ปัจจุบันพระพุทธศาสนาในธิเบตมี 4 นิกาย คือ นิกายเนียงมา (นิกายหมวกแดง), นิกายเกลุกหรือเกลุกปะ (นิกายหมวกเหลือง), นิกายการ์จู (นิกายหมวกขาว) และนิกายศากยะ นิกายที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ นิกายหมวกเหลือง ทุกนิกายโดยหลักธรรมรวมแล้วเหมือนกัน คือ ปฏิบัติโยคะ สาสขายมนต์ ปฏิบัติโดยเน้นความกรุณา

³⁷รศ. ดร. ผาสุข อินทรารุช, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, 2543), หน้า 7-14.

³⁸ศศ. บุญมี แทนแก้ว, พระพุทธศาสนาในอินเดีย (ด้านอารยธรรม), (กรุงเทพมหานคร : โอเคียนสโตร์, 2548), หน้า 140.

อันตรายภาวะ (บาร์โคในภาษาธิเบต)

อันตรายภาวะ หรือบาร์โคในภาษาธิเบต คำว่า“บาร์”แปลว่าในระหว่าง “โค”แปลว่า เกาะแก่ง หรือตำแหน่ง รวมความหมายถึง ดินแดนที่อยู่ระหว่างสิ่งของสองสิ่ง เราอาจกล่าวว่าเป็นสถานภาพ ระหว่างการตายและการเกิด จากการศึกษาในตำราหลายเล่ม อธิบายคำว่าบาร์โค หมายถึงรวมทั้งอันตรายภาวะและอันตรายภพ แต่ในการวิจัยนี้เน้นคำว่า บาร์โค หมายถึงอันตรายภาวะเป็นหลัก

อันตรายภาวะหรือบาร์โคของธิเบต มิใช่มีเฉพาะหลังความตาย แต่มีทั้งในขณะที่ชีวิตปัจจุบัน แบ่งได้ 6 สถานะ ได้แก่ บาร์โคแห่งการเกิด บาร์โคแห่งความฝัน บาร์โคแห่งสมาธิภาวนา บาร์โค ช่วงขณะก่อนตาย บาร์โคแห่งกรรมดา บาร์โคแห่งการถือกำเนิด บาร์โคที่มีในชีวิตปัจจุบัน (ขณะหลับ ฝันและทำสมาธิ) และหลังจากความตาย บาร์โคที่ไปเกิดใหม่เรียกว่า“บาร์โคแห่งกรรม”คือ บาร์โคแห่งการถือกำเนิด ³⁹

คัมภีร์มรณศาสตร์ หรืออภิวินาศติโดยการสดับฟังในบาร์โค

ชาวธิเบตเชื่อว่า การเข้าถึงความรู้แจ้ง โดยไม่ต้องทำสมาธิภาวนามี 5 วิธี ได้แก่ การเห็น ปรมจารย์หรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์, การสวมใส่ภาพมงคล ที่ได้รับการปลุกเสกเป็นพิเศษและมีมนต์ศักดิ์สิทธิ์กำกับ, การได้คัมภีร์มนต์ศักดิ์สิทธิ์ที่ปลุกเสก โดยอาจารย์ที่บำเพ็ญอย่างอุกฤษณ์, การจดจำ การเคลื่อนย้ายจิต (โพวะ) ขณะตาย และการ ได้ยินคำสอนที่ลึกซึ้ง เช่น อภิวินาศติโดยการสดับฟังใน บาร์โค

การเข้าสู่วิมุตติสุขโดยปราศจากการทำสมาธิภาวนา ถือเป็นอาการปลดปล่อยชั้นสูงโดยการ ฟังเป็นเคล็ดลับที่คัดอวิชาโดยฉับพลัน ทำให้คร้สุรู้ในพริบตา จุดหมาย คือ แคนสุขาวดี ⁴⁰

วิธีการเข้าสู่วิมุตติสุข มีอธิบายในคัมภีร์มรณศาสตร์หรืออภิวินาศติโดยการสดับฟังในบาร์โค คัมภีร์ที่ใช้อ่านให้ผู้ตายฟังวันละหลายครั้งและเรียกชื่อผู้ตายเสมอ เพื่อเป็นกำลังใจและช่วยให้ผู้ตายซึ่งอาจจะร่อนเร่เป็นอันตรายภาวะได้เข้าสู่การคร้สุรู้ (เปิดประตูการเกิด) ถ้าหากว่าผู้ตายจะต้องไปเกิด คัมภีร์จะช่วยบอกถึงนิมิตที่เป็นภพภูมิที่ควรไปเกิด คัมภีร์นี้ให้โอกาสกับทุกคนว่ามีสิทธิเข้า

³⁹เชอเกียม ครูงปะ ริน โปเซ, คัมภีร์มรณศาสตร์แห่งธิเบต ข้อความเปิดเผยเรื่องเร้นลับของ ความตาย, แปลโดย อนุสรณ์ ติปยานนท์, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไกมลคิมทอง, 2543), หน้า14-48.

⁴⁰โชเกียล ริน โปเซ, ประตูสู่ภาวะใหม่ คำสอนธิเบตเพื่อเตรียมตัวตายและช่วยเหลือผู้ใกล้ ตาย, แปลโดย พระไพศาล วิสาโล, พิมพ์ครั้งที่2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไกมลคิมทอง, 2542), หน้า 282.

ผู้การวิมุตติ แม้ว่าผู้ันั้น ไม่เคยเชื่อหรือปฏิบัติฝึกฝนต้นตระมาเลยก็ตาม รวมทั้งคนที่เคยทำอนันตริยกรรมก็มีสิทธิเข้าสู่วิมุตติสุข สิ่งสำคัญ คือ ต้องมีศรัทธา

คัมภีร์นี้สอนว่า อันตระภาวะ คือกายทิพย์ที่จิตมีความกระจ่างอย่างชัดเจนกว่าคนธรรมดาหลายเท่า ดังนั้นการเรียกชื่อและการอ่านคำสอนในคัมภีร์ ผู้ตายพึงยอมได้ผล เพราะอันตระภาวะมีความสามารถพิเศษรู้ใจคนและมีประสาทรับรู้สูง อันตระภาวะจึงสามารถเข้าสู่การตรัสรู้ได้

อันตระภาวะกับการการตรัสรู้

คัมภีร์ต้นตระ ได้นำจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การตรัสรู้หรือการเข้าถึงวิมุตติ มาพร้อมกับแนวคิดเรื่องตรีกาย นำมาสู่ภาคปฏิบัติ โดยผ่านอันตระภาวะ เพื่อจุดหมาย คือแดนสุขาวดีหรือพุทธภูมิ คำสอนของต้นตระสอนไว้ว่า พุทธภาวะนั้นทุกคนมีอยู่ ทันทีที่ร่างกายถูกทิ้ง พุทธภาวจะฉายออกมา ด้วยเหตุนี้ความตายจึงเป็นช่วงที่เป็น โอกาสเข้าสู่การตรัสรู้ได้ เพราะเป็นช่วงที่ธรรมชาติเดิมแท้เปิดเผย การตรัสรู้มีใน 3 ระยะ ได้แก่ บาร์โคช่วงขณะก่อนตาย บาร์โคแห่งธรรมดา บาร์โคแห่งการถือกำเนิด รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

1. บาร์โคช่วงขณะก่อนตาย

ขณะที่สิ้นชีวิตลงจะปรากฏแสงสว่างเรียกว่า“แสงสว่างแห่งพื้นภูมิ” (ความบริสุทธิ์ดั้งเดิม) นักปฏิบัติจะต้องรักษาความรู้ตัวทั่วพร้อม หากในขณะที่ดังกล่าวนี้ การจำความสว่างแห่งพื้นภูมิได้ และแนบสนิทเป็นหนึ่งเดียวกับแสงนี้ การระลึกรู้จะทำให้เข้าถึงความหลุดพ้นเข้าถึงธรรมกายสภาวะ แต่สำหรับผู้ที่ไม่ได้ฝึกฝนหรือพลาด โอกาส ย่อมต้องเข้าสู่สภาวะบาร์โคแห่งธรรมดา หากเขาทำการระลึกได้ในบาร์โคแห่งธรรมดา เขาย่อมเข้าสู่สัม โลกกายสภาวะ แต่หากเขาทำการระลึกได้ในบาร์โคแห่งการเปลี่ยนแปลง (การถือกำเนิด) พวกเขาจะเข้าสู่นิรมานกาย ไปเกิดในภพที่สูงกว่าเดิม

2. บาร์โคแห่งธรรมดา

ผู้ตายจะหมดสติเหมือนหลับไป 4 วัน เมื่อตื่นขึ้นมา พบว่ามีร่างเป็นกายทิพย์แล้ว คนนี้เรียกว่า มายาอันบริสุทธิ์ เขายังไม่แน่ใจว่าตายแล้วหรือยัง คัมภีร์บอกไว้ว่า ประสบการณ์ต่อไปจะเป็นนิมิตที่เกิดภายในจิตของตนเอง เรียกบาร์โคนี้ว่า“บาร์โคแห่งธรรมดา”

วันที่ 1 กายทิพย์ตื่นขึ้นมา พบพระคณาจารย์ชื่อว่า พระไวโรจนพุทธะ จะส่องแสงสว่างมายังกายทิพย์ เวลาเดียวกันนี้ ภพภูมิเทพเทวา จะปรากฏแสงสีขาวพุ่งมายังกายทิพย์เช่นกัน ถ้าระลึกคำสอนของอาจารย์ได้ แล้วมีศรัทธาแนบแน่นกับพระคณาจารย์ กายทิพย์จะเข้าไปสู่แสงสีรุ้งแล้ว เข้าสู่วิมุตติสุข กลายเป็นพระสัม โลกกาย ไปอยู่ ณ แดนสุขาวดี คอนมัจฉิมภูมิ แต่ถ้าเลือกเข้าสู่แสงสีขาว จะไปสู่ภพของเทวดา เข้าสู่สังสารวัฏต่อไป

วันที่ 2 พระศตาคคชื่อว่า พระวัชรสัตว์หรือพระอักษโภภยะจะปรากฏกายพร้อมเทวีและพระโพธิสัตว์ปรากฏแสงพุ่งมาที่กายทิพย์ เวลาเดียวกันหมอกควันจากรกภูมิจะพุ่งตรงมาที่กายทิพย์ ถ้าระลึกคำสอนได้ ตั้งมั่นในแสงของพระศตาคค จะเข้าสู่วิมุตติสุข ไปอยู่ในแดนสุขาวดีทางทิศตะวันออก ถ้ากายทิพย์เลือกไปอยู่ในหมอกควันจะต้องไปเกิดในนรกภูมิ

วันที่ 3 พระศตาคคชื่อว่า พระรัตนสัมพุทธะ จะปรากฏพร้อมศักดิ์และพระโพธิสัตว์ ถ้าแสงพุ่งจากหทัยของท่าน เข้าสู่ดวงใจของกายทิพย์ เวลาเดียวกันแสงสีครามของมนุษย์ภูมิจะพุ่งเข้าสู่หัวใจของกายทิพย์ ถ้ากายทิพย์จดจำคำสอนของอาจารย์ได้ว่า แสงสีเหลืองเป็นแสงแห่งโลกุตระปัญญา และน้อมใจเข้าสู่ลำแสงนั้น จะเข้าสู่วิมุตติ ภาวะสมบูรณ์แห่งพุทธะ กลายเป็นสัม โลกกายประจำทิศได้แห่งแดนสุขาวดี ถ้าเลือกแสงสีครามจะไปเกิดในมนุษย์โลก

วันที่ 4 พระอมิตาภพุทธะมาพร้อมชายา จะปรากฏพร้อมลำแสงสีแดง ร่วมเดินทางมากับพระอวโลกิเตศวร และพระมัญชุศรีเจ้าและพระโพธิสัตว์สตรีสององค์ ทั้ง 6 องค์นี้ปรากฏออกจากอากาศธาตุแห่งแสงสีรุ้ง ลำแสงสีแดงจะพุ่งจากหทัยของพระอมิตาภะและเทพทั้งหลายนี้ ขณะเดียวกันลำแสงสีเหลืองแห่งเปรตภูมิจะปรากฏ คัมภีร์ให้เล็งลำแสงสีเหลือง มิฉะนั้นกายทิพย์จะไปสู่เปรตภูมิ จงน้อมใจเข้าสู่พระอมิตาภะ เพื่อเข้าสู่สัม โลกกาย ครัสรู้ไปอยู่ในแดนสุขาวดี ทิศตะวันตก

วันที่ 5 พระอโมณฑิทธิพุทธะ พร้อมชายาและพระโพธิสัตว์ 2 องค์ ปรากฏพร้อมกับลำแสงสีเขียวจากพระองค์จะพุ่งมาสู่กายทิพย์ที่กลางดวงใจ ขณะเดียวกันแสงสีแดงละนุนจากอสุรภูมิจะส่องมายังกายทิพย์ ให้น้อมใจระลึกคำสอนและเข้าสู่ความเป็นหนึ่งกับแสงสีเขียว จะครัสรู้แล้ว กลายเป็นพระสัม โลกกาย ในทิศเหนือแห่งแดนสุขาวดี แต่ถ้าพอใจในแสงสีแดงจะล่องไปสู่อสุรภูมิ

วันที่ 6 พระศตาคคทั้ง 5 ที่ปรากฏตั้งแต่วันแรกถึงวันที่ 5 พร้อมชายาและเทพติดตามจะปรากฏพร้อม ๆ กันในจิตของกายทิพย์พร้อมกับภูมิทั้ง 6 เป็นจินตภาพ คัมภีร์สอนว่าอย่าได้หลงเข้าสู่ภูมิแห่งสังสารวัฏ จงอุทิศใจให้กับแสงแห่งโลกุตระปัญญาอันบริสุทธิ์

วันที่ 7 เหล่าวิทยากรที่มาจากแดนสุขาวดี จะมาเชิญกายทิพย์ในขณะที่แสงสลัวสีเขียวแห่งเครื่องฐานภูมิ ที่มาจากอวิชา ความโง่เขลาจะปรากฏ ขอให้เชื่อมั่นว่าวิทยากรเหล่านี้มาช่วย ด้วยศรัทธาอันแรงกล้า กายทิพย์จะเข้าร่วมกับแสงสีรุ้งของวิทยากร กายทิพย์จะครัสรู้ ได้ปลดปล่อยจากวัฏสงสาร ถ้าเกิดความกลัวหนีไปก็จะวนอยู่ในวัฏต่อไป

คัมภีร์บอกไว้ว่า วันต่อไปนี้เทพสันติจะเปลี่ยนรูปกายมาสู่ความน่ากลัว เรียกว่า เสรุกาหรือเทพกระหายเลือด เป็นเพียงภาพมายาทางจิต

วันที่ 8 เทพพิโรธ เหล่าผู้กระหายเลือด จะปรากฏที่กระหม่อมของกายทิพย์ พระไวโรจนพุทธะ และชายาจะมาในลักษณะเทพเสรุกา จากเทพสันติเข้าสู่เทพพิโรธ มีหน้าคาน่ากลัว จงอย่า

หวั่นไหว จงระลึกคำสอนของอาจารย์แล้วจงเข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียว กายทิพย์จะได้รับการปลดปล่อย เข้าสู่สัมโมกกายในที่สุด ถ้าเกิดความกลัว กายทิพย์จะหลบหนีไป

วันที่ 9 พระพุทธวัชระพร้อมชายา ที่มาในรูปของ เทพแห่งความน่ากลัว ปรากฏทาง ตะวันออกของกระหม่อมกายทิพย์ จงอย่าหวาดกลัว การระลึกได้และเข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับเทพ เหล่านี้ กายทิพย์จะกลายเป็นพุทธะในสัมโมกกาย

วันที่ 10 พระรัตนสัมภวะ พร้อมด้วยชายา ปรากฏทางทิศใต้ของกระหม่อม มาในลักษณะ ของรัตนเสรฐกา ผู้กระหายเลือด จงอย่าหวาดกลัว ให้ระลึกให้ได้ เข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวไม่แบ่งแยก แล้วกายทิพย์จะกลายเป็นองค์ผู้บริสุทธิ์ กลายเป็นพระสัมโมกกาย

วันที่ 11 พระอมิตากพุทธะพร้อมชายา จะมาในลักษณะปีทมะเสรฐกา ผู้กระหายเลือด ปรากฏ ทางทิศตะวันตกของกระหม่อม ด้วยร่างอันน่ากลัว จงอย่าหนี พึงทำการระลึกถึงคำสอน เมื่อจดจำ ได้ว่านิมิตมาขานี้ คือองค์ยัคัม (เทพที่ท่านบูชา) หรือพระอมิตากพุทธะ เข้าร่วมเป็นหนึ่งแล้วกาย ทิพย์จะกลายเป็นองค์พุทธะผู้ศักดิ์สิทธิ์ เข้าสู่สัมโมกกาย

วันที่ 12 พระอมอนสิทธิพุทธะพร้อมชายา ปรากฏในร่างของกรรมเสรฐกา อุบัติขึ้นทางทิศ เหนือของกระหม่อม ในลักษณะเทพกระหายเลือด จงอย่าหวาดกลัว จงเข้าร่วมเป็นหนึ่ง ในร่างเทพ เหล่านี้ แล้วจะเข้าสู่วิมุตติ กลายเป็นพระสัมโมกกาย ถ้าท่านหลบหนีไปก็จะเข้าสู่วิภูสงสารต่อไป

จากนั้นจะมีนิมิตต่อมา คือ เการิศ (ปีศาจ) 8 คนและปีศาจหลายเศียร ล้อมรอบเทพเสรฐกาจะ ปรากฏกลางกระหม่อมของท่าน จงอย่าหวาดกลัว คัมภีร์บอกว่า นี่คือการละเล่นของจิต ถ้าท่าน หลุดพ้นความหวาดกลัว ก็หลุดพ้นจากวิภูสงสาร เกิดการตรัสรู้ จงจำไว้ว่ามันเป็นนิมิตจากตัวท่าน เอง ถ้าท่านจดจำได้ท่านจะตรัสรู้โดยฉับพลัน

ถ้าท่านจำคำสอนไม่ได้ พวกเทพผู้กระหายเลือดจะปรากฏในรูปของท้าวยมราช มีร่างกาย ใหญ่โต ถือบันทึกลงมือ กู้ก้องให้สังหารกายทิพย์ แม้จะจับกายทิพย์ถักกิน กายทิพย์เจ็บปวด เพียงใด ก็ไม่มีวันตาย เพราะกายทิพย์เป็นความว่างเปล่าและนิมิตเหล่านั้นคือความว่างเปล่า กาย ทิพย์เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดจากวิบากกรรม ถ้าท่านเข้าใจสิ่งเหล่านี้ได้ ท่านจะตรัสรู้ได้⁴¹

ทั้งหมดนี้ เป็น โอกาสที่กายทิพย์จะได้ตรัสรู้ ในช่วงคืนสัปดาห์แรก ๆ นี้ กายทิพย์มีพระ ศาสดามากมายมาช่วย แต่ถ้ากายทิพย์ยังไม่เข้าใจนิมิตต่าง ๆ แล้ว บาร์โดขั้นต่อไปคือ บาร์โดแห่ง การถือกำเนิด กายทิพย์ยังมีโอกาสตรัสรู้ได้อีก ถ้าสามารถระลึกได้ แต่ถ้ายังไม่สำเร็จ จะต้องไปเกิด ก็ให้อ่อนวอนขอพระพุทธองค์ หรือเทพยัคัมให้เกิดในภพที่ดีที่สุด

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72-86.

3. บาร์โศแห่งการถือกำเนิด

ถ้ากายทิพย์ยังไม่เข้าสู่วิมุตติ คัมภีร์สอนว่า ให้วิงวอนต่อพระพุทธองค์ พระโพธิสัตว์และเทพประจำตัว โดยเฉพาะพระอวโลกิเตศวร ให้เข้าสู่กรรมมารดาด้วยปรารถนาเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้ขึ้นชมกรรมมารดาดุจดั่งวิมานทวยเทพ ให้ได้เกิดในครอบครัวเชื้อสายสกุลแห่งธรรมะ หรือครอบครัวที่มีศรัทธาแรงกล้า มีร่างกายที่ดี เป็นผู้ที่จะได้ทำประโยชน์เพื่อชาวโลก เลือกเกิดในแดนที่พระธรรมแผ่ไปถึง บาร์โศช่วงนี้ไม่มีเทพมาช่วยเหลือ กายทิพย์ต้องฮ้อนวอนเพื่อช่วยเหลือตัวเองมากขึ้น คัมภีร์ถือว่า ถ้ากายทิพย์ได้เกิดจะเป็นนิรมลกาย กายที่เกิดใหม่เพื่อทำประโยชน์ต่อโลก

ตรีภายในทางคันตระ อธิบายได้ดังนี้ ธรรมกาย คือ กายแห่งธรรมะ หรือสัจจะความจริง เป็นสภาวะพุทธอันสมบูรณ์ สัมโภคกาย คือ กายแห่งความเจริญ เป็นการเชื่อมโยงของสภาวะพุทธะกับธรรมะ ที่ปรากฏในรูปของเทพสันติและเทพพิโรธ นิรมลกาย คือ กายแห่งการรังสรรค์ เป็นสภาวะพุทธะที่ใช้ประกาศบนพื้นภิกขุ⁴²

คติแห่งการเกิดใหม่

คัมภีร์คันตระกล่าวว่า ในอนาคตกายทิพย์จะไปเกิดที่ใด ย่อมจะให้เห็นภพภูมินั้นปรากฏขึ้น ถ้าจะไปเกิดใน เทวโลก จะเห็นวิควาอาราม ประดับด้วยจินคามาณีล้ำค่า

ถ้าจะไปเกิดในอสุรภูมิ จะได้เห็นพุ่มไม้อันงดงาม หรือกองส้อไฟบรรลัยกัลป์

ถ้าจะไปเกิดในเศรษฐานภูมิ จะเห็นถ้ำอันมีคัมภีร์ และร่องรูใหญ่บนพื้นดิน, กระต่อมฟาง

ถ้าจะไปเกิดในเปรตภูมิ จะเห็นซากไม้ สีดำ ทะมึน เกาะอยู่กับภูหาคั้น ๆ และพื้นดินสีดำ

ถ้าจะไปเกิดในนรกภูมิ จะได้ยินเพลงที่ร้องด้วยบุคคลที่เปี่ยมด้วยอกุศล จะถูกดึงดูดเข้าไปแล้วพบว่ากำลังเดินผ่านเส้นทางมืดมิด ปรากฏเคหาสน์สีแดงและสีดำ คันถนบนสีดำ เป็นทางสู่ประตูนรก

นอกจากนี้แสงแห่งภพภูมิที่ฉายออกมาสว่างชัดเจนที่สุด จะแสดงถึงภูมิที่สัตว์จะต้องไปเกิด โดยแสงสีขาว หมายถึงเทวภูมิ, แสงสีแดง หมายถึงอสุรภูมิ, แสงสีน้ำเงิน หมายถึงมนุษย์ภูมิ, แสงสีเขียว หมายถึงเศรษฐานภูมิ, แสงสีเหลือง หมายถึงเปรตภูมิ

ส่วนการเกิดเป็นมนุษย์ กายทิพย์จะเห็นภาพชายหญิงเสพสังวาสกันอยู่ หากท่านเข้าสู่มดลูกด้วยความปรารถนาและโทสะ ท่านจะเกิดเป็นสัตว์เศรษฐาน เช่น ม้า วัว ฯลฯ แทนที่จะเป็นมนุษย์ก็เป็นได้ หากท่านจะเกิดเป็นเพศชาย กายทิพย์จะได้เป็นเพศชายทันที เมื่อกายทิพย์มีใจปรารถนาในตัวมารดาจะรู้สึกอิจฉาและโกรธเคืองในตัวบิดา ถ้ากายทิพย์ต้องการในตัวบิดา จะรู้สึกอิจฉาริษยา

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

ในมารดา จะได้เป็นเพศหญิงทันที เมื่อกายทิพย์ได้เข้าร่วมผสมกับเชื้อของบิดาและไข่ของมารดาในมดลูก กายทิพย์จะหมดสติไป เกิดเป็นกลดแล้วพัฒนาเติบโตต่อไป

กล่าวกันว่า เวลาที่ชายหญิงสังวาสกันนี้ กลุ่มสัตว์ในอันตรภพจะมาชุมนุม ด้วยหวังว่าตนจะมีกรรมผูกพัน อันนำไปสู่การเกิดใหม่ หากสัตว์ใดประสบความสำเร็จได้ไปเกิดใหม่ ที่เหลือก็จะตายไปด้วยความผิดหวัง

รูปร่างและคุณสมบัติของอันตรภาวะ

ช่วงแรกอันตรภาวะ (กายทิพย์) จะมีรูปร่างคล้ายกับร่างกายในชาติที่เพิ่งผ่านไป โดยไม่มีคำหนิบพร่องใด ๆ มีกำลังเหมือนอยู่ในวัยหนุ่มสาว แม้ว่าจะเป็นคนพิการหรือเจ็บป่วยมาก่อนตาย แต่เมื่อเป็นอันตรภาวะจะมีความสมบูรณ์ เบบำรุงใส เคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่งแม้เพียงชั่วขณะสามารถไปไหนก็ได้เพียงคิดเท่านั้น มีอำนาจจิตพิเศษสามารถอ่านจิตใจคนอื่นได้ อันตรภาวะมีแต่แสงเรือง ๆ ส่องพื้นที่ตรงหน้าเท่านั้น ไม่อาจใช้แสงอาทิตย์หรือแสงจันทร์ ผู้มีอำนาจจิตจากการทำสมาธิสามารถเห็นอันตรภาวะได้

เนื่องจากกายทิพย์นี้เป็นชั้น 5 จึงยังรู้สึกหิว ยังต้องการอาหาร คือ อาศัยกลิ่น และเครื่องเล่นที่อุทิศให้แก่เขาโดยตรงเท่านั้น ภาวะจิตของอันตรภาวะนี้ ความคิดจะเกิดรวดเร็วมาก มีการขี้คิดกับสิ่งที่พบเห็น เกิดอุปาทานได้ง่าย ด้วยจิตที่ชัดเจนกว่าคนธรรมดา ถ้ากายทิพย์คิดสิ่งที่เป็นกุศลแม้เพียงนิดเดียว จะเข้าสู่การรู้แจ้งได้ทันที และการสวดมนต์ในภาวะบาร์โคนี้จะมีอานิสงส์มากอย่างไม่เคยปรากฏในขณะที่มีชีวิตอยู่ แต่ภาวะนี้เป็นภาวะที่จิตเข้าสู่กุศลได้ง่ายมากเช่นกัน

ประสบการณ์บาร์โค

คัมภีร์มรณศาสตร์แห่งทิเบต มีบันทึกว่าในช่วงสัปดาห์แรก ๆ ของอันตรภาวะยังมีความรู้สึกว่าเป็นชายหรือหญิงอยู่เช่นเดียวกับชาติที่แล้ว ยังไม่รู้ว่าตายไปแล้ว กายทิพย์จะกลับไปบ้าน พยายามพูดกับพวกที่บ้าน แต่ไม่มีใครได้ยิน กายทิพย์จะรู้สึกโกรธ เจ็บปวด คับข้องใจ ค่ำเมื่อใดกายทิพย์มองไม่เห็นเงาตนเอง หรือมองไม่เห็นคนในกระเจกเงา จึงรู้ว่าตนตายไปแล้ว อาจถึงกับเสียใจจนหมดสติไป

ในบาร์โคแห่งการถือกำเนิด ประสบการณ์ทั้งหลายในชาติที่แล้ว ทุกอย่างย้อนกลับมาให้เห็นและกายทิพย์ได้กลับไปยังสถานที่ต่าง ๆ ถ้ากายทิพย์ยังไม่ไปเกิดใหม่ ทุก ๆ 7 วันกายทิพย์จะต้องกลับไปสู่ความตายอีกครั้งหนึ่งด้วยความเจ็บปวดทุกอย่างดังเดิม หากเราตายอย่างสงบ ความสงบจะกลับคืนมา หากเราตายอย่างทุกข์ทรมาน ความทรมานจะหวนกลับมาอีกครั้ง การระลึกรู้จะแจ่มชัดกว่าเดิมอีก 7 เท่า (บางตำราว่า 9 เท่า)

ในระหว่างที่กายทิพย์ระหกระเหินอย่างโคดเคี้ยว จิตจะวิ้าวุ่น ทุกอย่างเป็นผลของกรรม และอุปนิสัยเดิมที่กลับคืนมา คัมภีร์มรณศาสตร์กล่าวว่า “ถึงตอนนี้ พายุแห่งกรรมอันน่ากลัว จะพัดพาทาน หมุนคว้างอย่างบ้าคลั่ง จะผลัดไสจากเบื้องหลัง” การรับรู้ของจิตเปลี่ยนทุกขณะจิต ผลักไสให้จิตของเราโหยหาร่างใหม่

สถานที่และสภาพแวดล้อมแห่งบาร์ โคนั้น ทุกอย่างสร้างขึ้นด้วยแรงกรรมของเรา ถ้าในชาติก่อน พฤติกรรม โดยปกติวิสัยเป็นกุศล การรับรู้และประสบการณ์ในอันตรภพจะเป็นความสุข สุข และหากเราเคยทำกรรมชั่ว เบียดเบียนและทำร้ายผู้อื่น ประสบการณ์ในอันตรภพก็จะเต็มไปด้วยความเจ็บปวด เศร้าโศก และหวาดกลัว

อายุของอันตรภวะมีอายุสูงสุดได้ 49 วัน แต่ก็แตกต่างกันไป พระลามะ ดุจม รินโปเช อธิบายว่า อันตรภวะเหมือนห้องพักผู้โดยสารของผู้ที่จะเดินทางต่อ เราต้องรอคอยจนกว่ากรรมจะเชื่อมโยงมิตามารคาในอนาคตได้ มี 2 กรณีที่ ไม่ต้องรอในอันตรภพนานคือ กรณีที่กรรมมีพลังมาก เช่น ผู้ที่มีทำบุญมากจะไปเกิดในสุคติภพโดยเร็ว และผู้ที่ทำกรรมหนัก จะตกไปทุกคติภพทันที

การพิพากษา เรื่องนี้มีคัมภีร์บางเล่มบรรยายจากการพิพากษา ซึ่งเป็นการทบทวนชีวิตอีกแบบหนึ่งคล้ายกับการพิพากษาหลังความตาย ความดีและความชั่วถูกนำมารวมกัน จากนั้นพญายมราชซึ่งนั่งเป็นประธาน จะปรึกษากระเจกแห่งกรรมและทำการพิพากษา

แนวคิดเรื่องอันตรภวะที่ปรากฏในพิธีกรรม

ธรรมเนียมริเบต หลังจากคนตายแล้ว จะทำพิธีกรรมทุก 7 วันหรือทุก 49 วันตามฐานะครอบครัว การประกอบพิธีจะนิมนต์พระลามะที่ใกล้ชิด มีการตามประทีปและสวดมนต์อย่างต่อเนื่อง จนถึงเวลาเคลื่อนศพออกจากบ้าน เข้าภาพจะถวายเครื่องบูชาครูบาอาจารย์ และศาลเจ้า รวมทั้งอาหารแก่คนยากจน เพื่ออุทิศกุศลให้แก่คนตาย ตามความเชื่อว่า อันตรภวะจะหวนคืนสู่สภาพอาการเดิมขณะสิ้นชีวิตทุก ๆ 7 วัน หากผู้ตายเสียชีวิตในวันพุธก่อนเที่ยง การบำเพ็ญกุศล จะทำครั้งแรกในวันอังคารถัดไป หากบุคคลเสียชีวิตหลังเที่ยง พิธีจะทำในวันพุธถัดไป ชาวริเบตถือว่า สัปดาห์ที่ 4 สำคัญมาก เพราะกล่าวกันว่า สัตว์ทั่วไปส่วนใหญ่ จะอยู่ไม่เกิน 4 สัปดาห์ และถือว่า อันตรภวะอยู่ได้ไม่เกิน 7 สัปดาห์ จึงทำบุญทำทานเป็นงานใหญ่ การทำบุญจะทำอีกครั้งหลังจากผู้ตายไปครบ 1 ปี เพื่อเป็นเครื่องหมายของการเกิดใหม่⁴³

ระหว่างประกอบพิธีกรรม ชาวริเบตจะไม่ให้มีอบายมุขใดเกี่ยวข้องกับ ทุกอย่างพยายามให้เป็นภาวะที่เป็นกุศลและสงบมากที่สุด ถือได้ว่าเป็นประโยชน์ทั้งคนที่ยังมีชีวิตและผู้ที่ตายไป

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-193.

ความสำคัญของอันตรายต่อวิถีชีวิตของชาวทิเบต

พุทธศาสนานิกายคัมถระ มีอิทธิพลต่อชาวทิเบต และครอบคลุม เนปาล ภูฐาน ลิกซิม แกช เมียร์ และบางส่วนของมองโกเลีย ในดินแดนทั้งหมดนี้ นิกายที่เด่นมาก คือ นิกายที่ชาวทิเบตเรียกว่า เกดุกปะ (Gelugpa) หรือนิกายหมวกเหลือง เป็นนิกายที่ประมุขในภาษาทิเบตเรียกว่า “ทะไลลามะ” ยึดปฏิบัติ ในฐานะผู้ปกครองทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร เริ่มตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1642 จนถึงปัจจุบัน คือ ทะไลลามะองค์ที่ 14 ชื่อ เท็นซิน กยัตโซ ถือว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงมาก และได้รับการยอมรับจากนานาชาติ ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพในปี 1989

นิกายเกดุกปะ เกรงครัตวินัย ไม่คัมสุรา ไม่แต่งงาน มีจริยธรรมสูงมาก เชื่อกันว่าองค์ทะไลลามะ เป็นอวตารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เมื่อองค์ทะไลลามะมรณภาพ พระองค์จะกลับมาเกิดใหม่ในร่างเด็กทารก ที่เกิดหลังจากท่านมรณภาพภายใน 49 วัน ซึ่งจะต้องทำการค้นหา และทำการพิสูจน์ว่า เป็นองค์ทะไลลามะองค์เดิมที่เสียชีวิตไป⁴⁴

ดังนั้นแนวคิดเรื่องอันตรายจึงมีส่วนสำคัญต่อชาวทิเบตมาก แนวคิดนี้สืบต่อกันมานานหลายสมัยแล้วและเป็นวิถีที่ชาวทิเบตเชื่อมั่นว่า องค์ทะไลลามะเป็นองค์เดิมผู้กลับมาเกิดใหม่นอกจากนี้แล้วชาวทิเบตมีศาสนาเป็นวิถีชีวิต ไม่ใช่เพียงรูปแบบ การปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของคัมถระสำคัญกับพวกเขามาก ทะไลลามะทุกพระองค์ต้องศึกษาปรัชญาของพระพุทธศาสนาทั้งของนิกายโยคจาร สุนยวาทและสรวาสติวาท ดังนั้นเรื่องอันตรายจึงฝังแน่นในทิเบตตั้งแต่ทะไลลามะจนถึงชาวบ้าน อาจกล่าวได้ว่าชาวทิเบตมีมรณานุสติเป็นอารมณ์ ฉะนั้นชาวทิเบตไม่ได้ถูกสอนให้กลัวความตาย แต่ให้เข้าใจความตายและถือเป็นโอกาสในการเข้าสู่วิมุตติสุข

บาร์โคกับนิกายเถรวาทและการยอมรับในปัจจุบัน

มีการวิจารณ์ว่า “คำสอนเรื่องบาร์โค กำลังทำลายกระบวนการทำงานของจิตในวิถีปกติ 17 ขณะ ตามคำสอนในนิกายเถรวาท ที่เห็นว่าตายแล้วเกิดทันทีโดยไม่มีอันตราย”⁴⁵

การโต้แย้งนี้มีมากกว่า 2,000 ปีแล้ว แต่ในปัจจุบันมีการอธิบายอันตรายในแง่วิทยาศาสตร์ ตามทฤษฎีของอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ที่กล่าวว่า “แสงเป็นอนุภาค เป็นพลังงาน” พุทธคัมถระถือว่า แสง (สี) เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสืบต่อชีวิตจากภพหนึ่งสู่ภพหนึ่ง แสงเท่ากับเป็นพลังงาน นอกจากนี้มีข้อมูลสนับสนุนเรื่องอันตรายว่ามีอยู่จริง ด้วยข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ ของจิตแพทย์

⁴⁴ ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น, อ่างแล้ว, หน้า 219-221.

⁴⁵ ผศ. พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, อารยธรรมพุทธศาสนาในทิเบต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2547), หน้า 145.

หลายคนพบว่า พวกเขาเชื่อในการมีอยู่ของอันตรภาวะ ตัวอย่าง คร. โจเอล แอล วิดตัน นายแพทย์ หัวหน้าภาควิชาจิตเวชศาสตร์ แห่งมหาวิทยาลัยโครอน โด ประเทศแคนาดา ผู้เชี่ยวชาญการสะกดจิตรักษากนไข่ โดยให้คนไข่ระลึกความจำที่มีอยู่ระหว่างชาติ หรือในภพก่อนการเกิดใหม่ เขาพบว่า คนไข่หลายรายมีประสบการณ์ตรงกันว่า ชีวิตระหว่างภพมีอยู่จริง เป็นโลกแห่งแสงสี ไร้ขีดจำกัด ของกาลเวลา และคุณสมบัติของอันตรภาวะหลายอย่าง ตรงตามทฤษฎีของนิกายสรวาสตีวาทและ พุทธตันตระของทิเบต เช่น มีร่างเป็นกายทิพย์ มีความรู้สึกโปร่งเบา มีร่างกายแข็งแรง เห็นแสงสว่าง เจิดจ้า ร่างกายเดินทางได้ฉับพลัน มีประสาทสัมผัสชัดเจนในการ ได้ยิน ได้เห็น และบางคนกล่าวว่า รู้สึกว่าตนเองลอยอยู่บนท้องฟ้า กำลังมองเห็นมารดาในอนาคตที่อยู่ในโลก ฯลฯ ข้อมูลนี้ทำการ ทดลองราว 10 ปี และก่อนหน้านี้นายแพทย์คนนี้ไม่เคยรู้เรื่องอันตรภาวะมาก่อน

ที่อเมริกา คร. สแตนเลย์ อาร์ ตีน ได้ค้นคว้าใหม่ เรียกว่าเมตาไซโคอาทรี (Metapsychiatry) เพื่อนำเรื่อง อันตรภาวะเข้าสู่ปฏิบัติการด้านจิตเวชศาสตร์ ในหนังสือชื่อ Psychiatry and Mysticism เป็นแนวทางปรจิตวิทยา ปรัชญา และครรทศาสตร์ ไว้ด้วยกัน

ที่อังกฤษ จิตแพทย์ชื่อ คร. อาร์เทอร์ เกิร์คแฮม เชื่อว่าการบำบัดโรคทางสรีระนั้นต้องมีการ รักษาทางจิตตามไปด้วย เขาเขียนหนังสือชื่อ The Psyche in Medicine ที่กล่าวว่า การแพทย์ปัจจุบัน ควรจะเปิดรับศาสนาเข้ามาด้วย เขาเชื่อว่าอันตรภาวะเป็นแหล่งความรู้ ที่จะนำไปสู่การบำบัดและ วิทยาการต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้ ยิ่งไปกว่านั้นอันตรภาวะ เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่ยังไม่ได้ถูกนำมาใช้ ถ้า นักวิทยาศาสตร์สามารถเจาะเข้าไปในอันตรภพได้⁴⁶

⁴⁶คร. โจเอล แอล วิดตัน และ โจ ฟิชเชอร์, ชีวิตระหว่างภพ, แปลโดย อรทัย เจริญชาติ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2543), หน้า 256-257.

บทที่ 3

แนวคิดเรื่อง“อंत्रภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเอกสารพบว่า เพื่อความเข้าใจแนวคิดเรื่องอंत्रภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทอย่างเป็นลำดับ จึงแบ่งข้อมูลการศึกษาออกเป็น 2 ตอน ตอนแรกเป็นความรู้ทั่วไปของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท ตอนที่สองเป็นรายละเอียดเรื่องอंत्रภาวะตามหัวข้อดังนี้

3.1 พุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

3.2 แนวคิดเรื่องอंत्रภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

3.1 พุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

ความหมาย

สรวาสติวาท มาจากศัพท์ว่า สรว (ทั้งปวง) + อสฺติ (มีอยู่) + วาท (ลัทธิ, นิกาย) เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า นิกายที่เชื่อว่า ทุกสิ่งมีอยู่จริง ตรงกับภาษาบาลีว่า“สพฺพตฺถิกวาท” คำว่า“ทุกสิ่ง”คือ สรว ของภาษาสันสกฤต ตรงกับ สพฺพ ของภาษาบาลี ในที่นี้หมายถึง ชั้น 5 หรือธรรมทั้งปวงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีอยู่จริง เพราะความเป็นไปสืบต่อเป็นปัจจัยแก่กันและกัน¹

นิกายสรวาสติวาท เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า“นิกายไวภยิกะ”เพราะถือคัมภีร์มหาวิภยิกะเป็นหลักจัดเป็นสังนิยม (Realism) เพราะเชื่อว่าจิตและวัตถุมีอยู่จริงแต่เป็นอิสระต่อกัน เชื่อการรับรู้โดยประจักษ์ และการอนุมาน นิกายสรวาสติวาทเรียกอีกอย่างว่า“นิกายพหุประจักษ์”เพราะถือว่าวัตถุภายนอกเรารับรู้ได้โดยตรง เปรียบกับปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ ได้เท่ากับสำนักสังนิยมสมัยใหม่ (Neo realism)²

¹ พระมหาสมชัย กุศลจิตโต, พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสติวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 7.

² ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชฺฌ์, วิถีแห่งมหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, 2531), หน้า 98-99.

กำเนิดนิกายสรวาสติวาท

จากการศึกษาพบว่า การแตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เริ่มปรากฏชัดเจน ในการทำสังคายนาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 100) มี 2 นิกาย คือ นิกายเถรวาท (สถวีรวาท) และนิกายอาจาริยวาท (มหาสังฆิกวาท) ต่อมาจึงได้แตกนิกายย่อยออกไปอีก 18 นิกาย คือ แยกไปจากนิกายเถรวาทอีก 11 นิกาย แยกจากนิกายมหาสังฆิกวาทอีก 5 นิกาย นิกายต่าง ๆ ที่แยกไปจากนิกายเถรวาทนั้น ได้เกิดขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 2 เป็นต้นมา ส่วนนิกายที่แตกจากนิกายมหาสังฆิกวาทนั้น ได้เกิดขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1 มาแล้ว³

นิกายสรวาสติวาท เกิดจากการแตกแยกของนิกายเถรวาท มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ทีปวังสะ ปรกมส์สำคัญของศรีลังกา ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์แตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ พบว่า นิกายสรวาสติวาทแตกมาจากนิกายมหายานิกาย (ซึ่งแตกมาจากนิกายเถรวาทคั้งเคิม) แต่ในปรกมส์สันสกฤตว่าแยกโดยตรงจากนิกายเถรวาทคั้งเคิม⁴

สรุปจากข้อมูลได้ว่า นิกายสรวาสติวาทแตกมาจากนิกายเถรวาท ในยุคต้นของการแตกนิกายในพระพุทธศาสนา

การก่อตั้งและศูนย์กลาง

พระราหุลภัทร ผู้ออกบวชจากราชตระกูลวรรณะกษัตริย์ เป็นผู้ก่อตั้งนิกายสรวาสติวาท โดยมีศิษย์สำคัญของพระอานนท์ 2 รูป คือ พระมัชฌานติกะ สังฆปาโมกข์แห่งแคว้นกาศมีระ และพระอุปกุปตะ สังฆนายก แห่งแคว้นคันธาระ ได้ช่วยกันพัฒนาหลักคำสอนของนิกายนี้สืบมา นิกายนี้ใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นภาษาชั้นสูงในสมัยนั้นและใช้จารึกคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก⁵

ศูนย์กลางของนิกายสรวาสติวาท ตามบันทึกของฝ่ายลังกากล่าวว่า ในการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่กรุงปาฏลิบุตร ในสมัยของพระเจ้าอโศก ค่ายการอุปถัมภ์ของพระองค์ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ เป็นประธานในการทำสังคายนาของนิกายเถรวาท กลุ่มสงฆ์ของนิกายสรวาสติวาทที่ไม่ได้เข้าร่วมสังคายนา ได้ย้ายจากเมืองปาฏลิบุตร ไปอยู่ที่เมืองมธูรา (Mathura) ซึ่งได้กลายเป็น

³ อภิรัช โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 29.

⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 295.

⁵ พระมหาสมชัย กุสลจิตโต, พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสติวาท, อ่างแล้ว, หน้า 11.

เมืองศูนย์กลางของนิกายสรวาสติวาทในยุคแรก จากนั้นขยายไปสู่แคว้นคันธาระและกาศมีระ (แคว้นเมียร์ในปัจจุบัน)⁶

ต่อมาศูนย์กลางของนิกายสรวาสติวาท ได้แก่ อาณาจักรของพระเจ้ากนิษกะทั้งหมด ประกอบด้วย แคว้นกาศมีระ, แคว้นคันธาระ, สินธุ, อินเดียตะวันตก และตอนกลางของประเทศอินเดียบางส่วน บันทึกของพระถังซำจั๋งกล่าวว่า ท่านได้พบพระภิกษุนิกายสรวาสติวาทในแคว้นอุททยาน, ที่อารามชื่อตามสวัน แห่งแคว้นกาศมีระ, ที่แคว้นจินภูกติ สถานที่ซึ่งพระกาศยานิบุตรใช้แต่งคัมภีร์ชฎามปรัสถาน มีพระภิกษุนิกายสรวาสติวาทอยู่ถึง 3,000 รูป, ที่แคว้นมคิปุระ มีอารามของนิกายนี้เกือบ 10 แห่ง มีพระภิกษุจำนวน 800 รูป, ที่พาราณสี มีอาราม 30 แห่ง มีพระภิกษุจำนวน 2,000 รูป, ที่แคว้นหิรัณยบรรพตมีพระภิกษุศึกษาในนิกายนี้อยู่รวม 4,000 รูป, แคว้นลาดคละ คิตทะเลทางตะวันตก มีพระภิกษุนิกายสรวาสติวาทอยู่หลายร้อยรูป, แคว้นนาลันทา มีพระชื่อปรัชญาภัทร ชาวเมืองพลดิบวชในนิกายสรวาสติวาท และที่เมืองกุสคนะ (โฆคาน หรือKhotan) พระถังซำจั๋งได้พักอยู่ในวัดของนิกายสรวาสติวาท จากการศึกษายังพบว่านิกายนี้เจริญรุ่งเรืองจนสามารถแผ่ขยายจากกาศมีระและคันธาระ เข้าสู่เอเชียกลาง จีนและธิเบตต่อมา

บันทึกของสมณะอี้จิง (I-Ching) กล่าวว่า ท่านเดินทาง ไปแสวงบุญที่อินเดีย (พ.ศ. 1214-1238) ได้แวะทำนุและศึกษาพุทธศาสนานิกายนี้ ที่อาณาจักรศรีวิชัย เข้าใจว่า มีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอไชยาภาคใต้ของประเทศไทย จึงน่าจะเชื่อว่านิกายสรวาสติวาท ได้เผยแพร่ทางทะเลมาสู่ภาคใต้ของไทย เกาะชวา และสุมาตรา⁷

จากการศึกษาพบว่า นิกายสรวาสติวาทค่อย ๆ เสื่อมลงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนสูญหายไปหมด ปัจจุบันจึง ไม่มีสำนักหรือศูนย์กลางของนิกายนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา

คัมภีร์สำคัญ

ในสมัยของพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ในวงศ์กุษาณะ เสวยราชย์ใน พ.ศ. 653 ท่านเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนา ที่เมืองกาศมีระ โดยพระปารสวะ แห่งนิกายสรวาสติวาท ซึ่งมีอิทธิพลอยู่ในอินเดียตอนเหนือ เป็นผู้ถวายคำแนะนำ จากการสังคายนาครั้งนี้มีการแต่งคัมภีร์อภิธรรมสำคัญ ชื่อคัมภีร์ ชฎามปรัสถาน แต่งโดยพระกาศยานิบุตร⁸

⁶ Nalinaksha Dutt, *Buddhist Sects in India*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998), pp. 126-127.

⁷ พระมหาสมชาย กุศลจิตโต, *พระพุทธศาสนา : นิกายสรวาสติวาท*, อ่างแล้ว, หน้า 13-15.

⁸ เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, อ่างแล้ว, หน้า 223-225.

Leo M. Pruden เขียนไว้ว่า คัมภีร์ชฎาณปรีสถาน แต่งในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ขณะนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่แคชเมียร์และคันธาระ วรรณคดีของคัมภีร์ชฎาณปรีสถาน มีสอนในแคชเมียร์ เรียกว่า“มหาวิภาษา”ว่าด้วยคำอธิบายที่ลึกซึ้ง แต่งโดยพระวสุมิตรและพระอรหันต์ 500 รูป ส่วนวรรณคดีของชฎาณปรีสถาน ที่สอนในเมืองคันธาระเรียกว่า“วิภาษา”ว่าด้วยคำอธิบายพื้นฐานที่เข้าใจได้ง่ายแต่งโดยพระกาดชายนินุตระ

พระวสุพันธุได้ศึกษาระบบปรัชญาของไวภิกษิกะ ที่แคชเมียร์แล้วแต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศะ หลังจากนั้นได้รื้อกรองวรรณคดีของอภิธรรมโกศะชื่อว่า อภิธรรมโกศกษายะ เป็นภาษาสันสกฤต

ต้นฉบับภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ ชฎาณปรีสถาน, มหาวิภาษา, วิภาษา, อภิธรรมโกศะ และอภิธรรมโกศกษายะ นั้นหายสาบสูญไปหมดแล้ว คงเหลือแต่ที่แปลเป็นภาษาจีนและทิเบต

ต่อมาในปี ค.ศ. 1935 พระราหุล สัมภฤตชายนะ (Rahula Samkṛtyāyana) ได้ค้นพบต้นฉบับดั้งเดิมแต่ไม่ครบสมบูรณ์ ของอภิธรรมโกศกษายะ ที่วัดเมืองงอ (Ngor) ในประเทศทิเบต⁹

3.2 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสตีวาท

ความหมายของ“อันตรภาวะ”ในทัศนะของนิกายสรวาสตีวาท

จากการศึกษาในอภิธรรมโกศกษายะ พบคำอธิบายว่า“อันตรภาวะ คือ ภาวะที่มีอยู่ระหว่างการตายและการเกิดใหม่ (Rebirth) ในที่นี้มีภาวะคือ ขันธ์ 5 ของสัตว์ที่จะไปเกิดใหม่ อันตรภาวะยังไม่ใช่การเกิดใหม่”¹⁰

อันตรภาวะมีรูปละเอียด ร่างกายครบบริบูรณ์ มีจิตเป็นใหญ่ แต่ยังมีวิชา ประกอบด้วยกิเลส จึงแสวงหาที่เกิดใหม่ ซึ่งเป็นคติที่ไปเกิดตามผลของกรรม อันตรภาวะมีชื่อเรียกตามคติที่จะไปเกิด อันตรภาวะมีอยู่ในกามภพและรูปภพเท่านั้น ในอรุภพไม่มีอันตรภาวะ

อันตรภพ เป็นภพหรือสถานทีระหว่างการตายและการเกิดใหม่ เกิดขึ้นทันทีภายหลังการตาย ดังนั้นเมื่อปรากฏการตายเมื่อใดและที่ใด เมื่อนั้นอันตรภพย่อมเกิดขึ้น ณ ที่นั้นหลังจากสัตว์ถึงแก่ความตาย คือ จุติจิตดับทันที อันตรภพกับอันตรภาวะจึงมีความสัมพันธ์กัน อันตรภพมีอยู่สำหรับสัตว์ที่จะไปเกิดในกามภพและรูปภพเช่นกัน

⁹ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, tr. by Leo M. Pruden, (California : Asian Humanities Press, 1988-1990), Vol. I, pp. ii-4.

¹⁰ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, tr. by Leo M. Pruden, (California : Asian Humanities Press, 1988-1990), Vol. II, p. 383.

ไวพจน์ของอัครภาวะในทัศนะของนิกายสรวาสติวาท

คัมภีร์ไวภวภิกษุของนิกายสรวาสติวาท อ้างถึงพระพุทธองค์ทรงตรัสถึง อัครภาวะไว้ 5 อย่าง คือ คันธัพพะ (คันธระวะ), สัมภเวสี, อัคราปรีนิพพาธิ, มโนมยและอภินิรวฤคตี¹¹

1. อัครภาวะหมายถึงคันธัพพะ (คันธระวะ)

นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า อัครภาวะ หมายถึง คันธระวะ (ภาษาสันสกฤต) หรือ คันธัพพะ ในภาษาบาลี เพราะมีหลักฐานพระพุทธพจน์ ในมหาคัมภีร์สังขยสูตร แห่งมัชฌิมนิกายมูลปิณฑาสกัว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแลมารคาบิดาทั้ง 2 ประชุมพร้อมกัน ด้วยมารคามิถุ และคันธัพพะ (คือสัตว์มาเกิด) เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะด้วยอย่างนี้ จึงเป็นอันก้าวลงของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์” ความหมายของพระพุทธพจน์นี้แสดงว่า มนุษย์จะเกิดต้องอาศัยปัจจัย 3 ข้อนี้ คือ

1. มารคาบิดาสังวาสกัน
2. มารคาอยู่ในวัยมิถุ
3. คันธัพพะ คือ วิญญาณปรากฏ (สัตว์มาเกิด)

คำว่า“คันธัพพะ”ในความหมายนี้ จึงเป็นหลักฐานสนับสนุนนิกายสรวาสติวาทว่า หมายถึง อัครภาวะ

2. อัครภาวะหมายถึงสัมภเวสี

นิกายสรวาสติวาทเข้าใจว่า อัครภาวะ หมายถึง สัมภเวสี (ผู้แสวงหาที่เกิด) อ้างใน ธรรมยเมตตสูตร ความว่า“เข จ ทูเร วสนติ อวิทูเร ภูตา वा सम्ภवेसी वा सपुषे सदुตา ภาวนตุ सुचित्तुตา”

สัตว์เหล่าใด อยู่ในที่ไกล หรือที่ใกล้ ที่เกิดแล้ว หรือกำลังแสวงหาภพก็ดี ขอสัตว์ทั้งปวง เหล่านั้น จงเป็นผู้มีตนถึงความสุขเถอะ คำว่า “สัมภเวสี” ผู้แสวงหาภพ คือ อัครภาวะนั่นเอง

นิกายสรวาสติวาท กล่าวต่อไปอีกว่า อัครภาวะ เป็นขั้น 5 เหมือนกันจึงมีการเกิดดับ แบบสันตติ มิได้เป็นอัตตาหรืออาดมัน¹²

สรุปทัศนะของนิกายสรวาสติวาทว่า“อัครภาวะ”นั้นมีความหมายเช่นเดียวกับ คำว่า คันธระวะและสัมภเวสี ดังอ้างในพระพุทธพจน์ที่กล่าวมานี้

¹¹ Ibid, p. 441.

¹² เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, อ้างแล้ว, หน้า 339-341.

3. อันตรภาวะหมายถึงอันตราปรินิพพายี

นิกายสรวาสติวาท อ้างถึงพระพุทธพจน์ว่า“อันตราปรินิพพายี” (สันสกฤต : อนุตราปรินิร วายิน) ที่แปลว่า ผู้เข้าสู่นิพพานในระหว่างนั้น หมายถึงพระอนาคามีในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสผู้ ไม่เกิดใหม่อีก ต้องผ่านอันตรภาวะก่อนแล้วเข้าสู่นิพพานทันที

บันทึกในคัมภีร์วิภาสา มีอาจารย์บางท่านกล่าวว่า อันตราปรินิพพายี คือ เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าสู่ นิพพาน ภายหลังจากเกิดใหม่ในระหว่าง ที่เป็นเทวดาอันตรภาวะ (Antara gods)

สัตบุรุษกติ (Satpurasagatis) พระสูตรนี้กล่าวว่า อันตราปรินิพพายีมี 3 ระดับ เปรียบได้กับ สะเก็ดไฟจากพระอาทิตย์ ระดับที่ 1 คือ สะเก็ดไฟที่เมื่อกระเด็นออกจากพระอาทิตย์แล้วดับลงทันที ระดับที่ 2 คือ สะเก็ดไฟที่มีสีแดง ลอยอยู่ในอากาศชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วดับ ระดับที่ 3 คือ สะเก็ดไฟที่มี สีแดง ลอยอยู่ในอากาศได้นานกว่า และไม่ตกกลับไปสู่พระอาทิตย์อีก¹³

ที่กล่าวนี้ คือความเร็วในการเข้าสู่นิพพาน โดยเรียงจากเร็วที่สุดคือระดับที่ 1 ไปตามลำดับ

4. อันตรภาวะหมายถึงมโนมย

นิกายสรวาสติวาท เชื่อว่า อันตรภาวะ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มโนมย เพราะเป็นร่างกายที่เกิด จากจิตเพียงอย่างเดียว และการมีอยู่ของสัตว์นั้น ไม่ได้เกิดจากปัจจัยภายนอก เช่น เชื้อของบิดา มารดา, ดอกไม้ เป็นต้น นี้คือ โอปปาติกะ ส่วนที่ปรากฏในนิกายเถรวาท มโนมย เป็นภาวะที่เมื่อผู้มี ฌานสามารถถอดกายทิพย์ออกจากร่าง โดยร่างนั้นยังมีชีวิตอยู่ในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท อธิบายไว้สั้นมาก น่าจะหมายถึง เฉพาะภาวะที่ร่างนั้นเป็นกายละเอียดและมีภาวะแห่งความสามารถ พิเศษเท่านั้น ถ้าพิจารณาตามทฤษฎีอันตรภาวะ ต้องเกิดเมื่อสัตว์ตายลงเท่านั้น ซึ่งไม่สอดคล้องกัน

5. อันตรภาวะหมายถึงอภินิรวฤตติ

อันตรภาวะหมายถึง อภินิรวฤตติ เพราะด้วยการเกิด (นิรวฤตติ, Nirvṛtti) ที่ประกอบด้วย วิทยุที่มุ่งหน้าไปสู่การเกิด (Abhi-mukhi) ในภพใหม่ คือ ไปปฏิสนธิเรียกว่า อุปปัตติภาวะ (ภพแห่ง การเกิด) การเกิดมีอยู่ 3 กรณี คือ

1. ผู้หลุดพ้นจากการเกิด ที่มาจากเหตุของอภินิรวฤตติ หรือเกิดผ่านอันตรภาวะในกามภพ และรูปภพ, พระอนาคามี ผู้ไม่กลับมาเกิดใหม่ใน โลกมนุษย์ แต่ยังเกี่ยวข้องกับเกิดแบบอุปปัตติ คือ อุบัติในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ส่วนผู้ที่ไปเกิดในอรุภพ เป็นการเกิดแบบอุปปัตติหรืออุบัติ ในชั้นอรุภพ

¹³ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. II, pp. 386-387.

2. พระอนาคามี เมื่อเข้าสู่นิพพาน ต้องผ่านการเป็นอัครภาวะก่อนนิพพาน (อัคราปรินิพพาयी) เป็นอิสระจากการเกิดแบบอุปปีติแล้ว

3. ปุถุชนนอกเหนือจากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นผู้ที่ยังมีการเกิดทั้ง 2 แบบ

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายถึงภุตะ (Bhūta) หมายถึง พระอรหันต์ ผู้หมกคิกเลส ผู้ไม่เกิดอีกจึงไม่ข้องเกี่ยวกับการเกิดทั้ง 2 แบบ ส่วนคำว่า สัมภเวสี หมายถึง ผู้แสวงหาที่เกิดอีกต่อไป¹⁴

การเกิดและคุณสมบัติของอัครภาวะ

นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า อัครภาวะเกิดขึ้นหลังจากสัตว์หรือบุคคลถึงแก่ความตายเป็นการเกิดขึ้น (Arising) แบบอุปปีติ (Upapatti) คือ ผุดเกิดขึ้นทันทีแล้วมีร่างกายครบถ้วน โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกใด ๆ ทั้งสิ้น เรียกว่า การเกิดแบบโอบปาติกะ (Apparitional) อัครภาวะเกิดได้ในกามภพและรูปภพเท่านั้น¹⁵

ในคัมภีร์วิภาษา กล่าวถึงคุณสมบัติของอัครภาวะว่า เป็นภาวะที่ไม่มีใครสามารถทำลายหรือหยุดยั้งได้ แม้แต่พระพุทธเจ้า เพราะอัครภาวะเป็นธรรมชาติแห่งพลังกรรม อัครภาวะเป็นภาวะที่แข็งแกร่ง แม้แต่เพชรก็ไม่สามารถบดทำลายได้ มีคำกล่าวที่ว่า เมื่อเราแยกมวลของเหล็กที่ร้อนจัดจนเป็นสีแดง เรายังพบสัตว์เล็ก ๆ ที่เกิดในนั้นได้ อัครภาวะเป็นภาวะที่ไม่สามารถทำลายได้ด้วยตัวมันเองและผู้อื่น, อัครภาวะไม่สามารถย้อนกลับได้ เช่น มนุษย์อัครภาวะ (A human intermediate being) จะไม่มีทางเป็นเทวดาอัครภาวะ (A heavenly intermediate being) หมายความว่า บุคคลจะต้องไปเกิดในคติที่เขาได้มีรูปร่างนั้นแล้ว, สัตว์ในอัครภาวะมีร่างกายสมบูรณ์ เป็นกายละเอียด มีจิตเป็นประธาน, มีฤทธิ์ เดินเหินในอากาศได้, มีอาหารละเอียด หรือกลืนเป็นอาหาร ผู้มีบุญมากมีกลิ่นหอมเป็นอาหาร ผู้มีบุญน้อยมีกลิ่นเหม็นเป็นอาหาร, สัตว์ในอัครภาวะมีทิพยจักขุที่มองเห็นได้ในหมู่ระดับเดียวกัน ผู้มีอภิญาณาณาสามารถเห็นอัครภาวะได้ แต่ทิพยจักขุของเทวดาไม่สามารถมองเห็นอัครภาวะได้ อาจารย์บางท่านของสำนักสรวาสติวาทเชื่อว่า อัครภาวะของผู้ที่อยู่ในระดับสูงกว่า สามารถเห็นอัครภาวะที่ระดับต่ำกว่า แต่ผู้ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าไม่สามารถมองเห็นผู้ที่อยู่สูงกว่า เช่น เทวดาอัครภาวะ สามารถเห็นอัครภาวะทุกอย่างได้ มนุษย์อัครภาวะสามารถเห็นอัครภาวะทุกอย่างได้ ยกเว้นเทวดาอัครภาวะ

¹⁴ Ibid, p. 442.

¹⁵ Ibid, pp. 381-383.

รูปร่างของอัครภาวะ

อภิธรรมโกศกถาจารย์กล่าวว่า อัครภาวะมีรูปร่างตามคติที่จะไปเกิดเรียกว่า ปุรวกาลภาวะ เป็นคติของชาติใหม่ อัครภาวะที่อยู่ในรูปภพย่อมมีขนาดร่างกายที่สมบูรณ์ และมีเครื่องแต่งตัวด้วย เพราะมีความอายุ ได้แก่ เทวคณาอัครภาวะที่จะไปเกิดในพรหมโลก, พระโพธิสัตว์อัครภาวะ ย่อมสวมใส่เสื้อผ้า เมื่อเข้าสู่ครรภ์มารดา ส่วนอัครภาวะที่จะไปเกิดเป็นมนุษย์จะมีรูปร่างเป็นเด็ก อายุราว 5-6 ขวบ, สัตว์ในอัครภาวะที่จะไปเกิดเป็นเปรต มีรูปร่างโปร่งใส เบาหรือทึบ คัมภีร์กล่าว ว่า ไม่มีกฎแน่นอนในเรื่องรูปร่างของเปรต ส่วนอัครภาวะในกามภพ นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ไม่ สวมเสื้อผ้า มีเพียงร่างกายเปลือย¹⁶

คัมภีร์อภิธรรมโกศกถาจารย์ กล่าวว่า อัครภาวะมีรูปร่างตามคติที่จะไปเกิด นอกจากนี้ พระอสังคะ ได้แต่งคัมภีร์อภิธรรมสมุจจัย กล่าวถึงอัครภาวะว่าจะมีรูปร่างดังชาติต่อไป แต่ก็ไม่ แน่นนอนเสมอไป ในกรณีที่พระอรหันต์ปรินิพพานโดยผ่านอัครภาวะ เมื่อเข้าสู่อัครภาวะแล้วก็ เข้าสู่นิพพานไม่มีการเกิดอีกต่อไป

คตสอง-กะ-ปะ ลามะชาวัฑเบต เขียนนรรรถถา โดยยึดคัมภีร์ของพระวสุพันธุและพระนาค โโพธิ กล่าวว่า มักมีผู้เข้าใจผิดว่า อัครภาวะมีรูปร่างเหมือนตอนก่อนตาย บ้างก็เข้าใจว่า อัครภาวะ มีรูปร่างตามชาติก่อน 3 วันครึ่ง แล้วมีรูปร่างของชาติใหม่อีก 3 วันครึ่ง ความคิดเหล่านี้ไม่ถูกต้อง ที่ ถูกต้องคือ อัครภาวะต้องมีรูปร่างดังชาติต่อไป¹⁷

อายุของอัครภาวะ

คัมภีร์วิภังษา มีความเห็นเรื่องอายุของอัครภาวะอยู่ 4 ความเห็น คือ

1. พระภททันตะ (Bhadanta, ในคัมภีร์ไม่ได้อ้างอิงชื่อ) กล่าวว่า อายุของอัครภาวะ ไม่มีกำหนดแน่นอน ขึ้นอยู่กับความพร้อมของการเกิดใหม่ อัครภาวะมีการสิ้นสุด แต่ไม่มีการตาย อัครภาวะ และภพที่ตามมา ถูกกำหนดไว้ด้วยกรรมเดียวกัน พระวสุพันธุเห็นด้วยกับความคิดนี้มากที่สุด
2. พระภททันตะ วสุมิตร (Bhadanta Vasumitra) กล่าวว่า อัครภาวะมีอายุสูงสุด 7 วัน ถ้า เหตุความพร้อมของการเกิดใหม่ยังไม่ครบ อัครภาวะจะตายลงแล้วเกิดใหม่
3. อาจารย์บางท่าน กล่าวว่า อายุของอัครภาวะมีได้สูงสุด 7 สัปดาห์

¹⁶ Ibid, pp. 390-392.

¹⁷ ศ. ศิวรักษ์, เตรียมตัวตายอย่างมีสติ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531), หน้า 117-121.

4. อันตรภาวะมีอายุสั้นที่สุด เพื่อจะได้ไปเกิดใหม่เร็ว ๆ ถ้าหากองค์ประกอบแห่งการเกิดใหม่ไม่ครบ กรรมเก่าจะนำไปสู่สถานที่และธรรมชาติที่เหมาะสมสำหรับการเกิดใหม่ กรณีนี้กรรมเป็นเหตุ นำไปสู่การครบองค์แห่งการเกิดใหม่¹⁸

นอกจากนี้ยังพบว่า“พระศรีมาทคตะ (Sremadatta) กล่าวว่า อันตรภาวะมีอายุได้ 77 วัน และพระกาศยาขนิบุตร (Kātyāyanīputra) กล่าวว่า อายุของอันตรภาวะไม่มีกำหนดแน่นอน”¹⁹

สรุปได้ว่า อายุของอันตรภาวะไม่มีกำหนดแน่นอน ในคัมภีร์ เป็นการให้ความเห็นที่ยังสรุปไม่ได้ เหมือนกับประเด็นเรื่องที่ว่า อันตรภาวะไม่มีการตายมีแต่เป็นการสิ้นสุดลงเท่านั้น และความเห็นอาจารย์บางท่านว่าอันตรภาวะมีการตายและการเกิดใหม่ได้อีก

งานแปลของ ศ. ศิวรักษ์ กล่าวว่า พระอสังกะกับพระวสุพันธุ ได้ร่วมกันแต่งคัมภีร์ภูมिवัสตุ กล่าวถึงเรื่องอายุของอันตรภาวะของแต่ละคนไม่เท่ากัน ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับความพร้อมขององค์ประกอบของการเกิด บางกรณีสัตว์เมื่อเข้าสู่อันตรภาวะก็ไปเกิดใหม่ทันทีเพราะองค์ประกอบ การเกิดพร้อม ถ้าเมื่อครบ 7 วัน แล้วยังไม่ไปเกิดใหม่ อันตรภาวะจะมีการตายย่อย การตายจะมีอาการดังตอนตาย จากร่างเดิมเกิดขึ้นอีกครั้ง แล้วยังคงสภาพอยู่ในอันตรภาวะต่อไป ถือว่าเป็น อันตรภาวะอันใหม่ การตายแบบนี้มีเฉพาะอันตรภาวะเท่านั้น อันตรภาวะมีอายุสูงสุดได้ 7 รอบ x 7 วัน เท่ากับ 49 วัน เป็นอย่างมากสุด แล้วต้อง ไปเกิดชาติใหม่ นอกจากนี้เมื่ออันตรภาวะเห็นร่างตนเอง ย่อมไม่คิดจะกลับสู่ร่างเดิม และเวลา 7 วัน ของอันตรภาวะ เท่ากับ 7 วัน ของโลกมนุษย์ พระวสุพันธุ แต่งเดิมว่า สัตว์อันตรภาวะที่จะไปเกิดในทุกคติ จะมีขงคำปีกไว้ ขามคำก็แวกล้อมไปด้วยความมืด ส่วนสัตว์ที่จะไปเกิดในสุคติ จะมีขงขาวอยู่ด้วยขามคำสิ้นจะมีแสงสว่าง²⁰

จากข้อความข้างต้น สรุปได้ว่าพระอสังกะ ได้สรุปเรื่องอายุของอันตรภาวะจากแนวคิดที่มาจากทัศนะของเหล่าอาจารย์ ในสำนักต่าง ๆ แห่งนิกายสรวาสติวาท แล้วนำมาแต่งขยายออกไปอีก

การเกิดใหม่

เกี่ยวกับการเกิดใหม่ พระสุตฺรกล่าวว่า อันตรภาวะมีจิตเป็นใหญ่ อันตรภาวะขณะไปเกิดใหม่ นั้น จิตประกอบด้วย กิเลส คณหาอย่างน้อย 1 อย่าง หรือมากกว่า เช่น ราคะ, โทสะ ฯลฯ การเกิดใหม่นั้น นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า กิเลส และวิบากกรรมเป็นตัวนำไป²¹

¹⁸ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. II, pp. 393-394.

¹⁹ Karl H. Potter, *Encyclopedia of Indian Philosophies*, (India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998), Vol. VII, p. 548.

²⁰ ศ. ศิวรักษ์, *เตรียมตัวตายอย่างมีสติ*, อ้างแล้ว, หน้า 117-118.

²¹ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. I, p. 154.

อัมตรภาวะ ไปสู่คติแห่งการเกิดใหม่โดยการเกิด 4 แบบ คือ

1. อัมตชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากไข่ เช่น นก, ห่าน ฯลฯ
2. ชลาพุชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากครรภ์ เช่น มนุษย์, ช้าง ฯลฯ
3. สังเสทชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในถ้ำไถล เช่น พยาธิ, แมลง, ยุง, ผีเสื้อ ฯลฯ
4. โอปปาติกะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นทันทีโดยมีร่างกายครบถ้วน ได้แก่ เทวดา, สัตว์ในนรก, เปรต และอัมตรภาวะ

มนุษย์และสัตว์เครื่องาน สามารถเกิดได้ทั้ง 4 แบบ มนุษย์ที่เกิดจากไข่ มีปรากฏเรื่องของชาย 2 คน ที่เกิดจากไข่นกกระทา แล้วได้ชื่อว่า ไสละ (Śaila) และอุปไตละ (Upasāila), มนุษย์ที่เกิดจากความชื้น เช่น เรื่องของอมรปาลี (Amarapālī) ผู้เกิดจากขางคันทวย, มนุษย์ที่เกิดแบบโอปปาติกะ ได้แก่ มนุษย์ในปฐมกาลป์ ในส่วนของสัตว์เครื่องาน ที่เกิดแบบโอปปาติกะ ได้แก่ นาคและกรุฑ ส่วนเปรตนั้นมีการเกิด 2 แบบ คือเกิดแบบโอปปาติกะ และเกิดจากครรภ์ ที่เกิดจากครรภ์นั้น มีเรื่องเล่าว่า พระโมคคัลลานะ ได้พบเปรตคนหนึ่ง นางทนทุกข์ทรมานมาก นางเล่าว่า ตนนั้นกลอดลูกในตอนกลางวัน 5 คน และตอนกลางคืน 5 คน แล้วนางได้กินลูกตนเอง²²

อัมตชะกำเนิดและชลาพุชะกำเนิด

นิกายสรวาสติวาท ถือว่า การเกิดในมดลูก (ครรภ์) กับการเกิดเป็นไข่มีนัยเดียวกัน คัมภีร์อภิธรรมชื่อว่า ปรัจญาปติ (Prajñapti) กล่าวว่า จิตที่ประกอบด้วยกิเลส เป็นตัวนำไปสู่การเกิดใหม่ด้วยความยินดีในเพศ อัมตรภาวะจะไปยังสถานที่เกิดใหม่ด้วยทิพจักขุตามกรรมของคน เมื่ออัมตรภาวะจะเป็นเพศชาย เมื่อมีความยินดีในมารดา และจะเป็นหญิงเมื่อยินดีในบิดา ในทางตรงข้ามเมื่อยินดีในมารดา เขาจะรู้สึกเกลียดชังบิดา ว่าเป็นเสมือนคู่แข่ง เช่นเดียวกันถ้าเขายินดีในบิดา เขาจะรู้สึกเกลียดชังมารดาว่าเป็นเสมือนคู่แข่งของคน เมื่อจิตที่ประกอบด้วยกิเลสดังนี้แล้ว อัมตรภาวะจะเข้าไปสู่มดลูก มีความยินดีพอใจในการอยู่在那นั้น จึงเข้าร่วมผสมกับอสุจิและเลือด (คัมภีร์คงหมายถึง ฤดูหรือเชื้อของมารดา) แล้วชั้นรหยาบจะปรากฏขึ้น อัมตรภาวะจะสิ้นสุดอายุลง นี้เรียกว่า การปฏิสนธิ หรือการเกิดใหม่ (Rebirth) เมื่อกลดเป็นเพศชาย จะฝังตัวอยู่ข้างขวาของมดลูก หันศีรษะไปข้างหน้า ถ้าเป็นหญิงจะอยู่ด้านซ้ายของมดลูก หันอวัยวะเพศมาทางด้านหลัง ในกรณีที่ไม่มีเพศเชื่อว่า เป็นการสูญเสียดังนั้นระหว่างที่ตัวอ่อนพัฒนา เพราะอัมตรภาวะนั้นเป็นภาวะที่ร่างกายครบบริบูรณ์ ไม่มีความพิการ²³

²² Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. II, pp. 380-381.

²³ Ibid, pp. 394-395.

กัมภีร์วิภาษานี้ถือว่า สิ่งมีชีวิตที่เป็นสัตว์ 2 เพศ หรือไม่มีเพศ เป็นเรื่องผิดปกติ และไม่มีคำอธิบายในคำสอน นอกจากนี้ยังมีคำสอนเรื่องการเข้าสู่กรรมมารดา ในพระสูตรกล่าวว่ามี 4 แบบ โดยลำดับต่อไปนี้ คือ

1. เมื่อเข้าสู่กรรมมารดา
2. เมื่ออาศัยอยู่ในกรรมมารดา
3. เมื่อออกจากกรรมมารดา

กรณีที่ 1 เมื่อเข้าสู่กรรม จิตของสัตว์นั้นตั้งมั่น หรือตื่นตัวเต็มที่ (Full consciousness), กรณีที่ 2 เมื่อเข้าและออกจากกรรม จิตของสัตว์ตั้งมั่น, กรณีที่ 3 เมื่อเข้าสู่กรรม อยู่ในกรรมและออกจากกรรม จิตของสัตว์นี้ตั้งมั่น, กรณีที่ 4 สัตว์นั้นมีจิตไม่ตั้งมั่นคือจิตที่วุ่นวายตั้งแต่ ลำดับที่ 1-3 เป็นการเกิดเป็นไข (อัมพาต) พระสูตรนี้ไม่ได้อธิบายว่าใครคือผู้เข้าสู่กรรม แต่สันนิษฐานว่า ถ้าเป็นสัตว์ผู้มีบุญน้อยเข้าสู่กรรมมารดา เพราะคิดว่า มีลมแรง ฝนตกหนัก หนาวเย็น มีพายุ ได้ยินเสียงคนคะ โคนด้วยคำหยาบคาย และเพราะปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยงสิ่งเหล่านี้ เขาจึงเข้าสู่กรรมมารดา ด้วยคิดว่าเป็นกระท่อมที่พัก หรือที่กำบัง สำหรับผู้มีบุญมาก เขาคิดว่าเขาเข้าไปในสวน, พระราชวัง, ระเบียบ และสถานที่สวยงาม คิดดังนี้แล้วจึงเข้าสู่กรรมมารดา²⁴

จากพระสูตรที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ตามทฤษฎีของนิกายสรวาสตีวาท สัตว์ที่เข้าสู่กรรมมารดา ต้องเป็นอันตรภาวะและเมื่อกายหยาบเกิดขึ้นแล้ว อันตรภาวะจึงสิ้นสุดลง

การเกิดของพระโพธิสัตว์

กำเนิดพระโพธิสัตว์ ในชาติสุดท้ายเป็นการเกิดจากกรรมมารดา พระโพธิสัตว์อันตรภาวะจะมีรูปร่างเป็นพระ โพธิสัตว์ในวัยเด็กที่สมบูรณ์ มีมหาบุรุษลักษณะ เมื่อพระโพธิสัตว์อันตรภาวะเข้าสู่กรรมพุทธมารดา จะปรากฏแสงสว่าง พันจักรวาล สว่างไปทั่ว 4 ทวีป พุทธมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นจะมีนิมิตฝันเห็นช้างเผือกตัวเล็กเข้าสู่ด้านข้างคน

เรื่องนี้มีมติของ พระธรรมสุภติ (Dharmasubhuti) เชื่อว่า ช้างเผือกมี 6 งา เดินเข้าสู่กรรมมารดา แล้วนอนลงด้วยจิตที่ตั้งมั่น เหมือนคั่งถ้ำมีผู้อยู่ในป่า เรื่องนี้ไม่มีการอธิบายในพระสูตร พระวินัย หรือพระอภิธรรม ทั้งหมดเป็นการอธิบายตามความเห็นของอาจารย์ โดยทั่วไปสรุปว่าการมาเกิดของพระโพธิสัตว์นั้น พุทธมารดาจะฝันเห็นช้างเผือก²⁵

²⁴ Ibid, pp. 397-398.

²⁵ Ibid, pp. 390-391.

การเกิดเป็นสัตว์เครื่องจาน

กัมภีร์ไวภาณิกะ กล่าวถึงการเกิดเป็นสัตว์เครื่องจานจากกรรมมารดาว่า กรรมเป็นตัวกำหนดให้อันตรภาวะไปเกิดในสถานที่และฤดูกาลที่เหมาะสม ยกตัวอย่างการเกิดเป็นสัตว์บางชนิด เช่น หมีสีน้ำตาลเกิดในฤดูหนาว ลาเกิดในฤดูร้อน กวายเป็นได้ทุกฤดู ฯลฯ สำหรับกรณีที่อันตรภาวะจะต้องไปเกิด แม้ฤดูกาลไม่เหมาะสม ถือว่าเป็นการเกิดนอกฤดูกาล การเกิดเช่นนี้ มีปรากฏอยู่เช่นกัน

กัมภีร์กล่าวถึง อันตรภาวะที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เครื่องจานว่า อันตรภาวะและชาติที่จะเกิดต่อไปนั้นมีกรรมตัวเดียวกัน กล่าวคือ การเกิดเป็นควาย ต้องมาจากอันตรภาวะที่เป็นควาย มาก่อน คือ เป็นอันตรภาวะที่มีรูปร่างเป็นควายมาแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่ควายนั้นเกิดจากอันตรภาวะที่เป็นวัวมาก่อน

สังเสทกะกำเนิด

นิกายสรวาสติวาท ถือว่าการเกิดในความชื้นหรือใต้โคลน นั้นย่อมไปตามกรรมและจิตที่มีคัมภีร์ เช่น ยินดีในกลิ่นที่เป็นอาหาร เรื่องนี้พระสูตรไม่ได้อธิบายมากนัก มีการแสดงความเห็นของนักปราชญ์ในนิกายนี้ว่า การเกิดของสัตว์จำนวนมากนับไม่ถ้วน ที่มีวงจรชีวิตสั้น เช่น หนอน (Worm) เมื่อตายแล้ว จิตของสัตว์เหล่านี้ยังปรารถนาในกลิ่นและรสเดิม การเกิดเพราะด้วยคัมภีร์ในกลิ่นและวิบากกรรมนั้น จึงกลับมาเกิดเป็นสัตว์เดิมได้อีก หรือด้วยปัจจัยภายนอกแห่งการเกิด ทำให้มาเกิดพร้อมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ด้วยผลของกรรมเก่า

โอปปาติกะกำเนิด

โอปปาติกะกำเนิด เป็นการเกิดที่หลุดเกิดขึ้นทันที ได้แก่ เทวดา สัตว์ในนรก เปเรตและอันตรภาวะ มีพระสูตรของนิกายสรวาสติวาท ที่กล่าวถึงการเกิดในนรก เช่น เรื่องมารที่ชื่อว่า ทูสิน (Dusin) ผู้ทำอนันตริยกรรม ทำร้ายพระอรหันต์ ในพระสูตรกล่าวว่า ด้วยกรรมหนักจึงตกสู่นรกอเวจี ทันทีทั้งเป็น แล้วถูกไฟนรกเผาจนตาย อาจารย์แห่งนิกายนี้อธิบายว่าแม้พระสูตรไม่ได้เขียนถึงอันตรภาวะ แต่ยืนยันว่าต้องมีการเกิดขึ้นของอันตรภาวะแบบโอปปาติกะ เป็นสัตว์นรกในอันตรภาวะ หลังจากตายจากร่างมนุษย์ ทันทีแล้วจึงเกิดใหม่ เป็นสัตว์นรกรับกรรมในขุมนรกต่อไป พระวสุพันธู เชื่อว่า สัตว์ที่จะไปเกิดในนรกจะต้องผ่านอันตรภาวะที่รวดเร็วมากแม้ว่า พระสูตรไม่มีคำอธิบายก็ขอให้เป็นที่เข้าใจดังนี้

นอกจากนี้มีคำอธิบายการเกิดเป็นสัตว์นรกในบางกรณีว่า จิตของอันตรภาวะที่จะไปเกิดเป็นสัตว์ในนรก ประกอบด้วย อวิชชา ทำให้เขารู้สึกหนาว จนแทบทนไม่ได้ ด้วยฝนและลม เขาเห็นไฟแห่งนรก เขาคิดว่าอบอุ่น จึงวิ่งเข้าไปในนรกนั้น หรือรู้สึกว้าวร้อนด้วยแสงอาทิตย์ และลม

ร้อน เขาเห็นนรก กลับคิดว่าเป็นสถานที่เย็น จะบรรเทาร้อนได้ จึงวิ่งไปที่นั่น เขาจึงได้รับการลงโทษตามผลแห่งกรรม²⁶

การเกิดเป็นรูปภพ

การเกิดเป็นรูปภพ เป็นการเกิดแบบโอปปาติกะ นิภายสรวาสติวาทเชื่อว่า เมื่อสัตว์ที่มีจิตเป็นกุศลย่อมไปเกิดในภูมิแห่งรูปภพ การไปเกิดในสวรรค์หรือพรหมโลก เหมือนการไปสู่ที่สูง เช่นเดียวกับการถูกจากที่ต่ำ มีพระสูตรกล่าวถึง พรหมในชั้นอาภัสสรพรหม ที่อยู่ของผู้บรรลุนิติญาณ ด้วยมิจฉาทิฎฐิ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วอุบัติไปอยู่ในพรหมโลกชั้นพรหมกายิกา (ชั้นปฐมฌาน) อาจารย์บางท่านอธิบายว่า ในขณะที่อยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหม พรหมนั้น ได้เคยเห็นพรหมกายิกามาก่อนแล้ว ก่อนมาอุบัติใหม่ในชั้นนี้ อาจารย์บางท่านอธิบายว่า เมื่อพรหมสิ้นอายุขัยจากพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหมแล้ว ระหว่างที่เป็นอันตรภาวะ ได้เห็นพรหมชั้นพรหมกายิกามาก่อนแล้ว จึงมาเกิดใหม่ในชั้นนี้²⁷

อันตรภาวะสำหรับผู้ที่จะไปเกิดในรูปภพ พระสูตรไม่มีคำอธิบาย ส่วนผู้ที่จุติจากรูปภพ มาสู่กามภพและรูปภพ มีรายละเอียดพบน้อยมากดังนี้

“ในคัมภีร์มหาวิภษา มีกล่าวไว้สั้น ๆ ว่า การละจากรูปภพ แล้วมาเกิดในกามภพหรือรูปภพ นั้นจะต้องมีอันตรภาวะ ที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ เพราะต้องสร้างรูปขึ้นไปสู่คติที่จะเกิดใหม่”²⁸

คติแห่งการเกิดใหม่

ความตายของมนุษย์ (มรณภาวะ) ถือเอาเมื่อจุติจิตดับ ร่างกายก็ดับลงเวลาเดียวกับจิตนั้น มีการจำแนกภาวะจิตว่า สำหรับผู้ที่จะไปเกิดในทุคติ จิตจะดับที่เท้า ผู้ที่จะไปเกิดในโลกมนุษย์ จิตจะดับที่สะดือ ส่วนผู้ที่จะไปเกิดในสวรรค์จิตจะดับที่หัวใจ พระอรหันต์ผู้ไม่มาเกิดอีก จิตจะดับที่หัวใจเช่นกัน มีบางความเห็น ว่า จิตดับที่ศีรษะ (บางตำราบอกว่ายหมายถึงกระหม่อม) ดังนั้นจุดที่จิตดับ ถือเป็นการบอกคติที่จะไปเกิดใหม่²⁹

คัมภีร์ของนิภายสรวาสติวาท กล่าวว่า คติแห่งการเกิดใหม่ของอันตรภาวะมีทั้งหมด 5 คติ คือ กามภพ ประกอบด้วย นรก, เปรต, เจริญาน, มนุษย์และบางส่วนของสวรรค์ (เทวคา 6 ชั้น) ในส่วนรูปภพ คือ สวรรค์ชั้นพรหม 17 ชั้น รวมจำนวนสถานที่ทั้งหมดมี 37 แห่ง ดังต่อไปนี้

²⁶ Ibid, pp. 388-396.

²⁷ Ibid, p. 375.

²⁸ Karl H. Potter, *Encyclopedia of Indian Philosophies*, Op. cit., Vol. VII, p. 547.

²⁹ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. II, p. 449.

กามภพ มี 20 แห่ง ดังนี้

1. นรก มี 8 แห่ง คือ สัตยูชีวนรก, กาฬสวดนรก, สังฆาฏนรก, โรธวนรก, มหาโรธวนรก, คาปนรก, ปคาปนนรก และอเวจินรก

2. เปรตมี 1 แห่ง

3. เจริญนามมี 1 แห่ง

4. มนุษย์ มี 4 ทวีป คือ ชมพูทวีป, อุตตรกุรุทวีป, ปุรวทวีป, อปรโคทานิยทวีป

5. สวรรค์ มี 6 ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา, คาวคิงส์, ยามา, कुสิต, นิมมานรดี, ปรมิมีคสวัตดี รวม
โลกพระจันทร์ด้วย

รูปภพ มี 17 แห่ง ดังนี้

ระดับปฐมฌาน มี 3 ชั้น คือ พรหมกายิกา, พรหมปุโรหิตา, มหาพรหมา

ระดับทุติยฌาน มี 3 ชั้น คือ ปริตตภา, อัปปมาณาภา, อาภัสสรา

ระดับตติยฌาน มี 3 ชั้น คือ ปริตตาสภา, อัปปมาณาสภา, สุภกิมหา

ระดับจตุตถฌาน มี 8 ชั้น คือ อนภรก, ปุณยประสพ, เวหิปผลา, สุทธาวาส (มีทั้งหมด 5 ชั้น
คือ อวิหา, อคัปปา, สุทตสา, สุทตสี และอกนิฏฐา)

อาจารย์ในนิกายสรวาสติวาทมีความเห็นไม่ตรงกันเรื่องการนับจำนวน ชั้นพรหมโลกใน
รูปภพ อยู่ระหว่าง 16-18 ชั้น บางอาจารย์ปฏิเสธพรหมกายิกา ว่าเป็นชื่อเรียกทั่วไปของเหล่าเทวดา
ชั้นต้นไม่ใช่ชั้นพรหมโลก ในคัมภีร์วิภาสานันทิกว่า ความคิดที่ถูกต้องควรนับว่ามี 16 ชั้น คือไม่นับ
ชั้นพรหมกายิกา อาจารย์แห่งคันธาระเชื่อว่า มี 17 ชั้นดังกล่าวข้างต้น อาจารย์บางท่านว่ามี 18 ชั้น
โดยเพิ่มชั้นอัสถุญีสัตว์เข้าไปในจตุตถฌาน ในคัมภีร์อภิธรรมโกสะกล่าวว่ามี 17 ชั้น โดยปฐมฌาน
มีเพียง 2 ชั้นแล้วเพิ่มอัสถุญีสัตว์ในจตุตถฌาน ในงานวิจัยนี้อ้างตามอภิธรรมโกสะภายหลังว่ามี 17 ชั้น
ดังเขียนไว้ข้างต้นแล้ว

นอกจากนี้คัมภีร์วิภาสานันทิกว่า นิกายสรวาสติวาท มีพระสูตรชื่อว่า พระสูตร 7 ภพ หรือ
เรียกว่า สัปตภวสูตร (Saptabhavasūtra) ขึ้นต้นความมีอยู่ของอันตรภาวะ ตามพระสูตรมีภพทั้งหมด
7 ภพ มีดังนี้ 1. นรก, 2. เจริญนาม, 3. เปรต, 4. เทวดา, 5. มนุษย์, 6. กรรมหรือกรรมภาวะ (Karmabhava),
7. อันตรภพ พระสูตรไม่ได้อธิบายรายละเอียดมากนัก เพียงกล่าวว่า คติที่ไปเกิดใหม่มี 5 คติ คือ
อันดับ 1-5 ส่วนกรรม (กรรมภาวะ) เป็นเหตุนำอันตรภาวะไปเกิดใหม่ในคติทั้งห้า นั้น แต่กรรมแยก
จากคติที่หมายถึงสถานที่ ๆ ไปเกิด

วงจรของอันตรภาวะ

นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า ชั้นที่ 5 มีอยู่จริงทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และสามารถส่งต่อไปยังโลกหน้าได้ ชั้นที่ 5 ที่สืบต่อกันนี้ทำให้เกิดความต่อเนื่องของภาวะ 4 อย่าง ดังต่อไปนี้

1. อันตรภาวะหมายถึง ภาวะชั้นที่ 5 ที่อยู่ระหว่าง 2 ภพ มีอยู่ภายหลังจากตายของสัตว์
2. อุปปัติภาวะ หมายถึง ภาวะที่ชั้นที่ 5 ของอันตรภาวะเข้าปฏิสนธิ เกิดในชาติใหม่ (Rebirth) มีชั้นที่ 5 ใหม่
3. ปุรวกาลภาวะ หมายถึง ชั้นที่ 5 ทั้งหมดภายหลังปฏิสนธิจนถึงชราและก่อนตาย
4. มรณภาวะ หมายถึง ชั้นที่ 5 ของสัตว์เมื่อความตายปรากฏ เมื่อจุดดับลง อันตรภาวะใหม่จึงเกิดขึ้นทันที

จิตแห่งอุปปัติภาวะ คือ จิตขณะที่เข้าไปปฏิสนธิ ต้องเป็นจิตที่ประกอบด้วยกิเลส คัมหาอย่างน้อยหนึ่งอย่าง เช่น ราคะ, โทสะ ฯลฯ นำไปสู่การเกิดใหม่ ส่วนอันตรภาวะ, ปุรวกาลภาวะและมรณภาวะนั้น จิตอาจจะเป็นกุศล, อกุศล หรืออัปายาคะก็ได้³⁰

คำสอนของนิกายสรวาสติวาท มีคำอธิบายเรื่อง พัฒนาการของชีวิตมนุษย์ว่า มี 10 ขั้นตอน แบ่งเป็นขั้นตอนในครรภ์ 5 ขั้นตอน ได้แก่ กลละ, อัมพุทะ, เปติ, มนะ และ ปัญญาสา ส่วนภายนอกครรภ์มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ ทารก (Infant) , วัยเด็ก-วัยรุ่นตอนต้น (Adolescent) , ผู้ใหญ่ตอนต้น (A grown person) , ผู้ใหญ่หรือวัยกลางคน (A mature person) , ชรา (Old person) ทั้ง 10 ขั้นตอนนี้ถูกกำหนดไว้หมดแล้วตั้งแต่เมื่อเป็นอันตรภาวะ ขั้นตอนทั้งหมดนี้เป็นพัฒนาการที่ปรากฏในปุรวกาลภาวะหรือชาติปัจจุบัน และผลกรรมจะแสดงผลในชาตินี้ด้วย³¹

ปฏิจสงมุปบาทอธิบายตามแนวของนิกายสรวาสติวาท

นิกายสรวาสติวาท อธิบายปฏิจสงมุปบาท ที่ประกอบด้วย 12 ปัจจัยมีดังนี้ อวิชา, สังขาร, วิญญาณ, นามรูป, อายุคนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภพ, ชาติ, ชราและมรณะ แบ่งเป็น 3 ภพ คือ ภพในอดีต ภพปัจจุบัน ภพแห่งอนาคต

ภพในอดีต คือ อวิชา และสังขาร

ภพปัจจุบัน คือ วิญญาณ นามรูป อายุคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน และภพ (ในภพปัจจุบัน แบ่งได้เป็น ผล คือ วิญญาณ นามรูป อายุคนะ ผัสสะและเวทนา ส่วนเหตุของอนาคตภพ คือ ตัณหา อุปาทาน และภพ

ภพแห่งอนาคต คือ ชาติ และชรา มรณะ

³⁰ Louis de La Vallée Poussin, *Abhidharmakośabhāṣyam*, Op. cit., Vol. II, pp. 391-439.

³¹ Ibid, p. 629.

กัมภีร์วิภาษากล่าวว่าปฏิภนรูปบาท ใช้อธิบายเฉพาะการเกิดของสัตว์ในภพเท่านั้น ไม่รวมถึงรูปภพและอรูปภพ ในกัมภีร์อภิธรรมโกศะ กล่าวว่า ไม่รวมสัตว์ที่เกิดแบบโอปปาติกะ และใช้อธิบายกับบุคคลที่สมบูรณ์เท่านั้น ตัวอย่างบุคคลที่ไม่สมบูรณ์ เช่น สัตว์ที่ตายขณะที่เป็นตัวอ่อน ถือว่าเป็นการตายก่อนคลอด เหตุที่มีข้อจำกัดเช่นนี้ เพราะนิกายสรวาสติวาท พิจารณาจากพระพุทธพจน์ที่ตรัสถามพระอานนท์ในมหานิทานสูตร (กล่าวแล้วในหน้า 11)

นิกายสรวาสติวาท อธิบาย 12 ปัจจัยของปฏิภนรูปบาท ไว้ดังนี้

1. อวิชา หมายถึง การสืบต่อของขันธ 5 ที่ประกอบด้วยกิเลส ที่เกิดจากอวิชาในอดีตชาติ
2. สังขาร หมายถึง กรรมที่สืบต่อจากชาติก่อน ทั้งกุศล, อกุศลและอัปายกตะ
3. วิญญาณ หมายถึง ขันธขณะปฏิสนธิ, ขันธ 5 ในครรภ์และการเกิดขึ้นของวิญญาณทั้งหมด
4. นามรูป หมายถึง การสืบต่อ จากการปฏิสนธิ จนเกิดอายตนะทั้ง 6 นามรูปถูกสร้างขึ้นจากขันธ 5 ในครรภ์ กล่าวได้ว่า เมื่อขณะปฏิสนธิมี มนอายตนะ และกายอายตนะอยู่ หลังจากนั้นอายตนะที่เหลือจึงเกิดขึ้นภายหลัง
5. อายตนะ หมายถึง อายตนะทั้ง 6 คือขันธ 5 ตั้งแต่การปรากฏอายตนะครั้งแรกจนอายตนะทุกอย่างครบถ้วน รวมถึงอายตนะที่เป็นที่ตั้งของวิญญาณทั้งหมด
6. ผัสสะ หมายถึง การกระทบที่เกิดจากองค์ 3 คือวิญญาณ, วัตถุแห่งการกระทบและอายตนะ ผัสสะนี้มีมาแต่เกิด จนกระทั่งทารกเริ่มรู้จักแยกผัสสะได้ว่าเป็นคือ ความพอใจ ไม่พอใจ
7. เวทนา หมายถึง การรับรู้อารมณ์ ที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลประสบเหตุแห่งเวทนา
8. ตัณหา หมายถึง ความอยาก ความยินดี พอใจในกามคุณและเพศ เป็นภาวะแห่งความกระหาย เมื่อความกระหายหยุดลง ความกระหายใหม่ก็เริ่มเกิดขึ้นอีก จึงแสวงหาความพอใจใหม่ในการเกิด อันตรภาวะมีความยินดีเมื่อเห็นบิดามารดาสังวาสกัน หรือยินดีในกลิ่น, สถานที่ ฯลฯ
9. อุपाทาน หมายถึง ความยึดติด เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ทำให้บุคคลแสวงหาเพื่อได้มาซึ่งความพอใจ ในการเกิดนั้นอันตรภาวะมีจิตยึดเหนี่ยวอย่างแรง ทำให้ไปสู่ภพแห่งการเกิดใหม่
10. ภพหรือภาวะ ภาวะหมายถึง การกระทำหรือกรรม ภพเกิดขึ้นในฐานะเป็นผลแห่งกรรม และเป็นตัวนำไปสู่การเกิดใหม่ในอนาคต และกรรมภพนี้เป็นตัวสร้างอันตรภาวะ ที่จะเข้าสู่ครรภ์มารดา
11. ชาติ หมายถึง การเกิดใหม่, ขันธ 5 ขณะเมื่อการเกิดใหม่ปรากฏ คือ ชาติหรือการคลอด
12. ชราและมรณะ ชรา หมายถึง ความแก่ ความเสื่อมแห่งอินทรีย์ มรณะ หมายถึง เวทนาครั้งสุดท้าย คือ ความตาย³²

³² Ibid, pp. 401-404.

พระวสุพันธุ ผู้ถือนิกายสรวาสติวาท อธิบายวงจรปฏิภนสมุปบาท ด้วยการสืบต่อของชั้น 5 ที่มีกิเลสและกรรมเก่า ที่ติดตามมา ได้แก่ อวิชชาและสังขารของอดีตเหตุ จึงทำให้เกิดเป็นอันตรายภาวะ เมื่อพิจารณาตามลำดับ อันตรายภาวะมีวิญญาณ, นามรูป, อายุคนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหาและอุปาทาน ครอบ การเกิดใหม่หรือปฏิสนธิเป็นมนุษย์ เมื่ออันตรายภาวะเข้าสู่ครรภ์มารดาถือว่ามีภพ เมื่อมีการปฏิสนธิแล้ว เกิดกายหยาบ หรือกลดะขึ้นแล้ว อันตรายภาวะก็สิ้นสุดลง หลังจากนั้น กลดะก็พัฒนาเป็น อัมพทุทะ เพลี ฆนะ และปิญสาสา จนร่างกายครบบริบูรณ์ เมื่อครบกำหนด กลอดออกจากรก เรียกว่า มีชาติ แล้วชีวิตก็ดำเนินจากทารกเติบโตเป็นผู้ใหญ่จนชรา และตายลง

จากการศึกษาพบว่า เมื่อนำวงจรชีวิตของอันตรายภาวะมาใช้อธิบายร่วมกับปฏิภนสมุปบาท เพื่ออธิบายการเกิดใหม่ อธิบายได้ดังนี้ การปฏิสนธิของสัตว์นั้น คือ การที่อันตรายภาวะเข้าสู่ครรภ์มารดา เรียกว่า อุปปิตติภาวะ เมื่ออันตรายภาวะรวมกับเชื้อของบิดา และไข่ของมารดา ขณะเมื่อผสมกันนั้น จิตของอันตรายภาวะมีกิเลส และความพอใจ มีความสุขที่ได้สัมผัส เกิดเป็นกายหยาบ หรือกลดะขึ้นแล้วอันตรายภาวะสิ้นสุดลง หลังจากกลดะเกิดขึ้นแล้ว มีพัฒนาการในครรภ์จนครบบริบูรณ์ เมื่อกลอดออกมา ใช้ชีวิตจากทารกสู่เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ และคนแก่ นี้เรียกว่า ปุรวกาลภาวะ เมื่อถึงแก่ความตาย เรียกว่า มรณภาวะ จุดจิตดับลง อันตรายภาวะใหม่จึงเกิดขึ้นอีกครั้ง นิกายสรวาสติวาท คิดว่าการอธิบายเช่นนี้ง่ายแก่การเข้าใจ และเรียงลำดับได้ถูกต้อง เพราะเมื่อนามรูป ของอันตรายภาวะ คือ สัตว์ที่มากเกิด ทำให้วงจรปฏิภนสมุปบาทอธิบายได้ชัดเจน

พระวสุพันธุ ไม่ยอมรับ การอธิบายปฏิภนสมุปบาทตามแนวของนิกายเถรวาทบางทัศนะในยุคนั้น ที่อธิบายว่า เมื่อวิญญาณก้าวสู่ครรภ์ แล้วเกิดนามรูป อายุคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ นั้น เมื่อกลดะเกิดขึ้นย่อมมีนามรูป และถือว่ามีภพ คือ กามภพด้วย พิจารณาดังนี้เท่ากับว่าภพซึ่งอยู่ปลายสายนั้นก้าวมาอยู่ติดกับนามรูป ซึ่งปัจจัยในปฏิภนสมุปบาทนั้นต้องเรียงกันไปตามลำดับ ไม่มีการก้าวกระโดด พระวสุพันธุ เห็นว่าการอธิบายดังนี้ เป็นความไม่ชัดเจน และไม่ถูกต้อง การนำอันตรายภาวะมาอธิบายได้ความชัดเจนและถูกต้องกว่า

สังเกตได้ว่าการอธิบายการเกิดในขณะปฏิสนธิเป็นมนุษย์ ของนิกายสรวาสติวาท ไม่มีเรื่องปฏิสนธิวิญญาณ เป็นหลักอย่างอรธกถาในรุ่นหลังของนิกายเถรวาท แต่นิกายสรวาสติวาทอธิบายโดยชั้น 5 ของอันตรายภาวะที่มีทั้งนามและรูปเข้าไปปฏิสนธิ แล้วมีการสืบต่อชั้น 5 ใหม่ต่อไป

การอธิบายเช่นนี้พบว่าสอดคล้องกับ กรณีการเกิดใหม่ที่ไม่ได้มาจากการปฏิสนธิโดยตรง ในครรภ์มารดา แต่เป็นการเกิดที่เกิดจากการที่กายทิพย์ เข้าไปสวมร่างของทารก ดังที่สนะของอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ เข้าใจว่า ทารกคงถึงแก่ความตายพอดี (จุดจิตดับลง) พอดีกับอันตรายภาวะเข้าไปสวมในร่างทารกนั้นทันที ซึ่งตรงกับงานวิจัย เรื่องการระลึกชาติได้ของ ฟรานซิส สโตรรี่ (Francis Story) ได้ทำการศึกษาเรื่องของพระเทพสุทธาจารย์ (รายละเอียดในหน้า 4) โดยเรื่องของ

พระรูปนี้ได้มีการทำวิจัยในประเทศไทยเช่นกัน เรื่องของพระเทพสุทธาจารย์ (ชื่อในชาติปัจจุบัน) เมื่อชาติก่อนตายลง แล้วเป็นกายทิพย์ เข้าไปในร่างของทารกผู้เป็นลูกของน้องสาว และได้อยู่ในร่างทารกนั้นจนเติบโต ภูมิศึกษานี้ ฟรานซิส พบว่า มีเหตุการณ์ที่เหมือนกันปรากฏในประเทศอังกฤษ เป็นเรื่องของ นายมาร์ติน (Martin) ชื่อในชาติก่อน เขาตายเพราะอุบัติเหตุ แล้วเขาเห็นร่างตนเองนอนอยู่ในโรงพยาบาล รวมทั้งเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น บิคารมารคาสนทนากันด้วยความตกใจและห่วงใยเขา ต่อมาเขารู้สึกว่าได้ไปที่บ้านของเพื่อนบ้าน ที่ชื่อว่านางวิลสัน (Mrs. Wilson) ที่อยู่ติดกับบ้านของเขา ซึ่งเพิ่งคลอดลูกสาว เมื่อเขาเห็นทารกแล้ว เขามีความรู้สึกรุนแรงมาก ที่อยากจะเข้าไปในร่างของทารกหญิงนั้น อาการและความรู้สึกที่นายมาร์ตินเล่า นั้น เหมือนกรณีของพระเทพสุทธาจารย์ เรื่องของนายมาร์ตินถูกตีพิมพ์ ในหนังสือพิมพ์รายวันในลอนดอน ชื่อ Sunday Express (London) ฉบับประจำวันที่ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1935³³

อาจารย์ แสง จันทร์งาม พยานบุคคลท่านหนึ่ง ที่ผู้วิจัยได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับ พระเทพสุทธาจารย์ ในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านรู้จักกับอาจารย์แสงเป็นอย่างดี ท่านเป็นพระที่ปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัยอย่างมาก และเป็นທີ່เลื่อมใสศรัทธาของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ท่านจะเสด็จมานมัสการอยู่เสมอ ในส่วนข้อมูลในการระลึกชาติได้ของพระนักปฏิบัติถือว่าน่าเชื่อถือมาก อีกทั้งจากการศึกษาของนักวิจัยทั้งต่างประเทศและในประเทศ ยืนยันตรงกันว่าข้อมูลพยานหลักฐานถูกต้องตามที่ท่านเล่า

ข้อมูลของผู้ระลึกชาติหลายราย พบว่าแม้อยู่ห่างไกลกัน คนละประเทศและต่างวัฒนธรรม มักมีประสบการณ์เรื่องกายทิพย์ที่คล้ายกัน สำหรับกรณีของบุคคลทั้งสองนี้เป็นเพียงตัวอย่างบางส่วนเท่านั้น ผลการวิจัยแนวนี้มีส่วนในการสนับสนุนแนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ว่ามีอยู่จริง อย่างไรก็ตามนิกายเถรวาทคงยืนยันตามคำสอนของพระพุทธองค์ ที่ไม่เคยตรัสเรื่องการมีอยู่ของอันตรภาวะเลย

โดยภาพรวมจากข้อมูลในบทนี้พบว่า แนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ในนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นนิกายที่แตกมาจากนิกายเถรวาทดั้งเดิมในยุคต้น รับแนวคิดเรื่องนี้มาจากพราหมณ์ด้วยนิกายนี้ยังคงยึดความแนวของนิกายเถรวาทเป็นส่วนใหญ่ และไม่ยอมรับในเรื่อง อาตมันหรือพรหมมันของพราหมณ์ การอธิบายแนวคิดนี้จึงอธิบายตามกฎไตรลักษณ์ คือ อันตรภาวะมีการเกิด-ดับแต่เนื่องจากฐานความคิดของนิกายสรวาสติวาทเชื่อในการสืบต่อของขันธ 5 ที่เชื่อว่ามียุ่จริงทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับจากพราหมณ์เช่นกัน และมีปรากฏในกถาวัตถุ กล่าว

³³Francis Story, *Rebirth as Doctrine and Experience*, (Sri Lanka : Buddhist Publication Society, 1988), Vol. II, pp. 183-190.

ปฏิเสธว่าเป็นการเข้าใจที่ผิดจากหลักธรรมของนิกายเถรวาท เท่ากับว่านิกายสรวาสติวาทได้นำความเชื่อของพราหมณ์มาผสมผสานกับพุทธศาสนา เนื่องจากหลักธรรมในนิกายเถรวาทไม่มีเรื่องอันตรภาวะ เมื่อนิกายสรวาสติวาทรับแนวคิดนี้มา หลักธรรมหลายอย่างจึงต้องมีการอธิบายให้สอดคล้องกับอันตรภาวะ ทำให้การอธิบายหลักธรรมที่เกี่ยวข้องนั้นแตกต่างจากแนวของเถรวาทไป ด้วย มีการสร้างทฤษฎีใหม่โดยการลงความเห็นจากเหล่าอาจารย์ และมีการแต่งคัมภีร์ขึ้นใหม่ เพื่อให้สมเหตุผล

จากข้อมูลชี้ให้เห็นว่า เรื่องอันตรภาวะ ในส่วนของการอธิบายการเกิดของสัตว์ในภพภูมิด้วยวงจรปฏิภนรูปบาทเป็นส่วนที่เป็นหลักสำคัญ ที่ค่อนข้างมีเหตุผล และมีความสมบูรณ์ในคำอธิบายมากที่สุด ส่วนที่พบว่ายังมีความไม่ชัดเจน คือส่วนที่เป็นรายละเอียดคุณสมบัติย่อยของอันตรภาวะ เช่น ในเรื่องสถานะของอันตรภาวะ ในระหว่างที่รอการเกิด ในคัมภีร์กล่าวว่าอันตรภาวะจะมีรูปร่างคังชาติต่อไป และมีร่างกายครบบริบูรณ์ เท่ากับว่าอันตรภาวะมีเพศแล้ว ขณะที่กล่าวถึงการเกิดเป็นมนุษย์ที่จะได้เพศชายหรือหญิงนั้น เมื่ออันตรภาวะได้เห็นบิคา มารดาแล้วถ้ามีความยินดีพอใจในบิคา จะรู้สึกเกลียดชังมารดาว่าเป็นเสมือนคู่แข่ง อันตรภาวะจะได้เพศเป็นหญิงทันที ตรงกันข้ามถ้าอันตรภาวะพอใจในมารดา จะรู้สึกเกลียดชังบิดา จะได้เพศเป็นชายทันที แล้วก่อนหน้านี้อันตรภาวะถือเพศอะไร การอธิบายเช่นนี้ไม่ชัดเจนและในอรรถกถาไม่ได้ให้รายละเอียดในส่วนนี้ นอกจากนี้ยังพบว่า คำสอนเชื่อว่า สัตว์อันตรภาวะนั้นมีกรรมเดียวกับชาติต่อไปและมีรูปร่างคังชาติต่อไป ทุกอย่างถูกกำหนดไว้ตั้งแต่เป็นอันตรภาวะ กรณีที่กนพิการแต่กำเนิดนั้นอธิบายว่าเพราะความผิดปกติในระหว่างพัฒนาการของทารก แต่คำสอนยืนยันว่าอันตรภาวะต้องมีร่างกายบริบูรณ์ ครบนี้ไม่สอดคล้องกัน

แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏในอรรถกถานั้น รายละเอียดหลายเรื่องยังเป็นเรื่องที่น่าเสนอความคิดที่เป็นปรัชญาแบบเปิด ถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่ต้องใช้จินตนาการและมีรายละเอียดลึกมากเพราะ เป็นเรื่องอภิปรัชญา เป็นเรื่องนามธรรมที่เข้าใจยากเรื่องหนึ่ง นิกายสรวาสติวาทอธิบาย“อันตรภาวะ”ในแนวที่ไม่ใช่อัคคาหรือวิญญาณอมตะอย่างพราหมณ์หรือฮินดู และแนวคิดนี้คงถือกรรมเป็นผู้กำหนด และทุกสิ่งอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ตามแนวของนิกายเถรวาท ดังนั้นแนวคิดนี้จึงต่างจากทั้งของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนานิกายเถรวาท

บทที่ 4

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ”ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

ในบทนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษามาแล้วในเบื้องต้น การศึกษาวิเคราะห์นี้มีกรอบแนวคิดอยู่ 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

- 4.1 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทกับพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ
- 4.2 การปรากฏอยู่ของแนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาท
- 4.3 ผลกระทบของแนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทในปัจจุบัน

4.1 แนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทกับพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

การศึกษาตามกรอบแนวคิดนี้ แยกเป็นส่วนแรกวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่ปรากฏเหมือนกันในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ แล้วจึงวิเคราะห์ในส่วนที่แตกต่าง เป็นลำดับต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทที่ปรากฏเหมือนกันในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาท มีอิทธิพลปรากฏในยุคต้นของพระพุทธศาสนาหลายนิกาย ส่วนมากเป็นนิกายที่แตกมาทีหลังจากนิกายสรวาสติวาท ได้แก่ นิกายปุพพเสลียะ, สัมมัตถะ, วาดสิปุตรียะและมฬิสสะกะ (ยุคหลัง) นิกายเหล่านี้ยอมรับแนวคิดนี้ไว้ตามแนวของสรวาสติวาท ต่อมานิกายเหล่านี้เสื่อมลงและสูญไป

แนวคิดเรื่องอันตรภาวะที่สืบทอดจากนิกายมหายานในยุคต่อมาและยังปรากฏอยู่ถึงปัจจุบัน จากข้อมูลประวัติศาสตร์พบว่า อิทธิพลของแนวคิดนี้แบ่งได้เป็น 2 สาย คือ พุทธศาสนานิกายสุชาวดี และพุทธศาสนานิกายตันตระ

พุทธศาสนานิกายสุชาวดี ได้รับแนวคิดเรื่องอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาท ที่ถ่ายทอดไปสู่นิกายโยคจาร แล้วผสมกับแนวคิดของนิกายศูนยวาทเกิดเป็นนิกายสุชาวดี แนวคิดนี้ปรากฏอยู่ถึงปัจจุบันพบว่า มีอยู่ในประเทศ จีน ญี่ปุ่น เวียดนาม และไทย

พุทธศาสนานิกายพุทธตันตระ เกิดจากนิกายโยคจารที่ได้รับการผสมผสานกับศาสนาตันตระของฮินดู แล้วไปเจริญในประเทศทิเบตและเนปาล ต่อมาขยายไปสู่ ภูฐาน ลิกขิม รัฐแคชเมียร์ และมองโกเลียบางส่วน แนวคิดเรื่องอันตรภาวะจึงได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

จากการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องอัตรภาวะ โดยหลักการของนิกายสรวาสติวาท ยังมีอยู่ใน พุทธศาสนamahayan ในปัจจุบัน เนื่องจากแนวคิดนี้ได้ผสมกับความเชื่อดั้งเดิม และวัฒนธรรม ท้องถิ่น ทำให้แนวคิดนี้มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปบ้าง ทั้งนี้กษัตริย์และพุทธ ดันตรระยังปรากฏแนวคิดเรื่องอัตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทที่สำคัญอยู่ได้แก่ คุณสมบัติของ อัตรภาวะ สัตว์ที่มีกษัตริย์หรือกายทิพย์ มีกลิ่นเป็นอาหาร มีฤทธิ์ สามารถเดินทางได้เพียงใจ กิจ มีประสาทรับรู้พิเศษ มีทิพจักขุ คนธรรมดาไม่สามารถมองเห็นอัตรภาวะได้ยกเว้นผู้มีฌาน ฯลฯ และที่สำคัญมาก คืออายุของอัตรภาวะ ตามที่พระอัสสกะแห่งนิกายนี้เชื่อว่า อายุของอัตร ภาวะของแต่ละคนมีอยู่ไม่เท่ากัน ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของการเกิดใหม่ บางกรณีอัตร ภาวะไปเกิดใหม่ทันที เพราะองค์ประกอบของการเกิดพร้อม ถ้าครบ 7 วัน แล้วยังไม่ไปเกิดใหม่ อัตรภาวะจะมีการตายย่อย แล้วจึงเกิดเป็นอัตรภาวะอันใหม่ การตายเช่นนี้มีในอัตรภาวะ เท่านั้น อัตรภาวะมีอายุได้สูงสุดเท่ากับ 7 วัน x 7 รอบ = 49 วัน โดยอัตรภาวะนั้นจะไปเกิดใหม่ ในคติใดนั้น กรรมเป็นผู้กำหนด

แนวคิดเรื่องอัตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทที่ปรากฏต่างกันในพุทธศาสนาิกายต่าง ๆ

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่องอัตรภาวะ ของนิกายสรวาสติวาท ยึดพระพุทธพจน์เป็น หลักในการตีความ ศัพท์ที่หมายถึง อัตรภาวะมีอยู่ 5 ศัพท์ ได้แก่ ถันธัพพะ สัมภเวสี อัตรปราณีพ พายี มโนมย และอภินิรวฤตติ ศัพท์ทั้งหมดนี้มีความหมายเดียวกัน หมายถึงอัตรภาวะ แต่นิกาย เถรวาทและกลุ่มที่ปฏิเสธแนวคิดนี้ อธิบายศัพท์เหล่านี้ต่าง ไปจากนิกายสรวาสติวาท ปัจจุบันผู้วิจัย พบว่า “สัมภเวสี” เป็นศัพท์เดียวที่คนไทยส่วนมากรู้จัก โดยมักเข้าใจว่าหมายถึง ดวงวิญญาณที่ ล่องลอยหาที่เกิดใหม่ มากกว่าในร่างที่เป็นกายทิพย์ และไม่รู้จัก สัมภเวสี ที่หมายถึง สัตว์อัตร ภาวะ ตามความเชื่อของนิกายสรวาสติวาท

แนวคิดเรื่องอัตรภาวะที่ศึกษามาทั้งหมดในประเด็นสำคัญหลักพบว่า การอธิบาย หลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องและสิ่งน่าสนใจมีอยู่หลายประเด็นดังนี้

อัตรภาวะ ตามความเชื่อของนิกายสรวาสติวาท คือ สัตว์ที่มีขันธ 5 ครอบ เกิดเมื่อสัตว์ตาย ลงแล้ว เกิดเป็น โอปปาติกะ อาศัยอยู่ในอัตรภพ อัตรภาวะยังไม่ใช่การเกิดใหม่ ในขณะที่นิกาย เถรวาทสอนว่า ไม่มีสัตว์อัตรภาวะใด ๆ การเกิดเป็น โอปปาติกะนั้น ได้แก่ สัตว์นรก เปรตบาง จำพวก เทวดาและมนุษย์บางจำพวก เท่านั้น

อันตราย ที่อยู่ของอันตรายภาวะ ซึ่งมีอยู่ในกามภพและรูปภพเท่านั้น และมีพระสูตรของนิกายสรวาสติวาทยืนยันว่า มีอันตราย ในขณะที่นิกายเถรวาทสอนว่า ภพมีอยู่ 3 ภพ ได้แก่ กามภพรูปภพ และอรูปรภพ เท่านั้น

จุดติดกับปฏิสนธิจิต จากการศึกษาเรื่อง อันตรายภาวะ ภาวะระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ที่นิกายเถรวาทปฏิเสธ ด้วยเหตุผลว่าไม่เคยมีปรากฏในพระบาลี เมื่อศึกษาพระบาลีแล้วพบว่า ศัพท์ว่า “ปฏิสนธิจิต” ไม่มีบัญญัติในสมัยพระพุทธองค์ ต่อมาเรื่องจุดติดและปฏิสนธิจิตมีอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อรรถกถารุ่นหลัง ที่อธิบายว่า เมื่อจุดติดเกิดขึ้น 1 ขณะ เรียกว่า “สัตว์ถึงแก่ความตาย” ในทันทีที่จุดติดดับลงเกิดเป็นปฏิสนธิจิตอย่างต่อเนื่อง โดยไม่มีจิตอื่นคั่น ในขณะที่นิกายสรวาสติวาทอธิบายว่า เมื่อจุดติดเกิดขึ้นแล้วดับลง ถือว่าสัตว์ถึงแก่ความตาย แล้วเกิดเป็นอันตรายภาวะ ในการไปเกิดใหม่ ถือว่าเมื่ออันตรายภาวะไปปฏิสนธิ ดังนั้นเวลาระหว่างที่เป็นอันตรายภาวะหรืออายุของอันตรายภาวะจึงเป็น ช่วงเวลาระหว่างจุดติดกับการปฏิสนธิ ในคัมภีร์ของนิกายนี้ มีความเห็นอยู่หลายความเห็น ได้แก่ อายุของอันตรายภาวะมีอยู่สั้นที่สุดเพื่อรีบไปเกิดใหม่, 7 วัน, 49 วัน, 77 วัน และไม่มีกำหนดแน่นอน ดังนั้นระหว่างจุดติดกับการ ไปปฏิสนธิใหม่ จึงมีเวลามากน้อยดังกล่าวนี้

นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า อันตรายภาวะเป็นสัตว์มีนามรูปครบ และจิตของอันตรายภาวะมีการเกิดดับแบบสันตติ เช่นเดียวกับนิกายเถรวาท ดังนั้นเมื่อจุดติดดับลงแล้ว จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นเป็นจิตของอันตรายภาวะที่สืบต่อเป็นสายต่อเนื่อง ไปไม่ขาดตอน จนกว่าอันตรายภาวะจะไปปฏิสนธิใหม่ คือไปเกิดในชาติใหม่ การอธิบายเช่นนี้มีเหตุผลถูกต้องสอดคล้อง ถ้าพิจารณาเรื่องธรรมชาติของจิตที่เกิดดับรวดเร็วและมีความต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย

จากการศึกษาเรื่องนี้ ได้พบข้อมูลว่า พระอภิธรรมของนิกายเถรวาทมีความไม่ชัดเจนในการอธิบายจุดติดกับปฏิสนธิ ดังที่สนะของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ที่วิเคราะห์ไว้ชัดเจนว่า “เมื่อจุดติดดับจะเกิดปฏิสนธิจิตทันทีในภพใหม่ การเกิดติดต่อกัน ไปนั้น แต่ภวังคจิตขาดกระแสนไป เกิดมีช่องว่างระหว่างจุดติดกับปฏิสนธิจิต ครบนี้ไม่มีคำอธิบายในพระอภิธรรม เกิดเป็นช่องว่างในระหว่างนี้ เรียกภาวะนี้ว่า อันตรายภาวะ” และบางที่สนะในนิกายเถรวาทกล่าวว่า พระอภิธรรมมีความขัดแย้งในตัวเอง เนื่องจากพระอภิธรรมกล่าวว่า ธรรมชาติของจิตมีการเกิดดับรวดเร็วมากและมีความต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย แต่ระหว่างจุดติดกับปฏิสนธิจิต ไม่มีอะไรมาเชื่อมแนวคิดเรื่องอันตรายภาวะจึงชี้ให้เห็นความไม่ชัดเจนของหลักอภิธรรมในนิกายเถรวาท

อันตรายภาวะจิต ศัพท์นี้พบในความเชื่อของกลุ่มนิกายบุคคลาวาท ในยุคต้นของพระพุทธศาสนา กลุ่มที่แตกมาจากนิกายสรวาสติวาท ที่เชื่อในความมีอยู่ของบุคคลที่หมายถึง อัตตา (Self) เป็นแนวคิดที่รับมาจากพราหมณ์ นิกายนี้ยอมรับแนวคิดเรื่องอันตรายภาวะ แล้วได้แต่งขยายว่าเมื่อบุคคล

ใกล้ตาย เมื่อจุดจิตเกิดขึ้นแล้วดับลง เมื่อนั้น“อันตรภาวะจิต”จะเกิดขึ้น แล้วปรากฏความเป็นบุคคลที่เป็นองค์ประกอบของขั้น 5 ของอันตรภาวะ ซึ่งเป็นการละสังขารของมนุษย์แล้วรับขั้น 5 ของอันตรภาวะ การปรากฏของจิตนี้เรียกว่า“จิตระหว่าง”

การอธิบายเช่นนี้ไม่พบในนิกายสรวาสติวาท นิกายบุคคลวาทเชื่อว่า การที่จุดจิตดับลงแล้ว เกิดเป็นอันตรภาวะจิตก่อน แล้วจึงปรากฏขั้น 5 ของอันตรภาวะ ในขณะที่นิกายสรวาสติวาทสอนว่า การเกิดของอันตรภาวะ นั้นเป็น โอปปาติกะกำเนิด นามรูปผุดเกิดพร้อมกันทันที บางตำราว่า ภายหลังนิกายสรวาสติวาทยอมรับการอธิบายเช่นนี้ โดยนัยว่า บุคคลเป็นองค์ประกอบของขั้น

พบความสอดคล้องว่า การอธิบายของนิกายบุคคลวาทที่ว่า เมื่อจุดจิตดับลง แล้วเกิดอันตรภาวะจิต ก่อนมีขั้น 5 นั้นคล้ายกับการอธิบาย“ปฏิสนธิจิต”ในนิกายเถรวาท ต่างแต่นิกายบุคคลวาทยังเชื่อในการสืบต่อขั้น 5 ของอันตรภาวะ โดยนำความเชื่อเรื่องความมีอยู่ของบุคคลมาอธิบายร่วม

การเกิดใหม่ ของนิกายเถรวาทเชื่อว่า การเกิดใหม่มี 4 อย่าง คือ อัมชชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และ โอปปาติกะ ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบพบว่า โอปปาติกะนั้นเป็นการเกิดแบบผุดขึ้น แล้วมีร่างกายครบถ้วน มีกามภพและรูปภพเป็นที่อยู่สำเร็จ ซึ่งการอธิบายเช่นนี้ตรงกับที่เกิดของอันตรภาวะ แต่นิกายสรวาสติวาทอธิบายต่างออกไปว่า อันตรภาวะเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ ยังไม่ถือว่าได้เกิดใหม่ เพราะยังไม่ถึงภพชาติแห่งการเกิดใหม่ เป็นภพระหว่างที่รอคอยการเกิดใหม่ แต่ในนิกายเถรวาทถือว่า โอปปาติกะเป็นสัตว์ที่ได้เกิดแล้ว และไม่มีภพในระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ใด ๆ ทั้งสิ้น

การปฏิสนธิหรือการเกิดใหม่ของอันตรภาวะ นิกายสรวาสติวาทอธิบายว่า จิตของอันตรภาวะต้องประกอบด้วยกิเลสอย่างน้อย 1 อย่างขึ้นไป เช่น ราคะ หรือ โทสะ ฯลฯ เช่น เมื่ออันตรภาวะเห็นมารดาหรือบิดาแล้ว มีความรัก ยินดีในมารดาหรือบิดา แล้วเกิดความริษยาในบิดาหรือมารดาว่าเป็นคู่แข่งตน เป็นค้นหาและอุปาทานที่เหนียวนำไปสู่การเกิดใหม่ ในขณะที่นิกายเถรวาทอธิบายว่า เมื่อสัตว์ขณะกำลังจะตาย จุดจิตจะเกิดขึ้น โดยมีอารมณ์ที่รับมาจากกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเมื่อจุดจิตดับลง เกิดเป็นปฏิสนธิจิตทันทีโดยไม่มีจิตใดคั่น ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต เป็นจิตที่หันทวารวิถี ไม่เป็นบุญหรือบาป เป็นวิบากหรือผลของกรรมเท่านั้น

ปฏิภังงสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่ายากแก่การเข้าใจและลึกซึ้งอย่างยิ่ง การศึกษาครั้งนี้พบว่า เป็นไปตามพระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ โดยพระวสุพัตถุแห่งนิกายสรวาสติวาทไม่ยอมรับการอธิบายปฏิภังงสมุปบาทในยุคนั้นของนิกายเถรวาท เพราะถือว่าไม่ถูกต้องและไม่ชัดเจน ด้วยนิกายเถรวาทอธิบายว่า เมื่อวิญญาณหยั่งลงสู่ครรภ์มารดา เกิดเป็นนามรูปอายตนะ ศัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ๆ นั้น นามรูปหมายถึง ขั้น 5 ใหม่หรือตัวอ่อน

ถือว่ามีกามภพและชาติได้ค้ำช่วย พิจารณาคังนี้เห็นได้ว่าลำดับของปัจจัยในปฏิจสงมุขบาทมีการ กระโดด ไม่เรียงเป็นสายตามลำดับ พระวสุพันธุเชื่อว่า การนำอันตรภาวะมาอธิบายการเกิดของสัตว์ ในปฏิจสงมุขบาทย่อมถูกต้องชัดเจนกว่า

นิกายสรวาสติวาทนำอันตรภาวะมาใช้ในการอธิบายการเกิดของสัตว์ในกามภพด้วย วงจรปฏิจสงมุขบาท ซึ่งพบว่าอธิบายปัจจัยทั้ง 12 ปัจจัย นี้ได้แบ่งเป็น 3 ภพ คือ อคติเหตุ ได้แก่ อวิชชา สังขาร, ปัจจุบัน ได้แก่ วิญญาณ นามรูป อายุคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน และภพ อนาคต ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ซึ่งคล้ายกับในนิกายเถรวาทที่แต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ แต่ตาม หลักฐานนิกายสรวาสติวาทน่าจะแต่งก่อนสมัยของพระพุทธโฆษาจารย์ที่สันนิษฐานว่า แต่งใน พุทธศตวรรษที่ 10

นิกายสรวาสติวาทเชื่อว่า อันตรภาวะ เกิดเพราะสัตว์ที่ตายลง ค้ำยังมือวิชชาและสังขาร เกิดเป็น โอปปาติกะ คือ ผุดเกิดขึ้นทันที แล้วมีร่างกายครบถ้วน เมื่อพิจารณาตามสายของปฏิจสงมุข บาท อันตรภาวะ มีวิญญาณ นามรูป อายุคนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทานครบ เมื่ออันตร ภาวะ เห็นบิดาหรือมารดาแล้วมีความพอใจ เมื่อเข้าไปร่วมผสมกับอสุจิและฤดูในมดลูก เกิดเป็นตัว อ่อนหรือชั้น 5 ใหม่แล้ว ถือเป็นกามภพ อันตรภาวะจึงสิ้นสุดลง ต่อมาตัวอ่อนมีพัฒนาการเป็น ลำดับ จนเมื่อครบกำหนดจึงคลอดออกมาเรียกว่า ชาติ แล้วเมื่อเติบโตขึ้น ดำเนินชีวิตไปจนชรา และ ถึงแก่ความตายในที่สุด อันตรภาวะอันใหม่จึงเกิดขึ้นเช่นนี้ คราบใดที่สัตว์ยังมีกิเลสด้วยเพราะมี อวิชชาเป็นเครื่องสนับสนุน นี่คือการเข้าสู่วัฏจักรของการเกิดใหม่ ยกเว้นพระอรหันต์จึงพ้นจาก วงจรนี้

การอธิบายปฏิจสงมุขบาทเช่นนี้ของนิกายสรวาสติวาท มีเงื่อนไขเฉพาะกับการเกิดของ สัตว์ในกามภพเท่านั้น และสำหรับการเกิดแบบอัมพาตะ ชลาพุชะ สังเสทชะ ไม่รวมการเกิดที่ไม่ ครบสมบูรณ์ หมายถึง การตายก่อนคลอด หรือแท้งในครรภ์ แต่เงื่อนไขนี้ไม่พบในการอธิบาย ปฏิจสงมุขบาทของนิกายเถรวาท

นอกจากนี้พบว่านิกายสรวาสติวาท มีแนวคิดที่เชื่อว่า ชั้น 5 มีอยู่จริงทั้งในอคติ ปัจจุบัน และอนาคต จากการวิจัยพบว่า การอธิบายอันตรภาวะของนิกายสรวาสติวาทอยู่ในหลักการนี้ คือ นำการสืบต่อของชั้น 5 มาอธิบายในวงจรปฏิจสงมุขบาทว่า อันตรภาวะนั้นเป็นชั้น 5 ที่สืบต่อ อวิชชาและสังขารจากอคติภพ และวิญญาณ หมายถึงชั้นทั้งหลายขณะปฏิสนธิ หรือชั้นในขณะ แห่งการเกิดใหม่รวมถึงการเกิดขึ้นของวิญญาณทั้งหมด ดังนั้นการเกิดใหม่จึงเกิดจากนามรูปหรือ ชั้น 5 ที่เข้าไปปฏิสนธิ เกิดเป็นนามรูปใหม่ที่สืบต่อชั้น 5 จากอันตรภาวะ ในขณะที่นิกายเถรวาท อธิบายการเกิดของสัตว์ว่า วิญญาณเป็นปัจจัยสำคัญในการเกิด กำกับวิสุทธิมรรคเรียกวิญญาณนี้ว่า ปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเกิดขึ้นทันทีหลังจากจุดจิตดับลง ปฏิสนธิวิญญาณเป็นนามธรรม เป็นวิญญาณที่

ไปเกิดใหม่ในชาติใหม่ เมื่อปฏิสนธิวิญญาณดับลงก็ตกลงเป็นภวังคจิต รักษาภพของชาติใหม่ต่อไป นามรูปที่ได้จึงเป็นนามรูปใหม่ โดยรูปเป็นส่วนที่สืบต่อพันธุกรรมมาจากมารคาบิคา

หลักธรรมที่นิกายสรวาสติวาทมีทัศนะต่างไปจากนิกายเถรวาท ได้แก่ เรื่องปฏิจสงมุปบาท พบว่า ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันแม้แต่ในนิกายเถรวาทเองก็ยังมีทัศนะที่ไม่ตรงกัน ส่วนเรื่องจุดติดกับปฏิสนธิ์นั้น อภิธรรมของเถรวาทยังขาดความชัดเจนดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตาม การยอมรับแนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ทำให้หลักธรรมหลายอย่างต้องอธิบายให้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องนี้ มีผลทำให้หลักธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมีการอธิบายแตกต่างไปจากนิกายเถรวาทมากยิ่งขึ้นไปด้วย

การตรัสรู้ เป็นพัฒนาการสูงสุดของอันตรภาวะที่นิกายพุทธตันตระเขียนขึ้นใหม่ และไม่พบในคำสอนของนิกายสรวาสติวาท นิกายพุทธตันตระเชื่อว่า ระหว่าง 49 วัน อันตรภาวะ สามารถตรัสรู้หรือเข้าสู่วิมุตติสุขได้ ด้วยการเข้าสู่พุทธภาวะ พุทธภาวะนั้นมีอยู่ทุกคน พุทธภาวะจะเปิดเผยเมื่อร่างที่เป็นกายหยาบนั้นตายลง

การตรัสรู้ของอันตรภาวะนั้น จะมีเทพต่าง ๆ มาช่วยให้อันตรภาวะไปเกิดในแดนสุขาวดี เปรียบได้กับการเข้าสู่ธรรมกายและสัม โลกกาย ในระหว่างนี้จะมีการอ่านคัมภีร์มรณศาสตร์ เพื่อช่วยให้อันตรภาวะสามารถปีดประตูดุการเกิด เพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าสู่วัฏสงสาร ถ้าอันตรภาวะไม่สามารถเข้าสู่วิมุตติสุขได้ อย่างน้อยอันตรภาวะจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี เป็นนิรมานกาย กายที่เกิดเพื่อทำประโยชน์ต่อโลก แนวคิดนี้เป็นมหายานแบบเทวนิยม เชื่อในการสวดมนต์ อ้อนวอนขอให้เทพต่าง ๆ มาช่วยเหลือ อีกทั้งเชื่อว่าการตรัสรู้ นั้น แม้ไม่เคยฝึกฝนวิชาตันตระมาก่อนหรือแม้ในอดีตชาติเคยทำอนันตริยกรรมก็สามารถตรัสรู้ได้ ขอเพียงมีศรัทธา แนวคิดนี้จึงสอดคล้องกับหลักของมหายานที่พยายามช่วยชนสัตว์หมู่มาทำให้พ้นทุกข์

ทั้งนิกายสุขาวดีและพุทธตันตระมีจุดหมายเดียวกันคือ พุทธภูมิหรือแดนสุขาวดี แต่วิธีการไปสู่จุดหมายนั้นต่างกัน นิกายพุทธตันตระให้ความสำคัญว่า อันตรภาวะเป็น โอกาสเข้าสู่การตรัสรู้ได้ ซึ่งไม่พบความคิดเช่นนี้ในนิกายสุขาวดี สำหรับนิกายสรวาสติวาทให้ความสำคัญกับอันตรภาวะเพื่อการอธิบายหลักธรรม การเกิดของสัตว์ในกามภพ ด้วยวงจรปฏิจสงมุปบาทเพื่อความชัดเจนถูกต้อง พุทธตันตระนำแนวคิดเรื่องอันตรภาวะมีความสามารถตรัสรู้ ซึ่งถือเป็นจุดสูงสุดของพุทธศาสนารวมทั้งการนำคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ธรรมกาย สัม โลกกายและนิรมานกาย ความแนวของมหายาน มาใช้ในการเปรียบเทียบในการไปเกิดใหม่ของอันตรภาวะนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่า สร้างกำลังใจให้กับทุกคนอย่างมากเป็นทัศนคติเชิงบวก แนวคิดนี้จึงได้รับความนิยมอย่างมาก ซึ่งในนิกายสรวาสติวาทและเถรวาทนั้น ไม่เคยมีแนวคิดเช่นนี้ นิกายทั้งสองนี้ เป็นอเทวนิยม และนิกายสรวาสติวาทเชื่อว่าการตรัสรู้ นั้นมี บุคคลอยู่ 3 โคตร คือพระอรหันตสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า การปฏิบัตินั้นต้องเป็นไปตามมรรควิธีเท่านั้น

และในการคร่ำครวญนั้นก็ด้วยความเพียรของคน ไม่มีการอ่อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น สรุปได้ว่า นิกายสรวาสติวาทยังยึดหลักธรรมเรื่อง การคร่ำครวญตามแนวของนิกายเถรวาทอยู่ชัดเจน

ประสบการณ์ในอันตรภพ นิกายสุขาวดี ที่ปรากฏในจีน ญี่ปุ่น เวียดนามและไทย พบสิ่งที่เหมือนกัน คือ กล่าวถึงประสบการณ์ในระหว่าง 49 วัน จะมีการพิพากษาทุก 7 วัน และมีกระจกส่องกรรม เพื่อให้อันตรภวะเห็นการกระทำในอดีตชาติทั้งส่วนบุญและบาป เพื่อตัดสินว่าจะได้ไปเกิดในคติใด แนวคิดนี้พบอยู่บ้าง ในบางคัมภีร์ของพุทธคัมภีร์ แต่ไม่มากนัก

นิกายพุทธคัมภีร์มีรายละเอียดประสบการณ์ 49 วัน อย่างมากและเป็นเรื่องของอิทธิฤทธิ์ของเทพต่าง ๆ รวมถึงบรรยายบรรยากาศและสิ่งที่จะเกิดขึ้นในแต่ละวันไว้ละเอียด อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ไม่พบในคำสอนของนิกายสรวาสติวาท

4.2 การปรากฏอยู่ของแนวคิดเรื่องอันตรภวะของนิกายสรวาสติวาท

กรอบแนวคิดนี้เพื่อศึกษาว่า แนวคิดเรื่องอันตรภวะของนิกายสรวาสติวาท ยังมีอยู่หรือไม่ในปัจจุบัน จากการศึกษาพบคำตอบ คือ แนวคิดเรื่องอันตรภวะของนิกายสรวาสติวาทยังมีปรากฏอยู่ทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน ปรากฏในรูปหลักฐานวรรณกรรมและความเชื่อที่แสดงผลเป็นพิธีกรรมภาคปฏิบัติทางศาสนา (กล่าวต่อไปในข้อ 4.3)

หลักฐานทางวรรณกรรม ได้แก่ คัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท ปัจจุบันยังเก็บรักษาคันฉับดั้งเดิมของอรรถกถาอักษรโกศภาษาขะที่ถูกค้นพบและฉับแปลเป็นภาษาจีน และริเบต แนวคิดนี้ยังมีให้ศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยในบางประเทศได้แก่ จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น ส่วนในประเทศธิเบต มีคัมภีร์เรื่องนี้อยู่มาก และเป็นหน้าที่ของประมุขประเทศรวมทั้งนักบวชของนิกายคัมภีร์ที่ต้องศึกษาและปฏิบัติตาม

4.3 ผลกระทบของแนวคิดเรื่องอันตรภวะของนิกายสรวาสติวาทในปัจจุบัน

ในข้อนี้เป็นการศึกษาในกรอบว่า ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องอันตรภวะของนิกายสรวาสติวาท ก่อให้เกิดผลอะไรบ้าง จากการศึกษาพบว่า แนวคิดนี้มีอยู่และ ปรากฏในความเชื่อ เกิดเป็นพิธีกรรม หรือผลเป็นภาคปฏิบัตินั้น โดยหลักการของนิกายสรวาสติวาทไม่มีคำสอนในเรื่องนี้ นิกายสรวาสติวาทมีทฤษฎีเรื่องอันตรภวะในคัมภีร์และอรรถกถาที่บางส่วนยังเป็นทฤษฎีที่ไม่สมบูรณ์ และเป็นระบบปรัชญาแบบเปิดให้คณาจารย์แสดงความเห็น ในหลายรายละเอียดเกี่ยวกับอันตรภวะ ยังไม่มีสรุปคำตอบ แต่สิ่งที่เป็ทฤษฎีพื้นฐานสำคัญ คือ การเกิดของอันตรภวะเป็นโอบปาลิกะกำเนิด และคุณสมบัติของอันตรภวะ ได้แก่ มีกายละเอียด มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศ มีกลิ่นเป็นอาหาร ไม่มีใครฆ่าได้ มีทิพจักขุ ฯลฯ ที่สำคัญคือ เรื่องอายุของอันตรภวะ ที่พระอสังคะ

เชื่อว่า อายุของอันดรภาวะมีได้ไม่เท่ากัน ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับความพร้อมขององค์ประกอบการเกิดใหม่ ถ้าเมื่อครบ 7 วัน แล้วยังไม่ไปเกิดใหม่ อันดรภาวะจะมีการคายย่อย การคายจะมีเฉพาะอันดรภาวะเท่านั้น แล้วเกิดเป็นอันดรภาวะใหม่ อายุของอันดรภาวะมีได้สูงสุด 7 วัน x 7 รอบ = 49 วัน เป็นอย่างมากที่สุด แล้วอันดรภาวะต้องไปเกิดใหม่ ทฤษฎีนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นหลักการในการขยายแนวคิดนี้ต่อไปสู่นิยายมหายาน ดังนั้นแนวคิดเรื่องอันดรภาวะที่ถูกต่อเติม นำไปสู่รูปธรรมภาคปฏิบัตินั้น ก่อให้เกิดผลดังต่อไปนี้

การทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้ตาย

นิยายสุขาวดีและพุทธตันตระ มีความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายทุก ๆ วัน ทุก 7 วัน จนครบ 49 วันหรือบางสถานที่ เป็น 50 วัน และทำบุญฉลองเมื่อครบ 100 วัน สำหรับการไปเกิดใหม่ ซึ่งความคิดนี้เกิดจากความคำสอนของนิยายสรวาสติวาทที่ว่า อันดรภาวะจะไปเกิดใหม่ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับกรรม แต่มีอายุสูงสุดได้ 7 วัน x 7 รอบ = 49 วัน ระหว่างนี้บุญกุศลที่ญาติผู้ตายอุทิศให้ อันดรภาวะจะรับได้และได้ไปสู่สุคติภพ ซึ่งความคิดเช่นนี้ไม่ปรากฏในนิยายสรวาสติวาทและนิยายเถรวาท ตามหลักฐานนิยายเถรวาทเชื่อว่า การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายนั้น มีเปรตจำพวก “ปรตคฺคฺปิฉวิกเปรต” เท่านั้นที่อยู่ในวิสัยที่สามารถรับรู้และร่วมอนุโมทนาบุญได้

ในนิยายสุขาวดี ของชาวจีน เวียดนาม และไทย ปรากฏแนวคิดเรื่องอันดรภาวะ ในพิธีกงเต็ก การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย มีการจตุรพิธเช่น ไหว้ด้วยอาหาร เพราะความเชื่อว่าอันดรภาวะ มีกลิ่นเป็นอาหาร รวมถึงการเผากระดาษเงินกระดาษทอง หรือเผาบ้านและรถยนต์ (จำลอง), เสื้อผ้ากระดาษ ฯลฯ เพื่ออันดรภาวะจะได้มีข้าวของเครื่องใช้ในระหว่างที่ยังไม่ไปเกิดใหม่ ทั้งหมดนี้เป็นการประยุคต์ขึ้นในภายหลัง นิยายสรวาสติวาทไม่เคยปรากฏพิธีกรรมเรื่องนี้

ข้อดีของแนวคิดเรื่องอันดรภาวะที่ทำให้เกิดความเชื่อเช่นนี้ ทำให้คนเราเชื่อว่า คายแล้วเกิดอีก และคนเราทำดียอมได้ดี และทำชั่วได้ชั่ว ทั้งหมดนี้สรุปว่าทุกคนอยู่ใต้กฎแห่งกรรม ทำให้คนเรากลัวที่จะไปพบความทุกข์ทรมานในชาติต่อไป จึงพยายามทำความดี ถ้ามองในแง่เศรษฐกิจและสังคม พระสงฆ์ทำหน้าที่ในพิธีกรรม จากการศึกษาพบว่า กงเต็กในอคิดของชาวจีนถือว่า เป็นอาชีพเดียวที่ทำให้พระอยู่รอดได้ ในสมัยที่พระพุทธศาสนาเสื่อมในอคิด คราบไคที่พิธีกรรมศพยังต้องอาศัยพระทำหน้าที่ คราบนั้นสังคมยังมีความเชื่อโยงระหว่างประชาชนกับศาสนา สำหรับในประเทศไทยเบตพบว่า แนวคิดเรื่องอันดรภาวะมีผลต่อวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวบ้านอย่างมาก พิธีกรรมของชาวธิเบตในระหว่าง 49 วัน จะมีบรรยากาศที่เต็มไปด้วยความสงบ และไม่ให้อาชีพใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีการคร่ำครวญ เพราะเชื่อว่าเป็นเวลาที่อันดรภาวะไม่ควรห่วงใยสิ่งใดทั้งสิ้น ควรจะได้รับกุศลเพื่อการตรัสรู้ หรือไปสู่สุคติ ดังนั้นญาติผู้ตายจะสวดมนต์ ทำทาน สร้างกุศล เห็นได้ว่าเป็นประโยชน์และประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีศพ

ข้อเสียของแนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ที่เกิดเป็นความเชื่อเรื่องการอุทิศบุญกุศลให้ผู้ตาย พบว่า อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดในหลักธรรม พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทสอนว่า ตายแล้วเกิดใหม่ ทันทีในภพใดภพหนึ่งของ กามภพ รูปภพ และอรุภพ และเปรตจำพวก“ปรทัตตูปชีวิกเปรต” เท่านั้นที่อยู่อาศัยที่จะรับรู้และร่วมอนุโมทนาบุญได้ ดังนั้นผู้ที่ไปเกิดใหม่แล้ว อาจไม่ได้อยู่ใน วิสัยที่จะได้รับกุศลนี้เลย ผู้วิจัยพบว่า มีคนไทยจำนวนมากยังไม่เข้าใจเรื่องนี้ อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญคือ ความเชื่อที่ว่า อันตรภาวะสามารถตรัสรู้ได้ด้วยความช่วยเหลือจากเทพต่าง ๆ เป็นเทวนิยม อาจ ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในข้อปฏิบัติในการตรัสรู้ตามมรรควิธีของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

บทบาทของอันตรภาวะ (บาริโค) ในปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องอันตรภาวะแพร่หลายไปสู่วงการจิตแพทย์ชาวตะวันตก ได้แก่ ประเทศ แคนาดา อังกฤษ และอเมริกา ที่น่าสนใจ คือ ดร. โจแอล แอล วิตตัน แห่งประเทศแคนาดา ผู้ค้นพบ อันตรภาวะ โดยบังเอิญขณะทำการรักษาคนไข้ด้วยวิธีสะกดจิต อีกส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวตะวันตก รู้จักอันตรภาวะ จากหนังสือที่ถูกแปลเป็นภาษาต่างประเทศของ“คัมภีร์มรณศาสตร์”คัมภีร์ของริเบต ที่ทำให้ชาวตะวันตกหันมาสนใจชีวิตหลังความตายมากขึ้น ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องนี้ได้รับการยอมรับในวงการจิตแพทย์ว่า อันตรภาวะมีอยู่จริง มีการพิสูจน์และยอมรับว่าเป็นผลพิสูจน์ทาง วิทยาศาสตร์ สาขาจิตเวชศาสตร์

ข้อดี จากผลการวิจัย ทำให้เกิดประโยชน์ทางการบำบัด โรคทางจิตที่ตรวจไม่พบสมุฏฐาน แต่สามารถตรวจพบโดยการสะกดจิต คนไข้หลายรายพบประสบการณ์ชีวิตในอันตรภพ และพบ สาเหตุความแปรปรวนทางจิต และนำมาใช้ในการบำบัด ได้ผลสำเร็จ ทำให้วงการจิตแพทย์หันมา สนใจศึกษาเพื่อนำศาสตร์มาศึกษาร่วมกัน

ข้อเสีย จากการพิสูจน์และยอมรับดังกล่าวข้างต้นนี้ ทำให้มีการวิจารณ์ว่า แนวคิดนี้กำลัง ทำลายความเชื่อในคำสอนของนิกายเถรวาท ในหลักอภิธรรมเรื่องวิถิจิต และกระทบถึงคำสอน หลายเรื่องเช่น เมื่อตายแล้วต้องเกิดใหม่ทันที โดยยอมรับเพียง 3 ภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ไม่มีอันตรภพใด ๆ เมื่อมีการพิสูจน์และยอมรับอันตรภาวะ ทำให้เกิดความคิดว่า เรื่องนี้อาจ เป็นไปได้จริง อันตรภพอาจเป็นคอนหนึ่ง ของกามภพและรูปภพก็เป็นไปได้ การวิจารณ์นี้ ถือเป็น การสนับสนุนนิกายสรวาสติวาท ที่ได้แย้งกับนิกายเถรวาทเรื่องนี้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2

บทที่ 5

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง“อันตรภาวะ” ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารและคำร่าต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอันตรภาวะในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท

5.1 บทสรุป

จากการศึกษาดำเนินการตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวคิดเรื่องอันตรภาวะเป็นแนวคิดดั้งเดิมของพราหมณ์ ที่มีมาก่อนสมัยพระพุทธองค์ราว 100 ปี ด้วยความเชื่อที่ว่า เมื่อสัตว์ตายลงจะยังไม่ไปเกิดใหม่ทันที แต่จะไปเกิดเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเรียกว่า อันตรภาวะ สัตว์ที่มีขันธ 5 ครอบเป็นกายละเอียด หรือกายทิพย์ อาศัยอยู่ในอันตรภพ เป็นภพระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ สัตว์นี้จะแสวงหาที่เกิดใหม่ การเกิดใหม่นั้นมีกรรมเป็นตัวกำหนด แนวคิดนี้ได้รับความสนใจในยุคต้นของพระพุทธศาสนา และทำให้เกิดทัศนะแตกแยกทางความคิดในการอธิบายหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ทัศนะที่แตกต่างทำให้แตกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายยอมรับนำโดยนิกายสรวาสติวาท และฝ่ายที่ไม่ยอมรับนำโดยนิกายเถรวาท ได้แสดงทัศนะไม่ยอมรับการมีอยู่ของอันตรภาวะทุกประเด็น

นิกายสรวาสติวาทสูญหายไปนานแล้ว แต่แนวคิดเรื่องอันตรภาวะ ได้มีการสืบทอดจากนิกายนี้ไปสู่พระพุทธศาสนานิกายมหายานและมีปรากฏในปัจจุบัน ได้แก่ นิกายสุขาวดี และพุทธตันตระ สิ่งที่ยังคงปรากฏคำสอนพื้นฐานตามแนวเดิมของนิกายสรวาสติวาท ประเด็นสำคัญ คือ อันตรภาวะเกิดจากอวิชชาและสังขาร ครอบโคที่คนยังไม่ละกิเลสได้สิ้น ย่อมเข้าสู่วัฏจักรการเกิดใหม่ ส่วนจะ ไปเกิดเป็นอะไรนั้น ขึ้นอยู่กับกรรม ประเด็นสำคัญต่อมา คือ คุณสมบัติพิเศษของอันตรภาวะ เช่น อันตรภาวะเป็นกายทิพย์ มีฤทธิ์ สามารถเดินทางได้ดั่งใจ มีทิพจักขุ มีกลิ่นเป็นอาหาร ฯลฯ และอายุของอันตรภาวะมิได้ช้าเร็วไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของการเกิดใหม่ แต่อายุสูงสุดมิได้ 7 วัน x 7 รอบ ของสัปดาห์หรือ 49 วัน

แนวคิดเรื่องอันตรายของนิกายสรวาสติวาท ที่สืบทอดกันไปตามนิกายต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคพระพุทธศาสนาตอนต้นจนถึงปัจจุบันนั้น มีแนวโน้มเหมือนกัน สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องอันตราย ได้ถูกผสมผสานกับแนวคิดดั้งเดิมหรือวัฒนธรรมของท้องถิ่น และถูกแต่งเติมไปตามความเห็นของเจ้าลัทธินิกายต่าง ๆ รวมทั้งมีการแต่งคัมภีร์ใหม่ขึ้น ทำให้แนวคิดเรื่องอันตรายต่างไปจากคำสอนของนิกายสรวาสติวาท นี่คือนิยามคำตอบของวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

จากการศึกษาคามวัฏฏประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า นิกายสรวาสติวาท รับแนวคิดเรื่องอันตรายจากพราหมณ์ มาเป็นหลักธรรมสำคัญในพระอภิธรรม แต่อธิบายคามแนวของนิกายเถรวาทว่า สัตว์ในอันตรายอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ ไม่ใช่วิญญาณอมตะหรืออาตมัน อันตรายจะเกิดเมื่อสัตว์ตายลง แล้วผูกเกิดขึ้นเป็นสัตว์ที่มีขันธห้าครบบริบูรณ์ สัตว์นี้อยู่ในอันตราย อันตรายมีในกามภพ และรูปภพเท่านั้น อันตรายจะรอดอยที่จะไปเกิดใหม่ การเกิดใหม่มี 4 อย่าง คามแนวของนิกายเถรวาท คือ อัมตชะ, ชลาพุชะ, สังเสทชะและโอปปาติกะ จากข้อมูลพบว่า จุดประสงค์สำคัญที่นิกายสรวาสติวาทรับแนวคิดเรื่อง อันตรายมาเพื่อใช้อธิบายการเกิดใหม่ โดยพระวสุพันธุแห่งนิกายนี้ มีความเห็นว่าอันตรายเมื่อนำมาอธิบายการเกิดของสัตว์ในกามภพ ด้วยวงจรปฏิภพสมุปบาททำให้การเรียงลำดับในสายปฏิภพสมุปบาทเป็นไปตามลำดับชัดเจนและถูกต้อง แม้ทัศนะนี้ไม่ปรากฏในนิกายเถรวาท แต่มีรายละเอียดที่มีความเป็นเหตุผลมากพอสมควร นิกายสรวาสติวาทกำหนดขอบเขตว่า การอธิบายนี้ใช้ได้กับการเกิดของสัตว์ในกามภพเท่านั้นและต้องมีการเกิดที่สมบูรณ์ คือไม่ตายก่อนคลอด และเฉพาะกับการเกิดแบบอัมตชะ, ชลาพุชะ และสังเสทชะเท่านั้น นิกายนี้ อธิบายกระบวนการเกิดในวัฏสงสารไว้ว่า เมื่อสัตว์ที่ยังมีกิเลสตายลง ด้วยยังมีอวิชชาและสังขาร จะเกิดเป็นอันตราย สัตว์ที่มีนามรูปครบ มีความรู้สึกนึกคิด เมื่อพิจารณาปัจจัยในปฏิภพสมุปบาทตามลำดับต่อไป ได้แก่ วิญญาณ, นามรูป, อายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหาและอุปาทาน อันตรายนั้นมียปัจจัยดังกล่าวครบ เมื่อเข้าปฏิสนธิ คือ ไปเกิดใหม่ กรณีการ ไปเกิดกามภพ เช่น การเกิดในครรภ์ เมื่ออันตรายเห็นบิคารมารคาอยู่ร่วมกันแล้ว อันตรายมีความพอใจด้วยตัณหาและอุปาทานจึงเข้าไปสู่ครรภ์ ด้วยจิตที่มีกิเลสอย่างน้อยหนึ่งอย่างหรือมากกว่า เช่น ราคะหรือโทสะ ฯลฯ การปฏิสนธิเกิดขึ้นเมื่อขันธ 5 ของอันตรายเข้าไปในมดลูกผสมกับเชื้อของบิคารมารคา อันตรายมีความสุขในขณะนั้น เมื่อเกิดขันธหยาบหรือตัวอ่อน อันตรายจึงสิ้นสุดลง นี่คือนิยามแห่งการเกิดในกามภพแล้ว ต่อไปมีการพัฒนาในครรภ์เมื่อครบกำหนดคลอดออกมา เรียกว่ามีชาติแล้วเติบโตจนชรา เมื่อมรณะแล้วเกิดเป็นอันตรายใหม่ ถ้าสัตว์นั้นยังมีกิเลส คือ ยังไม่เป็นพระอรหันต์

พระวสุพันธุไม่เห็นด้วยกับการอธิบายการเกิดของสัตว์ในครรภ์ ตามแนวของนิกายเถรวาท ในยุคนั้น ที่ว่าเมื่อวิญญาณหยั่งลงสู่ครรภ์เกิดเป็น นามรูป, อายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภพ,

ชาติ, ขราและมรณะนั้น เมื่อมีนามรูป เช่น เกิดเป็นกลดะเท่ากับมีกามภแล้ว ขณะเดียวกันย่อมมีชาติ คือการเกิดในครรภ์อยู่ด้วย ถ้าคิดเช่นนี้ ทำให้อันดับของภพและชาติที่อยู่ปลายสายของปฏิภจสมุปบาท ก้าวมาอยู่ติดกับนามรูป ซึ่งการอธิบายต้องเรียงเป็นสาย ไม่มีการก้าวกระโดด นิภยสรวาสติวาทพิจารณาตามนี้ ลงความเห็นว่าการอธิบายเช่นนี้ทำให้สับสนและไม่ชัดเจน การนำอัตรภาวะมาอธิบายกระบวนการเกิดดังกล่าวมานี้ ทำให้สายปฏิภจสมุปบาทเรียงอย่างชัดเจน และถูกต้องกว่า

จากการศึกษาในอภิธรรมโกศกถาพบว่า รายละเอียดบางส่วน เช่น คุณสมบัติของอัตรภาวะนั้นยังไม่สมบูรณ์ เป็นบันทึกการแสดงความคิดเห็นของเหล่าคณาจารย์ เป็นปรัชญาระบบเปิดให้ผู้ศึกษาพิจารณาเอง ต่อมาพระอสังคะได้สรุปมติของเหล่าคณาจารย์ที่แสดงความเห็นไว้ในอรรถกถาแล้วขยายให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งต่อมากลายเป็นทฤษฎีพื้นฐานของแนวคิดนี้ให้กับนิภยมหายานจนถึงปัจจุบันนี้

อัตรภาวะในทัศนะของนิภยสรวาสติวาท ยังมีส่วนที่ไม่ชัดเจนอยู่บางเรื่อง เช่น ในเรื่องอายุของอัตรภาวะ ที่พระอสังคะสรุปว่า อายุของอัตรภาวะมิได้ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ การเกิด ถ้ายังไม่ไปเกิดใหม่ภายใน 7 วัน อัตรภาวะจะต้องตาย แล้วเกิดเป็นอัตรภาวะใหม่ได้ไม่เกิน 7 รอบ ดังนั้นอายุสูงสุดเท่ากับ 7 วัน x 7 รอบ = 49 วัน และตามคัมภีร์อภิธรรมโกศกถากล่าวว่า เมื่อสัตว์ตายลงย่อมเกิดเป็นอัตรภาวะทันที มีรูปร่างสมบูรณ์ ครบถ้วน ไม่มีความพิการ ดังนั้นเพศย่อมมีแล้ว ในการเกิดเป็นมนุษย์นั้น คัมภีร์กล่าวว่า เมื่ออัตรภาวะได้เห็นชายหญิงสังวาสกันอยู่ การเกิดเป็นเพศชายก็ด้วยใจปรารถนาในมารดา และจะเกลียดชังบิดาว่าเป็นเสมือนคู่แข่ง ขณะที่การเกิดเป็นเพศหญิงก็จะได้เพศหญิงทันทีเพราะมีใจปรารถนาในบิดาและเกลียดมารดา แล้วสัตว์ในอัตรภาวะถือเพศอะไร ในก่อนหน้าที่จะเห็นบิดามารดาคน ตรงนี้คำอธิบายไม่ชัดเจน ต่อมาเรื่องนี้มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์ของธิเบต (บางตำรา) ว่าเมื่อเกิดเป็นอัตรภาวะ จะถือเพศและรูปร่างเหมือนเดิมก่อนตาย ส่วนในเรื่องความพิการที่ปรากฏตั้งแต่กำเนิด ในคัมภีร์สอนว่า อัตรภาวะมีกรรมเป็นกรรมเดียวกับชาติปัจจุบัน (หลังจากปฏิสนธิแล้วดำเนินชีวิตจนมรณะ) พัฒนาการชีวิตในชาติปัจจุบันนั้น ถูกกำหนดไว้ตั้งแต่เป็นอัตรภาวะแล้ว ดังนั้นถ้าคนที่เกิดมาพิการ ควรจะมีความพิการตั้งแต่เป็นอัตรภาวะ แต่คัมภีร์อธิบายว่า เป็นความผิดปกติระหว่างพัฒนาการของทารกที่อยู่ในครรภ์ซึ่งเห็นว่าเป็นไม่สอดคล้องกัน นอกจากนี้ยังมีกรอธิบายนอกคัมภีร์ เช่น การเกิดในนรกทันทีด้วยกรรมหนัก แม้ไม่มีเรื่องอัตรภาวะในคำสอน ก็ต้องเข้าใจว่าต้องมีอัตรภาวะในนรกเกิดขึ้น เนื่องจากแนวคิดเรื่องอัตรภาวะ ในรายละเอียดหลายเรื่องยังเป็นบันทึกที่ไม่มีคำสอนที่ชัดเจน นอกจากที่กล่าวไปแล้วนั้นยังมีบางเรื่องอีก ได้แก่ เรื่องการนับคดีการเกิดที่ไม่เท่ากันของเหล่าคณาจารย์และรายละเอียดปลีกย่อยอื่น

จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องอันตรายภาวะของนิกายสรวาสติวาทยังมีปรากฏอยู่ในพุทธศาสนานิกายมหายาน 2 นิกาย คือ นิกายสุชาวดี และพุทธตันตระ นิกายสุชาวดี เจริญอยู่ในประเทศ จีน ญี่ปุ่น เวียดนามและไทย กลุ่มประเทศเหล่านี้ ได้รับแนวคิดเรื่องอันตรายภาวะ ที่เชื่อว่ามียายุได้สูงสุด 49 วัน แล้วปรากฏเป็นความเชื่อในพิธีงเด็ก พิธีกรรมการทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้ตายทุก ๆ วัน, ทุก 7 วัน จนครบ 49 วัน หรือบางสถานที่ 50 วัน และทำบุญอีกครั้งเมื่อครบ 100 วัน เป็นการฉลองการไปเกิดใหม่ รวมทั้งการจตุรฐเช่นไหว้ด้วยอาหารและการเผาเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระดาษเงิน กระดาษทอง ด้วยเชื่อว่า อันตรายภาวะจะได้รับกุศลและได้รับอาหารและข้าวของเครื่องใช้เหล่านี้ กลุ่มประเทศนี้พบสิ่งที่เหมือนกัน คือ เชื่อเรื่องการเดินทางในอันตราย 49 วัน จะมีการพิพากษาทุก 7 วัน มีกระจกส่องกรรมให้เห็นพฤติกรรมของชาติเก่าอย่างละเอียด ทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว เพื่อนำมาใช้ตัดสินให้อันตรายภาวะไปสู่คติแห่งการเกิดใหม่ตามผลของกรรม ทั้งหมดนี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท

นิกายพุทธตันตระ พบในประเทศชิลี เปรู โบลิเวีย ลิเบีย และบางส่วนของมองโกเลีย จากการศึกษพบว่า พุทธตันตระมีฐานความคิดมาจากมหายานและตันตระของฮินดู อันตรายภาวะในพุทธตันตระถือเป็นพัฒนาการทางความคิดที่สูงสุด ชาวธิเบตมีการศึกษา และแต่งคัมภีร์เรื่องอันตรายภาวะขึ้นมากมาย ทำให้เรื่องของอันตรายภาวะแตกต่างกันเองบ้าง และต่างไปจากของนิกายสรวาสติวาทมากขึ้น แต่โดยทฤษฎีพื้นฐานของนิกายสรวาสติวาทยังคงมีอยู่ มีการแต่งเดิมบางส่วนในเรื่องอันตรายภาวะของนิกายสรวาสติวาทที่ยังไม่ชัดเจนให้สมบูรณ์ชัดเจนขึ้น ในส่วนพัฒนาการสูงสุดของอันตรายภาวะนั้น คือ นิกายพุทธตันตระสอนว่า อันตรายภาวะสามารถตรัสรู้ได้ คำสอนเช่นนี้ไม่ปรากฏในนิกายสุชาวดี, เถรวาทและสรวาสติวาท ซึ่งสองนิกายหลังนี้เป็นอเทวนิยม และเห็นตรงกันว่า การตรัสรู้เป็นเรื่องของการปฏิบัติด้วยความเพียรของตนเอง ไม่ใช่การพึ่งสิ่งภายนอก อีกทั้งแนวคิดเรื่อง อันตรายภาวะของธิเบตนี้ เน้นแนวคิดของมหายานที่ต้องการช่วยชนสัตว์หมู่มา โดยให้กำลังใจว่า อันตรายภาวะสามารถตรัสรู้ได้ แม้เคยทำอนันตริยกรรมมาก่อนก็ตาม โดยมีคัมภีร์มรรณศาสตร์อ่านให้อันตรายภาวะฟัง ขอเพียงศรัทธาในเทพหรือพระคณาและพระโพธิสัตว์ที่มาช่วย รวมถึงการสวคมนต์อันอ่อนโยนย่อมมีผล นอกจากนี้ถ้าพิจารณาคำสอนที่ว่า เราทุกคนมีพุทธภาวะ เมื่อตายลงละกายหยาบแล้ว พุทธภาวะจะเปิดเผยออกมา มีโอกาสตรัสรู้ไปอยู่ในแดนสุชาวดี แนวคิดนี้เป็นแนวคิดของพราหมณ์ ต่างแต่จุดหมายของพราหมณ์ คือพรหมมัน ไม่ใช่แดนสุชาวดี กล่าวได้ว่า พุทธตันตระเป็นการรวมจุดสูงสุดของมหายานและเถรวาทกับพราหมณ์หรือฮินดูได้อย่างลงตัว โดยมีอันตรายภาวะเป็นศูนย์กลาง

แนวคิดเรื่องอันตรายภาวะ ที่ปรากฏในปัจจุบัน ก่อให้เกิดผลที่เป็นบวกและลบ ผลที่เป็นบวกหรือประโยชน์ที่พบ คือ ในวงการจิตแพทย์ชาวตะวันตก ได้นำแนวคิดนี้ไปศึกษาวิจัยในการ

บَابัคคนไข้ โดยการสะกดจิตคนไข้ พบว่าการวิจัยเช่นนี้ ได้รับการยอมรับว่าเป็นการวิจัยที่มีคุณค่า เชื่อถือได้ ในขณะที่เดียวกันก่อให้เกิดผลลบกับวงการพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งถ้าอันตรายจะได้รับ การพิสูจน์ว่ามีอยู่จริง เท่ากับหลักธรรมของนิกายเถรวาท ไม่ถูกต้อง และข้อโต้เถียงของนิกายเถรวาท ที่ไม่ยอมรับอันตรายของนิกายสรวาสติวาทในพุทธศตวรรษที่ 2 นั้น กำลังได้รับการพิสูจน์ในภายหลัง ด้วยข้อมูลการศึกษาของนักจิตแพทย์ และรายงานการวิจัยเรื่องการระลึกชาติได้ ทั้งของชาวเอเชียและยุโรป ซึ่งผลการวิจัย ส่วนใหญ่พบตรงกันว่า ประสบการณ์หลังจากตายแล้ว ก่อนที่จะเกิดใหม่นั้น จะเกิดเป็นอันตรายหรือกายทิพย์ มีคุณสมบัติตรงตามคำสอนของนิกายสรวาสติวาท อย่างไรก็ตาม เรื่องชีวิตหลังความตายเป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ยาก เป็นอภิปราย เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ไม่ทรงให้ความสำคัญ สิ่งที่พระองค์ทรงสอนมากที่สุด คือ ธรรมที่ช่วยให้ดับทุกข์ในปัจจุบัน คือ การหยุดการเกิดใหม่ไม่เข้าสู่สังสารวัฏอีกต่อไปตามมรรควิธีเท่านั้น

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอันตรายในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท ทำให้ได้ประโยชน์ตามที่ตั้งไว้ คือ ได้ความเข้าใจในแนวคิดเรื่องอันตรายในนิกายสรวาสติวาท และความคิดที่คล้ายกัน รวมทั้งการปฏิเสธแนวคิดนี้ของนิกายเถรวาท ตลอดจนได้เห็นทิศทางการเปลี่ยนไปของแนวคิดเรื่องอันตราย สิ่งที่เห็นได้ชัดเจน คือ แนวคิดนี้ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน

5.2 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เนื่องจากแนวคิดเรื่องอันตรายกำลังได้รับการยอมรับมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อหลักธรรมของพุทธศาสนานิกายเถรวาท องค์กรแห่งพระพุทธศาสนาควรมีนโยบายหรือมาตรการจัดตั้งบุคลากรผู้ทรงคุณวุฒิ ค้นคว้าและศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องให้มีคำอธิบายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งติดตามความเคลื่อนไหวของแนวคิดเรื่องนี้ เพื่อความมั่นคงสืบไปในวงการพระพุทธศาสนาของนิกายเถรวาท

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาเรื่อง นามกาย ซึ่งผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึง เสวยสุขในนามกายเมื่อบุคคลเข้าถึงฌาน มีหลักฐานปรากฏในอริยมรรคมีองค์ 8 ของบทสวดมนต์ หรือจะศึกษาเรื่อง พรหมกาย, ธรรมกาย ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้น่าสนใจและควรมีการศึกษาให้เป็นองค์ความรู้ที่ชัดเจนในคำสอนของนิกายเถรวาท

2. ศึกษาเรื่อง อันตรายในวงการจิตแพทย์ของชาวตะวันตก เปรียบเทียบกับทฤษฎีของนิกายสรวาสติวาท, พุทธตันตระ และเถรวาท โดยศึกษาข้อมูลในทัศนะวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนาร่วมกันที่น่าสนใจและทันสมัย รวมทั้งได้เสนอองค์ความรู้ที่โลกปัจจุบันยอมรับ

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

1) พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. เล่มที่ 10, 12, 16, 20, 25. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

ข้อมูลทุติยภูมิ

2) อรรถกถา

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 39. กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาวยุทธการพิมพ์, 2527.

3) หนังสือทั่วไป

จ้านง คันธิก, ผศ. สารัตถะแห่งพระอภิธรรมปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ธนาเพสแอนด์กราฟฟิคจำกัด, 2546.

จำลอง หาริมสุข, ศ. ธรรมะในผู้สูงอายุ แสงสว่างนำทางชีวิตสู่ศุภคติภพ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2535.

ณรงค์ เสรีจินตกุล. เสี่ยงจากสุชาวดี. เล่มที่ 3. กรุงเทพมหานคร : กุศลธรรมมูลนิธิ, 2538.

ทวิวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, วิถีแห่งมหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2531.

ทวิวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, ดร. ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2545.

บุญมี แท่นแก้ว, ผศ. พระพุทธศาสนาในอินเดีย (ด้านอารยธรรม). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, 2548.

ปนาพันธ์ นุตร์อำพันธ์. ปรากฎกรรมหลังความตาย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์, 2543.

ผาสุข อินทรารุช, ดร. รศ. พุทธปรัชญาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, 2543.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจธสมุปมาทจากพระโอบุช. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2545.

พร รัตนสุวรรณ. วิทยุถามคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยุญาณ, 2515.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระไพศาล วิสาโล และคนอื่น ๆ. ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เครื่องข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย, 2546.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, ผศ. อารยธรรมพุทธศาสนาในธเบศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2547.

พระมหาสมชัย กุศลจิตฺโต. พระพุทธศาสนา : นิกายธรรมวาท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พิน คอกบัว, รศ. รายงานการวิจัย การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์. 2546.

แสง จันทร์งาม, ศ. ตายแล้วเกิด (ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท). กรุงเทพมหานคร : พรสิวกาการพิมพ์, 2535.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

เสถียร โภธินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541.

สุนทร ณ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. สัมมาทิฎฐิตามพระเถระอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

ศ. ศิวรักษ์. เตรียมตัวตายอย่างมีสติ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531.

อาศิรา พงษ์เพชร. หน้าต่างสู่โลกกว้าง ญี่ปุ่น. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หน้าต่างสู่โลกกว้าง, 2544.

อภิรัช โภธิประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนาหมายเหตุ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

4) หนังสือแปล

โจแอล แอล วิดตัน คร. และโจ ฟิชเชอร์. **ชีววิศระหว่างภพ. แปลโดย อรทัย เจริญชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2543.**

เซอเกียม ดรุงปะ รินโปเช. **กัมภีร์มรณศาสตร์แห่งทิเบต ข้อความเปิดเผยเรื่องเร้นลับของความตาย. แปลโดย อนุสรณ์ ติปยานนท์. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลกิมทอง, 2543.**

โซเกียล รินโปเช. **ประสูติสภาวะใหม่ คำสอนทิเบตเพื่อเตรียมตัวตายและช่วยเหลือผู้ใกล้ตาย. แปลโดย พระไพศาลวิสาโต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลกิมทอง, 2542.**

5) บทความในวารสาร

โยชิโอะ มิกามิ. **“เม โคะ คืออาณาจักรภายหลังความตาย”, ปัญญา. ปีที่ 10 ฉบับ 56 สิงหาคม-กันยายน 2546 : 9-10.**

อาจอง ชุมสาย, คร. **“ตายแล้วไปไหน”, พุทธศาสตร์ ฉบับก้าวหน้า. ปีที่ 35 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2535 : 22-23.**

6) วิทยานิพนธ์

ณัฐยา วาสิงหน. **“ความหมายของความตาย : การตีความตามพุทธปรัชญา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.**

พระมหาเรีงสรวง คายโทสง. **“แนวคิดเรื่องวิญญาณในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.**

2. ภาษาอังกฤษ

1) Books

Alex Wayman. **Buddhist Insight**. Vol. VII. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1990.

Ashok Kumar Chatterjee. **The Yogācāra Idealism**. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1999.

Francis Story. **Rebirth as Doctrine and Experience**. Vol. II. Sri Lanka : Buddhist Publication Society, 1988.

Junjirō Takakusu. **Essentials of Buddhist Philosophy**. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998.

Karl H. Potter. **Encyclopedia of Indian Philosophies**. Vol. VII. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998.

Nalinaksha Dutt. **Buddhist Sects in India**. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1998.

2) Translation Books

Bhikshu Thích Thiên Châu. **The Literature of the Personalists of Early Buddhism**. Tr. by Sara Boin-Webb. India : Motilal Banarsidass Publishers, 1999.

Louis de La Vallée Poussin. **Abhidharmakośabhāṣyam**. Vol. I. Tr. by Leo M. Pruden. California : Asian Humanities Press, 1988-1990.

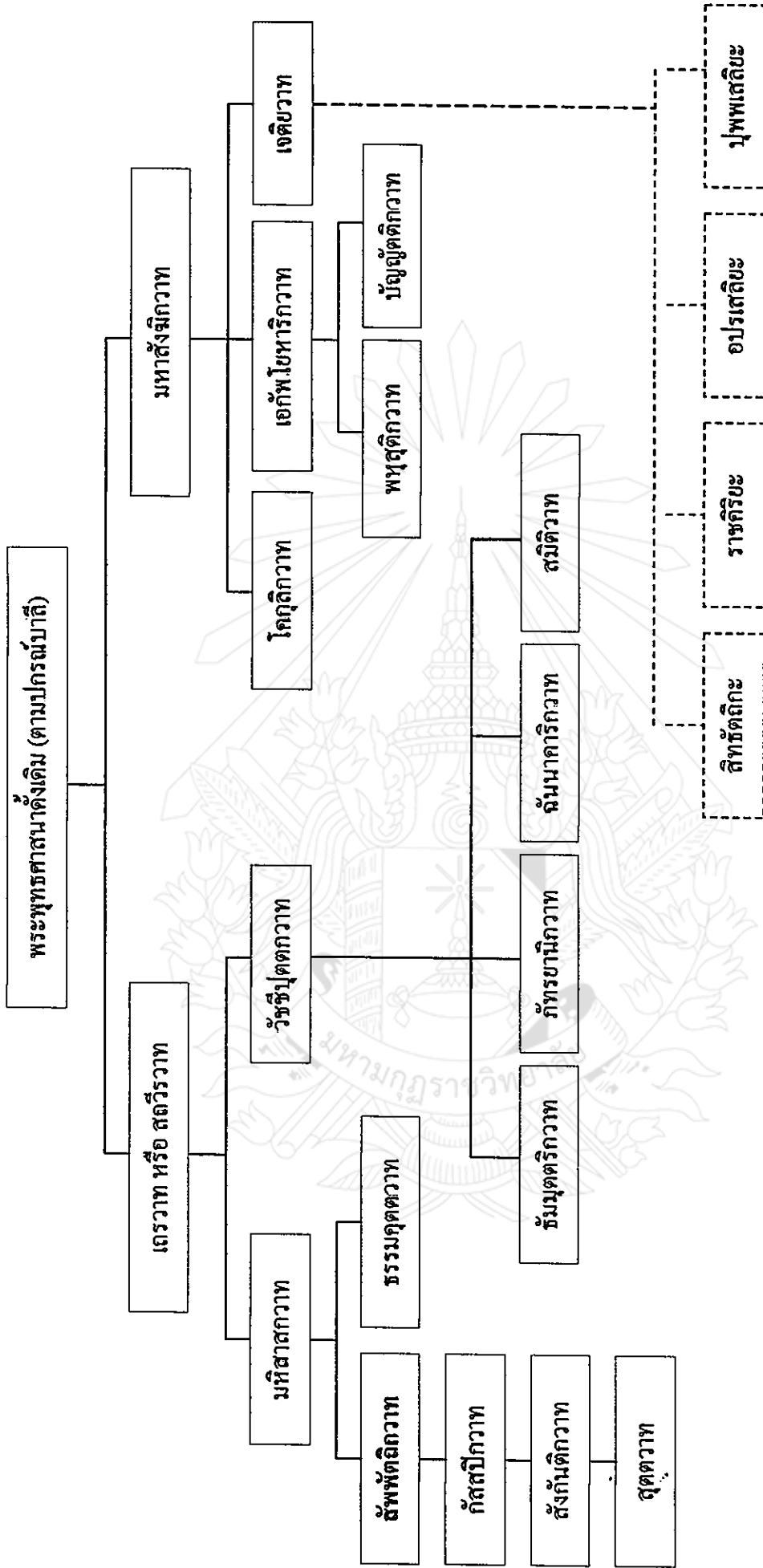
Louis de La Vallée Poussin. **Abhidharmakośabhāṣyam**. Vol. II. Tr. by Leo M. Pruden. California : Asian Humanities Press, 1988-1990.

Louis de La Vallée Poussin. **Abhidharmakośabhāṣyam**. Vol. III. Tr. by Leo M. Pruden. California : Asian Humanities Press, 1988-1990.

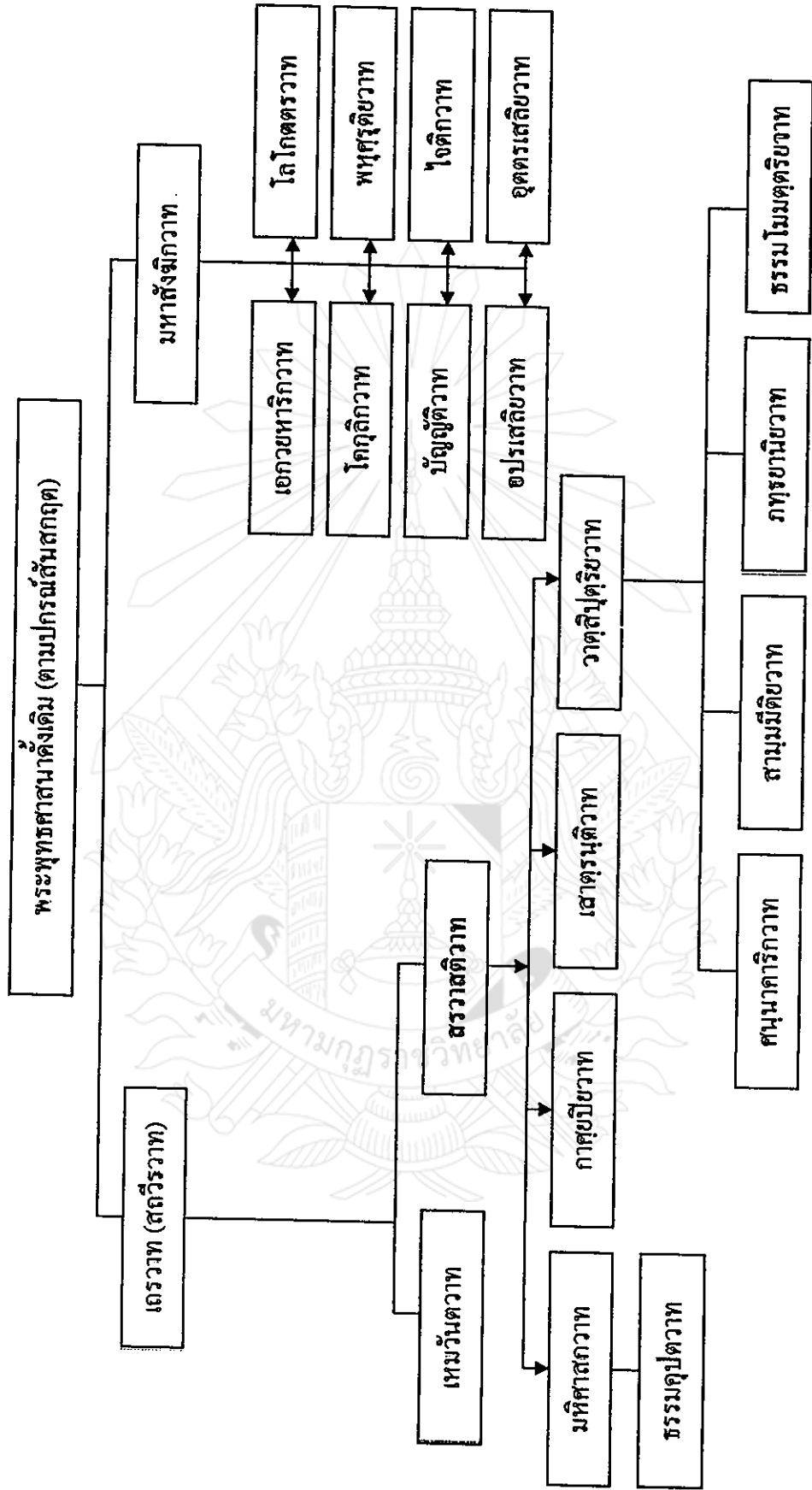
ภาคผนวก

มหามกุฏราชวิทยาลัย

แผนภูมิ ก แสดงตารางแตกนิกายในพุทธศตวรรษที่ 2 รวม 18 นิกาย (ไม่นับรวมนิกายที่แตกมาจากนิกายเจตยวาท)

เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯพหามนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 132.

แผนภูมิ ข แสดงการแตกนิกายตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2 เป็นต้นไป รวม 20 นิกาย นับนิกายเถรวาทเป็นพระพุทธรศาสนาตั้งเดิม

เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธรศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร, 2541), หน้า 138.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวพรพรรณ ศรีอัมพร
เกิด	วันพฤหัสบดีที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507
ภูมิลำเนา	34/170 ม.5 ซ. ลาดปลาเค้า 68 เขตบางเขน กรุงเทพฯ 10200
ที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 2 ถ. จำบ้าน ต. พระสิงห์ อ. เมือง จ. เชียงใหม่ 50200
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2531 วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาเคมี มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2531-2532	นักเคมีวิเคราะห์ บริษัทแสงไทยเมคคอด จ. กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2532-2535	นักเคมีวิเคราะห์ บริษัท W.R. GRACE จ. บางปะอิน
พ.ศ. 2535-2536	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์โครงการระดับ 3 สภาวิจัยแห่งชาติ จ. กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2537-2544	Line leader บริษัท OLIC COMPANY จ. อโยธยา
พ.ศ. 2545-2547	Shop floor Assistant-Counters บริษัท ASDA ประเทศอังกฤษ
พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน	อาชีพอิสระ